Vsebina

UVODNIK 2

FILOZOFIJA JE ...
Peter F. Strawson 3

ETIKA
Marjan Šimenc: Uvod v tematski sklop 4
Epikur: Maksime 6
Jeremy Bentham: Načelo koristnosti 10
John Stuart Mill: Kaj je utilitarizem? 14
Ludwig Wittgenstein: O etiki 18
Mišo Dačić: Pouk etike 22

POUK FILOZOFIJE
Marjan Šimenc: Nemčija 24

MATURA
Marjan Šimenc: Rezultati mature 1995 26
Kandidat: Primer eseja z mature 35
Antonija Verovnik, Dragica Kranjc, Jani Kovačič, Albert Avguštinčič, Mišo Dačič:
Izkušnje prve priprave na maturo 37

RECENZIJA
Alenka Hladnik: Platon, Phainomena 1995 IV/11, 12 46

POROČILA
Vilko Domajnko, Jani Kovačič: Raziskovalni tabor "Jezik in dokaz" 48
Marta Zabret: Gödlja v Rakovem Škocjanu 49
Edin Saračević: Seminar za maturo 51
Mišo Dačić: Četrti simpozij "Svoboda in odgovornost" 55

OBVESTILA 57

Uvodnik

Prva matura je za nami in to dopušča nekaj slavnostnega razpoloženja. Šest ur pouka na teden v razredu z desetimi ali petnajstimi dijaki so bile dolgoletne sanje učiteljev filozofije in zdaj so uresničene. Rečemo lahko, da tudi zaradi vseh tistih, ki so si dolga leta prizadevali za boljši položaj tega predmeta na srednji šoli - spomnimo se le poskusov njegovega odpravljanja ob usmerjenem izobraževanju. Seveda vse delo še ni končano: poleg drugega moramo doseči, da bo možnost izbrati filozofijo za maturitetni izpit dana čim več dijakom, kajti zdaj je število šol, ki jo ponujajo kot izbirni maturitetni predmet, precej omejeno.

Velik del tokratne revije obsegajo poročila o maturi 1995: profesorji Antonija Verovnik, Dragica Kranjc, Jani Kovačič, Albert Avguštinčič in Mišo Dačić pišejo o pripravah nanjo, glavni ocenjevalec Marjan Šimenc pa o njenih rezultatih. Spet objavljamo zgled izpitne naloge - to pot gre za tematski esej - da bi se videlo, do kod lahko sežejo dijaki po enem letu intenzivnega ukvarjanja s filozofijo.

Drugi veliki sklop je posvečen etiki. Po izkušnjah sodeč, so prav etična vprašanja tista, ki naše dijake najbolj zanimajo. Objavljamo prevode (in tako izpolnjujemo obljubo iz prejšnje številke - vemo, da se ponavljamo, a želimo si tudi vaših predlogov, prispevkov ...) iz treh različnih obdobij filozofije: Epikurjeve (341-270 pr. n. št.) Maksime, Wittgensteinovo (1889-1951) predavanje o etiki in odlomka iz klasičnih del predstavnikov utilitarizma Johna Stuarta Milla (1806-1873) in Jeremyja Benthama (1748-1832). Uvod v ta sklop je napisal mag. Marjan Šimenc, prevode pa je s svojimi izkušnjami s pouka etike pospremil prof. Mišo Dačić.

Seveda so v tej številki tudi standardne rubrike Filozofija je ..., Recenzije in Poročila. Prof. Alenka Hladnik piše o novi številki Phainomene, profesorji Jani Kovačič, Vilko Domajnko in Marta Zabret pa o zanimivem poletnem matematično-filozofskem raziskovalnem taboru, ki pomeni pridobitev, in upajmo, da ne bo le enkraten poskus. Prof. Mišo Dačić poroča o simpoziju, ki se ga je udeležil v Leipzigu, prof. Saračević pa o seminarju za učitelje filozofije, ki ga je vodil konec oktobra dr. Peter Caldwell.

K slavnostnem razpoloženju doda tudi uspešno sklenjeno prvo leto resnega izhajanja naše revije. Delali smo začetniške napake, v prejšnjih številkah so iz naslovov izginila imena avtorjev, številke niso imele enakega obsega ... Potrudili se bomo, da bo napak v prihodnje čim manj. Za naslednje leto pripravljamo tematske številke o religiji, o pouku filozofije in o argumentaciji. Vsem bralcem in bralkam, sodelavcem in sodelavkam, predvsem pa profesorjem in dijakom, ki se pripravljajo na maturo, voščimo uspešno novo leto.

Uredništvo

Filozofija je ...

STRAWSON: "Za kaj se zanima? No, za ideje in pojme, nedvomno. Naziv 'analitični filozof', ki si ga je sam vzdel, kaže, da je 'pojmovna analiza' priljubljen opis njegove priljubljene dejavnosti.

... dozdevoma iz imena nasploh sledi, kakor da gre (pri analizi) za razčlenitev sestavljenega na elemente in za prikaz njihove povezave v sestavljenem. Kaj bo veljalo za element, je seveda odvisno od vrste analize. Kemijska se ustavi pri kemičnih elementih, fizikalna gre dlje. V vsakem primeru pa se ustavimo pri tistem, kar je s stališča raziskave povsem preprosto, končni element zadevne analize ... Če bi vzeli to razlago popolnoma zares pri pojmovni analizi - analizi idej - bi morali sklepati, da je naša naloga najti povsem enostavne ideje, brez kakršne koli notranje pojmovne kompleksnosti. Potem bi morali pokazati, kako bi bile lahko iz teh enostavnih elementov z neke vrste logično oziroma pojmovno konstrukcijo sestavljene bolj ali manj kompleksne ideje, zanimive filozofom ... Projekt, postavljen tako naravnost, se zdi nemara precej neverjeten. In tudi je ...

Kot torej kaže, ni razloga za mišljenje, da filozof sploh operira s tem reduktivnim modelom ... Ampak obstaja nekaj, kar da vedeti, da ima model zares določeno moč nad njim. ... ne želi slišati: 'Tvoja analiza je krožna.' To seveda pomeni, da je v elemente analize vključen, čeprav morda prikrito, ... prav tisti pojem, ki naj bi ga filozof analiziral.

Novi model filozofske analize bom razglasil za bolj realističnega in plodnega ... Opustimo zamisel o popolni enostavnosti v pojmih, opustimo celo predstavo, da mora iti analiza k čim večji preprostosti. Namesto tega si zamislimo model izdelane mreže, sistema povezanih postavk, pojmov, tako da bi lahko s filozofskega stališča pravilno razumeli funkcijo vsakega od pojmov samo z doumetjem njegove povezave z drugimi oziroma njegovega položaja v sistemu - morda še bolje, zamislimo si podobo množice povezanih sistemov takšne vrste."

(P. F. Strawson: *Analysis and Metaphysics. An Introduction to Philosophy,* Oxford University Press, New York 1992, str. 2,17-19. Prevod A. Hladnik.)

Etika

Marjan Šimenc

Uvod v tematski sklop

Anketa o pouku etike v evropskih državah[1] je pokazala, da gre za samostojen predmet v Bolgariji, Litvi in Španiji, da je alternativa pouku o religijah v Latviji, Luksemburgu, Poljski, Slovaški in nekaterih nemških deželah, na slovenskih osnovnih šolah pa je etika zajeta v predmet etika in družba (uradno se mu še zmeraj reče družbenomoralna vzgoja) in morda v filozofijo na srednji šoli, odvisno od tega, kako učitelj zasnuje svoj pouk. Bi o etiki pri pouku filozofije morali govoriti? Danes, ko se vse pogosteje pritožujemo nad krizo vrednot in se na šolo naslavljajo zahteve, naj nekaj stori, učitelji filozofije lahko odgovorimo tako, da pri pouku (lahko tudi v okviru kakega drugega predmeta, če obstaja zanimanje) ponudimo etične teme. Res pa je, da pri tem omejitev na etiko ni nujna. Če drži, kar zagovarja nemški teoretik Ekkehard Martens, da je ob računanju, branju in pisanju filozofija četrta nujno potrebna kulturna tehnika humanega oblikovanja človeškega življenja[2], potem pomoč pri orientaciji ni zgolj domena posebne filozofske discipline, temveč filozofije kot take.

Učitelji, ki se danes odločijo, da bodo z dijaki podrobneje obdelali etiko, naletijo na staro težavo: gradiva ni. A ni čisto tako. Izšel je ponatis Aristotelove *Nikomahove etike*, prevedena je bila Kantova *Kritika čistega uma*, že nekaj let je dostopna MacIntyrejeva *Zgodovina etike* - to je morda več kot na kakem drugem področju filozofije, vendar še zdaleč ne zadošča. V tej številki zato prinašamo prevode besedil, ki govorijo o etiki, spadajo pa v tri različna filozofska obdobja: Epikurjeve Maksime, prevod odlomkov klasikov utilitarizma in ponatis Wittgensteinovega predavanja o etiki.[3]

Pri pouku je Epikur del železnega repertoarja, ob njem se ustavi skoraj vsak pregled zgodovine filozofije, zato naj opozorim le na dve knjigi, ki danes reaktualizirata sokratske šole in filozofijo v obdobju helenizma. Prva je drugi del Foucaultove *Zgodovine seksualnosti* z naslovom *Skrb zase* (dostopna je tudi v slovenskem prevodu, Ljubljana: Škuc 1993), gre pa za vnovični premislek o antičnih etikah. Drugo delo je *Kritika ciničnega uma* Petra Sloterdijka (na voljo v hrvaškem prevodu, Zagreb: Globus 1992), v kateri se pisec z

1 *Ethik Unterricht in Europa, Eine Umfrage zur Situation* 1993/4.

2 O tem več v Ekkehard Martens: "Philosophie als vierte Kulturtechnik humaner Lebensgestaltung", *Zeitschrift für Didaktik der Philosophie und Ethik,* 1995/1.

3 Izbor seveda ni brez pomanjkljivosti; najbolj očitna je ta, da se osredotoča le na eksplicitno filozofska besedila in pozablja, kako koristno je pri pouku uporabljati literarna besedila. Poglejmo si tale zgled iz spremne besede k *Pavlu in Virginiji* (Bernardin de Saint-Pierre, Mihelač Ljubljana 1995, str. 92), ki dijakom o težavah s teleologijo nemara pove več kot dolge razlage: "Dokaze za delovanje božje previdnosti vidi pisatelj povsod okrog sebe. Narava je popolna, kot je lahko le božja stvaritev; človek je nepopoln toliko, kolikor se je od narave oddaljil; v prvotnem svetu je bilo poskrbljeno za potrebe vseh živih bitij, zlasti še za potrebe človeka, ki je krona stvarstva; melona ima režnje, da si jo v družini laže razdelimo; zrelo sadje je živih barv, da ga hitreje najdemo, morje se peni ob črnih skalah, da bi mornarji pravočasno opazili nevarnost ..."

razlikovanjem med cinizmom in kinizmom loti tudi ponovnega branja Diogena in kinikov.

Drugače kot z epikurejstvom je z utilitarizmom,[4] v anglosaškem svetu najvplivnejšo moderno teorijo etike, ki pri nas še ni del splošne šolske vednosti. Poglejmo si nekaj razlogov, zakaj je (bil) utilitarizem (konsekvencializem, teleološka etika) tako vpliven.[5] Prvič, trditev, da so posledice dejanja odločilne pri njegovi moralni presoji, ima neko neposredno prepričljivost (utilitarizem nekateri opredeljujejo preprosto kot nazor, da je moralnost/pravilnost dejanja treba ocenjevati po njegovih posledicah). Drugi razlog je prepričanje, da je edini način, kako racionalno rešiti moralni konflikt, moralo v celoti vezati na neki smoter, potem pa vsa ravnanja tehtati glede na to, ali so v skladu z njim ali ne. Številni so verjeli, da ko posledice delovanja razglasimo za edino merilo njihove moralnosti, odpremo pot dosledni in enostavni etični teoriji, ki bo vse moralne pojme podredila enotni interpretaciji in priskrbela univerzalno metodo za reševanje moralnih vprašanj. In ker se v utilitarističnem računu upošteva dobro vseh, ki jih kako dejanje zadeva, ta teorija zagotavlja razumen odnos med lastno dobrobitjo in dobrobitjo drugih.

Poleg velikega vpliva pa za vpeljavo utilitarizma v pouk etike morda govori še neki čisto praktičen razlog: marsikaj iz Kantove etike najlaže pojasnimo, če jo obravnavamo vzporedno z utilitarizmom - kajti skrajna položaja, eden poudarja zgolj motiv ravnanja, drugi zgolj njegove posledice, razlagata drug drugega. Poleg utilitarizma pa je[6] sodobni premislek o etiki zaznamoval tudi logični pozitivizem z redukcijo vsega spoznanja na znanost. Ker je etika področje vrednotenj, ne pa dejstev, znanost o njej ni mogoča (saj ni na razpolago empirično preverljivih dejstev), kar za logične pozitiviste pomeni, da o njej ni mogoč noben resen razmislek. Kar ostane, je popis obstoječih sistemov vrednot, ne pa njihovo razlaganje, utemeljevanje ali morda celo sestavljanje novih. Najpreprosteje je to (emotivno razlago etike) predstavil A. J. Ayer v znameniti knjigi *Language, Truth and Logic*: "Vsa etična filozofija, menimo, je v tem, da rečemo, da so etični koncepti psevdokoncepti in jih potemtakem ni mogoče analizirati. Nadaljnja naloga opisati različna občutja, ki jih razkrivajo etični izrazi, in različne reakcije, ki jih običajno izzovejo, je delo za psihologe. Etična znanost ne more obstajati, če imamo z znanostjo v mislih 'resnični' sistem morale. Kajti kot smo videli, je etična sodba zgolj izraz občutkov, zato ni nobenega načina, kako ugotoviti veljavnost etičnega sistema, in v resnici nima smisla spraševati, ali je tak sistem resničen. Kar bi v tej zvezi lahko legitimno raziskovali, je, kakšne so moralne navade kake osebe ali skupine ljudi in kaj povzroča, da imajo natančno te navade in občutja. To raziskovanje pa v celoti spada v obstoječe družboslovje."[7]

Ta popularizatorska različica logičnega pozitivizma se s svojo razlago, da je etika stvar (denimo) etnologije, se pravi popisovanja

[4] Utilitarizem in razmerje med Benthamom in Millom izvrstno razloži Donald Palmer v *Ali središče drži?* (DZS, Ljubljana 1995), zato tu ne bomo skušali tekmovati z njim.

[5] Pri tem se močno opiram na članek Igorja Primorca: "Laž i 'metode etike'", *Treći program 62*, Beograd 1984, priporočam pa tudi izvrstno predstavitev utilitarističnega pristopa k etiki v delu J. D. Mabbott: *Uvod u etiku*, Nolit, Beograd 1981.

[6] In jo še zmeraj - v dokaz si poglejmo citat iz MacIntyreja, ki ga Habermas rad navaja, potem pa ga raztrga: "Um računa, lahko pretresa resnice o dejstvih in matematične povezave, a nič več. Na področju prakse lahko govori le o sredstvih. O ciljih mora biti tiho." *After Virtue*, London 1981, str. 52.

[7] *Langugae, Truth and Logic*, Penguin, London (1936) 1982, str. 148.

čudnih navad domorodcev, ki jih nikakor ni mogoče utemeljiti, opira nekako na Wittgensteinov *Traktat*, čeprav ni mogoče reči, da točno predstavi denimo njegovo trditev:

6.421 Jasno je, da etike ni mogoče izreči.

Etika je transcendentalna.

(Etika in estetika sta eno.)

Prevedeno predavanje se uvršča v obdobje, ko je Wittgenstein že opuščal tezo, da je jezik (seveda tisti postulirani idealni jezik, ki z našim pogovornim nima nič skupnega) natančna slika sveta, in se nagibal k prepričanju, da obstajajo le različne jezikovne igre, ki nimajo dosti opraviti s svetom - tudi sam govor o stvarnosti ne razkriva sveta, takega, kot je (kot ga je prej prikazoval idealni jezik), temveč je le naš način govora o njem, ena od iger, ki bi bila lahko drugačna. Ta sprememba temeljnega filozofskega izhodišča mestoma odseva tudi v Wittgensteinovih pogledih o etiki, za kaj več o miselnem kontekstu predavanja pa vas na tem mestu lahko samo napotim k izvrstni študiji Andreja Uleta *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*.[8]

Epikur

*Maksime**

1. Kar je blaženo in neminljivo, je ne le sámo prostó vsakršnega truda, temveč tudi ničemur drugemu ne prizadeva nevšečnosti. Zategadelj nima opraviti ne z jezo ne z uslužnostmi: zakaj vse takšno priča o slabosti. (V drugih spisih pa pravi, da so bogovi vidni zgolj umu, da torej niso realne osebnosti, pač pa si jih predstavljamo v človeški obliki po istovrstnosti podobnih jim simulakrov, ki v nepretrganem dotoku prihajajo do nas, usmerjeni v isto točko: sholion.)**

2. Smrt se nas nič ne tiče: zakaj to, kar je razkrojeno, je brez občuta; kar pa občuta nima, nima za nas pomena.

3. Meja kolikosti ugodja je v odstranitvi vsega, kar zbuja neugodje. Kjer je ugodje, tam ni, dokler traja, ničesar, kar bi povzročalo telesno ali dušno bolečino ali oboje hkrati.

4. Čezmerna bolečina v mesu ne traja dolgo, nasprotno: njen višek trpi samo bežen trenutek, a tudi tista stopnja neugodja, ki

8 Andrej Ule: *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*, Znanstveni inštitut FF, Ljubljana 1990.

* Kakor vemo iz Epikurovih pisem, je filozof močno poudarjal važnost kratkih, preglednih izpisov iz svojih obširnejših del. Mojster je rad osebno usmerjal in nadzoroval študij svojih pristašev, zato jim je v oporo spominu ali sam priredil ta "kratki katekizem epikurejske veroizpovedi" (kyriai doxai), ali pa ga je, kar je verjetnejše, sestavil kateri njegovih učencev.

** Prevod se ne drži pokvarjenega ortodoksnega teksta, temveč tistega, ki ga je očividno imel pred seboj Cicero za svoj prevod v Nat. deor. I 49 kakor je evidentno dokazal C. Giussani v svojih Studi Lucreziani 1923, str. 320 ss. V napačno preoddanem besedilu sholia se mesto glasi takole: ... tus theus logo theoretus hus men kat' arithmon hyphestotas, hus de kath' homoeideian ... ton homoion eidolon: pravi, da so bogovi vidni umu, in sicer so eni zaznavni "po številu", drugi po istovrstnosti ... podobnih simulakrov ... Po številu zaznavni so tisti, ki jih moremo šteti; tu bi šlo torej za realne osebnosti, ki imajo določno telesno konsistenco, skratka, ki jih morejo zaznavati naši čuti. To je pa v direktnem nasprotju z neposredno pred tem stoječo ugotovitvijo, da so bogovi vidni samo umu. In res pravi Cicero n. o. m.: Epicurus ... docet eam esse vim et naturam deorum, ut non sensu, sed mente carnatur, nec soliditate quadan nec ad numerum, sed imaginibus ... perceptis. Cicero se je govoto pazljivo držal teksta predloge, zato je brez dvoma imel pred seboj u men, ne pa hus men, v nadaljnjem pa ne hus de, temveč hos de ali kaj podobnega. Tako bere Giussani, pred njim pa že Gassendi, in tako je pravilno in logično.

toliko da prevladuje ugodje v mesu, (tudi ta) ne traja po več dni zaporedoma. Dolgotrajne bolezni pa dovoljujejo celo pretežnost ugodja v mesu nad bolečino.

5. Prijetno življenje je nemogoče, ako ni razumno, pošteno in pravično, razumno, pošteno in pravično pa nemogoče, ako ni prijetno. Komur manjka samo ena teh lastnosti, recimo zmožnost, da bi živel razumno, pa najsi živi drugače pošteno in pravično, takemu ni moč, da bi živel prijetno.

6. Kar zadeva varnost pred ljudmi, jo je šteti med naravne dobrine, pa najsi jo kdo pridobi, pred komer že more.

7. Mnogi bi radi postali slavni in ugledni, ker menijo, da si bodo s tem pridobili varnost pred ljudmi. Če je torej življenje takih oseb varno, so dosegli naravno dobrino; če pa ni varno, tedaj nimajo tega, za čimer se jim je od začetka budila želja po instinktu narave.

8. Nobeno ugodje ni po sebi zlo: toda to, kar pomaga do nekaterih užitkov, prinaša vanje mnogotere motnje.

9. Ko bi se vse naslade zgrnile na kup ter s časom prepojile cel svet ali vsaj najpoglavitnejše dele narave, bi se občutki ugodja nikoli ne razločevali med seboj.

10. Ko bi moglo to, kar žene razpašnike v nasladnost, pregnati strahove duha in plašljivost pred nebesnimi prikaznimi in smrtjo in bolečinami, dalje, ko bi jih naučilo omejevati poželenja, bi nihče od nas ne imel razloga, da bi jih grajal: zakaj v tem primeru bi jih od vseh strani napolnjevalo obilje ugodij in bi jim od nikoder ne pretile ne telesne ne dušne bolečine, to se pravi, zlo.

11. Ko bi nas ne mučila strah in nemir pred nebesnimi prikaznimi (t. j. pred dejavnostjo bogov v njih) in pred smrtjo, kakor da bi ta utegnila imeti kak pomen za nas, pa tudi to, da ne poznamo mejá bolečin in poželenj, bi nam bil nauk o naravi nepotreben.

12. Nemogoče je, da bi se človek osvobodil strahu glede najvažnejših vprašanj življenja, če ne pozna narave vesoljstva, temveč domneva, da utegne biti kaj resnice v mitih. Zato brez poznavanja narave ni mogoče doseči čistega ugodja.

13. Nič ne koristi skrb za varnost pred soljudmi, dokler nas pojavi tam gori in pod zemljo in sploh v vsem širnem vesoljstvu navdajajo z nezaupanjem in strahom.

14. Čeprav do neke mere lahko dosežemo varnost pred ljudmi, ako živimo v blaginji, da nam je moč deliti podpore, je vendarle najčistejša oblika varnosti v tem, da živiš sam zase v miru ter se izogiblješ množici.

15. Imetje, kolikor ga zahteva narava, je omejeno in lahko pridobljivo bogastvo, ki ga želi puhla fantazija, se razteza v neomejeno.

16. Naključje vpliva na modrega le v neznatni meri: najvažnejše in najbolj bistveno mu je bilo, mu je in mu bo, da se daje na vsej poti življenja voditi razumu.

17. Pravični je najbolj varen pred motnjami dušnega miru, krivični je poln vsakršnega nemira.

18. Ko je odstranjeno neugodje, ki izvira iz pogrešanja, se občutek ugodja v mesu ne stopnjuje dalj, ampak se samo še spreminja. Duševno ugodje pa doseže svojo polnost s tem, da si um pridobi jasen vpogled v bistvo tistih in sorodnih reči, ki so mu prizadevale toliko strahu in preglavic.

19. Neomejeni čas vsebuje enako mero slasti kakor omejeni, če jim kdo z razumom odmeri meje.

20. Za meso ležijo meje naslad v neomejenosti, in da bi kdo vse užil, bi potreboval neomejen čas. Toda razum, ki je dodobra preudaril,

kaj je konec in cilj vsega mesa, in se je znebil strahu pred večnostjo, pomaga človeku do popolnega življenja, ne da bi mu bil za to potreben še neomejen čas. Pri tem pa se nikakor ne izogiblje uživanju in, tudi ko usoda odloči, da se je treba posloviti od sveta, (razumen mož) ne odhaja z mislijo, da mu je zapustiti kos popolnega življenja.

21. Kdor pozna meje življenja, vé, kako lahko si je pridobiti to, kar odpravlja neugodje, ki ga povzroča pogrešanje, in kar daje popolnost vsemu življenju. Zategadelj tak človek ne občuti nikake potrebe po stvareh, ki zahtevajo trud in napor.

22. Premisliti in upoštevati je treba v sebi utemeljeni smoter življenja in sleherno jasno zaznavo čutov, iz katere izvajamo svoje sodbe: če ne, utegne nastati v nas popolna zmeda in negotovost.

23. Če napoveduješ boj vsem čutnim zaznavam, ti ne bo ostal noben kriterij, ki bi se mogel sklicevati nanj, in tako boš izgubil možnost presojanja celo pri tistih zaznavah, ki jih imaš za napačne.

24. Če boš vsako čutno zaznavo kratko in malo zavrgel, ne da bi delal razlike med domnevo, ki čaka potrditve, in tem, kar je že dognano po občutu in dušnih vtisih in kakršni že predstavni zasnovi uma, boš s kolébavim ugibanjem spravil v zmedo tudi druge čutne zaznave, tako da boš izgubil sleherni kriterij. Če boš pa v svojem miselnem snovanju, slonečem na domnevah, utemeljeval kot resnično vse, kar čaka dokaza in kar ga ne čaka, ne boš ušel zmoti, ker boš plaval v popolni negotovosti glede sodbe o pravem in nepravem.

25. Če nimaš pri vsakem svojem dejanju o vsakem času pred očmi cilja, ki ga predpisuje narava, ampak zaviješ pred koncem v stran in se obrneš proti drugemu cilju, bodisi da pred čim bežiš bodisi kaj zasleduješ, tvoja dejanja ne bodo ustrezala tvojim besedam.

26. Nobeno poželenje, ki ne povzroči neugodja, ako ga ne utešiš, ni potrebno in ga je lahko ugasiti, zlasti kadar je zaželeno stvar težko dobiti ali če se poželenje izkaže škodljivo.

27. Od vsega, kar ima filozofija nared za blaženost celega življenja, je prijateljstvo daleč največja dobrina.

28. Isto poznanje, ki nam daje pogum in prepričanje, da nič strašnega ni večno, da, nikakor dolgotrajno, nam daje v okviru naših razmer tudi videti, da nobena reč ne pospešuje naše varnosti bolj mimo prijateljstva.

29. Med poželenji so nekatera naravna in potrebna, druga naravna in nepotrebna, spet druga niti naravna niti potrebna, temveč sad puhle domišljave. (Med naravna in potrebna poželenja šteje Epikur taka, ki odjemljejo človeku neugodje, na primer pijača pri žeji; za naravna, a nepotrebna poželenja ima tista, ki vsebujejo samo mnogoličnost ugodnih občutij, ne da bi odpravila neugodje, na priliko dragoceno pecivo; nenaravna in nepotrebna poželenja pa so mu, recimo, venci in postavljanje kipov: sholion.)

30. Tista naravna poželenja, ki ne zbujajo neugodja, ako jih ne utešiš, čeprav se strastno ženejo za svojim ciljem, niso drugo nego sad praznih utvar. In če se ne razgubijo v nič, tega ni pripisovati njih naravi, temveč puhli domišljavi človeški.

31. Naravna pravičnost je dogovor, sklenjen glede koristnega z namenom, da se prepreči medsebojno prizadevanje škode.

32. Živim bitjem, ki niso mogla skleniti dogovorov za preprečevanje medsebojnih oškodb, ni nič pravično, ne krivično. Isto velja tudi za ljudstva, ki niso mogla ali hotela skleniti dogovorov za preprečevanje vzajem-

nega prizadevanja škode.

33. Pravičnost ne biva nikdar sama v sebi, pač pa v vzajemnem občevanju ljudi po kakršnihkoli krajih in v kateremkoli času, kot nekak dogovor, da bi drug drugemu ne prizadevali škode.

34. Krivica ni sama po sebi zlo, temveč po svojem učinku, ker zbuja v storilcu strah zaradi skrbi, da ne bo ostal prikrit sodnikom, postavljenim za kaznovanje takih dejanj.

35. Človek, ki je skrivaj prekršil kak člen družbenega dogovora o medsebojni neoškodbi, ne more zanesljivo pričakovati, da bo njegov prestopek ostal neopažen, četudi jo je doslej že ne vem kolikokrat unesel: ali bo pa tudi dalje do konca življenja ostal neizsleden, tega nikdo ne ve.

36. Z občnega razgleda je pravica za vse ljudi ista in enaka, ker pomeni neko vrsto vzajemnih koristi v njih medsebojnih odnosih; glede na posebne krajevne razmere in vsakokratne siceršnje pogoje pa ne pristajajo vsi na isto kot pravično.

37. Kar je pri delu in nedelu vzajemne skupnosti med stvarmi, ki veljajo za pravične, izpričano kot splošno koristno, nosi pečat pravičnega, pa najsi pomeni ta pojem vsem isto najsi ne pomeni. Če pa izda kdo zakon, ki ne ustreza koristim občestva, nima to več narave pravičnega. A če se značaj v zakonu izraženega koristnega spremeni, tako da se je samo nekaj časa skladalo s prejšnjim pravnim pojmom, ni bilo za tisti čas nič manj pravično za vse, ki si ne mešajo glave s praznim devetkanjem, temveč gledajo na dejstva, kakor so.

38. Kjer se izkaže, da se konvencionalni zakoni, ne da bi se bile spremenile razmere, v svojih učinkih ne skladajo s pojmom pravičnosti - taki zakoni niso pravični; kjerkoli pa isti zakoni zbog spremenjenih razmer nehajo biti koristni, tam so bili toliko časa pravični, dokler so se za vzajemno skupnost meščanov izkazovali koristne; pozneje, ko niso več koristili, je bilo konec njihovi pravičnosti.

39. Kdor najbolje ve, kako se je varovati vnanjih sovražnikov, ta sprejme vse, ki jih more, kot soplemeníke v družino; s tistimi, ki jih ne more sprejeti, pa vsaj ne ravna kot s tujerodci. A kjer mu tudi to ni mogoče, tam se izogiblje slehernim stikom in si drži ljudi v distanci, kolikor mu je to koristno.

40. Kdor ima možnost, da si predvsem oskrbi sredstva za varnost nasproti sosedom, živi z njimi v najprijetnejših odnosih, saj ima trdno jamstvo v rokah. Tako se razvija med njimi najpopolnejša domačnost in če ta ali oni umre, preden mu je dozorel čas, mož ne tarna za njim, kakor da bi bil rajni potreben pomilovanja.

Prevedel Anton Sovre

Prevod je bil prvič objavljen v T. Lucretius Carus: *O naravi sveta*, Slovenska matica 1959, str. 501-4.

Jeremy Bentham

Načelo koristnosti

I. Narava je podredila človeštvo dvema vrhovnima gospodarjema, *bolečini* in *ugodju*. Le ta dva nam moreta pokazati, kaj bi morali storiti, in tudi določiti, kaj naj storimo. Po eni strani so na njun prestol priklenjena merila pravilnega in napačnega, po drugi pa vrsta vzrokov in posledic. Uravnavata vsa naša dejanja, vse naše besede, vse naše misli; vsak poskus, da bi odpravili našo podrejenost, jo bo samo še bolj dokazal in potrdil. Njuno oblast lahko zanikamo z besedami, toda v resnici bomo ostali ves čas v njuni oblasti. *Načelo koristnosti*[1] se zaveda te podrejenosti in jo jemlje za osnovo sistema, katerega smoter je z razumom in pravili postaviti temelje sreče. Sistemi, ki si prizadevajo podvomiti o tem načelu, trgujejo z vtisi namesto z občutki, s kapricami namesto z razumom, s temo namesto svetlobo.

Toda dosti je metafor in govoričenja: z njimi ni mogoče izboljšati moralne znanosti.

II. Načelo koristnosti je osnova pričujočega dela: zato bo prav, da na začetku jasno in natančno povemo, kaj z njim pojmujemo. Načelo[2] koristnosti je tisto, ki nam svetuje oziroma odsvetuje katero koli dejanje glede na to, ali povečuje oziroma zmanjšuje srečo človeka, za čigar interes gre; oziroma, kar je eno in isto, toda povedano drugače, ali pospešuje ali preprečuje to srečo. Pravim katero koli dejanje, potemtakem ne gre samo za vsako posameznikovo dejanje, temveč tudi za vsak ukrep oblasti.

III. S koristnostjo razumemo tisto lastnost vsake stvari, ki omogoča korist, prednost, ugodje, dobro ali pa srečo (v tem primeru je vse eno in isto) oziroma (kar je spet isto) preprečuje krivico, bolečino, zlo ali pa nesrečo tistemu, čigar interes je v igri: če gre za skupnost na splošno, potem je to sreča skupnosti, če za posameznika, potem sreča slednjega.

IV. Interes skupnosti je eden izmed najsplošnejših izrazov v frazeologiji morale: ni čudno, da pogosto zgubi svoj pomen. Kadar pa ga ima, je ta naslednji. Skupnost je fiktivno *telo* posameznikov, ki jih imamo za njegove sestavne dele, tako rekoč *člane*. Kaj je potemtakem interes skupnosti? Vsota interesov več

[1] Avtorjeva opomba, julija 1822: Pred kratkim je bilo temu imenu dodano oziroma ga je nadomestilo načelo *največje sreče* oziroma *največje blaženosti*: *načelo*, povedano na kratko, ki opredeljuje največjo srečo tistih, katerih interesi so v igri, kot pravilen in primeren, celo kot edino pravilen in primeren ter splošno zaželen smoter človeškega delovanja - delovanja v vsakem položaju, še posebno funkcionarja oziroma skupine funkcionarjev, ki udejanjajo moč in oblast. Beseda *koristnost* ne kaže tako jasno na pojma *ugodje* in *bolečina*, kot to velja za besedi *sreča* in *blaženost*, niti nas ne vodi k premisleku o *številu* interesov, na katere vpliva - o *številu* kot okoliščini, ki najbolj prispeva k oblikovanju merila, o katerem teče beseda; m*erila pravilnega in napačnega*, s katerim lahko v vsakem položaju ustrezno preverimo pravilnost človeškega vedenja. Od časa do časa sem videl, da pomanjkanje dovolj očitne povezave med pojmoma *sreča* in *ugodje* na eni strani in pojmom *koristnost* na drugi še preveč ovira odobravanje, ki bi ga bilo sicer deležno to načelo.

[2] Beseda načelo je izpeljana iz latinske besede principium: sestavljena je iz dveh besed *primus*, prvi ali glavni, in *cipium*, obrazilo, ki je izpeljano iz *capio*, vzeti, kot v besedah *mancipium, municipium*, tem pa so podobne *auceps, forceps* in druge. To je izraz zelo nedoločenega, širokega pomena: nanaša se na vse, kar razumemo kot podlago oziroma začetek katere koli vrste delovanj. Včasih je to telesno, v našem primeru pa gre za umsko delovanje.
Načelo, o katerem teče beseda, lahko uporabimo za katero koli dejanje uma: čustvo; čustvo privolitve; čustvo, ki v navezavi z nekim dejanjem potrjuje svojo koristnost kot tisto lastnost, ki naj bi določala stopnjo odobravanja oziroma neodobravanja dejanja.

članov, ki jo sestavljajo.

V. Jalovo je govoriti o interesu skupnosti, ne da bi razumeli, kaj je posameznikov interes. Pravimo, da nekaj povečuje oziroma je *v* posameznikovem interesu, če prispeva k vsoti njegovih ugodij oziroma, kar je isto, če zmanjšuje vsoto njegovih bolečin.

VI. Potemtakem lahko rečemo, da je dejanje v skladu z načelom koristnosti, oziroma na kratko, s koristnostjo (glede na skupnost na splošno), kadar krepi srečo skupnosti bolj, kakor jo zmanjšuje.

VII. Lahko rečemo, da je ukrep oblasti (gre zgolj za vrsto dejanja, ki ga izvaja posameznik oziroma posamezniki) v skladu z načelom koristnosti oziroma da ga to načelo določa, kadar prav tako bolj krepi srečo skupnosti, kot jo krni.

VIII. Kadar se za dejanje, zlasti za ukrep oblasti, domneva, da je v skladu z načelom koristnosti, bi bilo zaradi lažjega razpravljanja primerno zamisliti si vrsto zakona ali zapoved, imenovano zakon oziroma zapoved koristnosti, in o tem dejanju govoriti kot o skladnem s takšnim zakonom oziroma zapovedjo.

IX. Nekdo lahko reče, da je privrženec načela koristnosti, kadar je odobravanje ali pa neodobravanje, ki ga povezuje s katerim koli dejanjem oziroma ukrepom, določeno in sorazmerno s po njegovem mnenju obstoječo krepitvijo oziroma zmanjševanjem sreče skupnosti: ali če povemo drugače, s skladnostjo oziroma neskladnostjo z zakonom ali zapovedjo koristnosti.

X. Za dejanje, ki je v skladu z načelom koristnosti, je vedno mogoče reči, da je, kar bi morali storiti, ali pa, da vsaj ni tisto, česar ne bi smeli storiti. Ravno tako se da reči, da je prav, če ga storimo, oziroma da vsaj ni narobe, če ga storimo; da je pravilno oziroma da vsaj ni napačno. Pri taki razlagi imajo besede *moral bi* ter *prav* in *narobe* in podobne svoj pomen, če pa jih razlagamo drugače, potem ga nimajo.

XI. Ali so pravilnost tega načela kadar koli formalno spodbijali? Zdi se, da so, in sicer tisti, ki niso vedeli, kaj hočejo. Ali je možen kakršen koli neposreden dokaz? Videti je, da ne, kajti tisto, s čimer se dokazuje vse drugo, samo ne more biti dokazano: vrsta dokazov mora imeti nekje svoj začetek. Dati tak dokaz je tako nemogoče, kot je nepotrebno.

XII. Ni ga oziroma nikoli ni bilo človeka, še tako neumnega ali izprijenega, ki se temu načelu ne bi podredil v veliko, mogoče celo v večini priložnosti v življenju. Zaradi svoje naravne zgradbe ga ljudje na splošno sprejemajo, ne da bi nanj pomislili: če ne za določanje lastnih dejanj, pa vsaj za presojo o le-teh in tudi dejanjih drugih. Hkrati je bilo nemara celo med najrazumnejšimi malo takih, ki so bili naklonjeni temu načelu v celoti in brez zadržkov. Redki so ljudje, ki ne izrabijo te ali one priložnosti, da bi mu nasprotovali, bodisi zato, ker ne vedo vselej, kako bi ga uporabili, bodisi zaradi tega ali onega predsodka, ki so se ga bali raziskati oziroma ne bi mogli prenesti, da bi ga opustili. Kajti taka je snov, iz katere smo: v načelih in v praksi, na pravi in na napačni poti, doslednost je med vsemi človeškimi lastnostmi najredkejša.

XIII. Kadar se nekdo skuša bojevati proti načelu koristnosti, to počne, ne da bi se zavedal, z argumenti, ki jih je izpeljal ravno iz tega načela. Njegovi dokazi, če sploh kaj dokazujejo, ne potrjujejo, da je načelo *napačno*, temveč da je, glede na to, kako ga hoče uporabiti, *napačno uporabljeno.* Ali človek lahko premakne Zemljo? Da, toda najprej mora poiskati drugo, na kateri bo stal.

XIV. Pravilnost tega načela je nemogoče ovreči z dokazi; toda zaradi omenjenih razlogov ali pa zmedenega oziroma delnega razumevanja se lahko zgodi, da komu ta trditev ni po volji. Če je tako, če kdo meni, da je njegova obravnava vredna težav, naj gre po naslednji poti in mogoče se bo na koncu sprijaznil z načelom:

1. Naj se odloči, ali bi ga želel popolnoma

zavreči; če bi ga, naj pretehta, kakšen pomen imajo lahko vse njegove razprave (še posebno o političnih vprašanjih).

2. Če bi ga želel zavrniti, naj se odloči, ali bi sodil in deloval brez vsakega načela ali vendarle po kakem drugem načelu.

3. Če velja slednje, naj razišče in se prepriča, ali je načelo, za katero meni, da ga je odkril, res neodvisno in razumljivo; oziroma ali ne gre zgolj za načelo v besedah, za nekakšno frazo, ki izraža ne več ne manj kot golo dokazovanje lastnih neutemeljenih občutkov; za tisto, kar bi pri kom drugem imenoval kaprica.

4. Če meni, da je njegovo odobravanje ali neodobravanje zamisli oziroma dejanja, ne glede na posledice, zadostna osnova za presojanje in delovanje, naj se vpraša, ali je njegov občutek merilo pravilnega in napačnega tudi za druge ljudi ali pa je to merilo z enako pravico občutek koga drugega.

5. V prvem primeru naj se vpraša, ali ni njegovo načelo despotsko in sovražno preostalemu delu človeštva.

6. V drugem primeru pa, ali ni anarhično in ali ne pridemo tako do toliko različnih meril pravilnega in napačnega, kot je ljudi. In ali ne bi bila celo istemu človeku stvar, ki je danes pravilna, jutri napačna (ne da bi se kakor koli spremenila)? In ali ni ista stvar pravilna in napačna na istem kraju in ob istem času? In ali ni v obeh primerih konec vseh dokazov? In ali lahko dva, ki sta rekla "To mi je všeč" in "To mi ni všeč" (po tem načelu), rečeta še kaj drugega?

7. Če bi dejal NE: ker mora občutek, ki ga predlaga za merilo, temeljiti na premisleku, naj pove, na katere podrobnosti naj se usmeri ta premislek. Če na nekaj v zvezi s koristnostjo dejanja, potem naj pove ali ne opušča tako svojega lastnega načela in si pomaga s tistim, s katerim je prvemu nasprotoval; oziroma če ne na te podrobnosti, na katere pa potem?

8. Če bi se zavzemal za združitev snovi in za privzemanje delno lastnega načela, delno pa načela koristnosti, naj pove, koliko bo privzel slednjega.

9. Ko se je odločil, kje se bo ustavil, naj se vpraša, kako zagovarja tolikšno privzemanje. In zakaj ga ne privzame več?

10. Če prizna, da je pravilno ne načelo koristnosti, ampak neko drugo, tisto, ki mu je prav slediti; če priznava, da ima lahko beseda *prav* pomen brez sklicevanja na koristnost (kar pa ni res), naj pove, ali sploh obstaja kaj takega, kot je *motiv*, katerega zapovedim naj bi človek sledil: če obstaja, naj pove, kaj je ta motiv in kako se loči od tistih, ki nalagajo zapovedi koristnosti; če ne obstaja, potem naj končno pove, za kaj je to načelo sploh lahko dobro.

* * * * * *

I. Ugodje in izogibanje bolečini sta torej *smotra,* ki ju ima v vidu zakonodajalec: potemtakem se spodobi, da pozna njuno *vrednost.* Ugodje in bolečina sta *sredstvi,* s katerima mora delati: potemtakem se spodobi, da pozna njuno moč, kar je, povedano z drugimi besedami, njuna vrednost.

II. Za koga *samega po sebi* je vrednost ugodja oziroma bolečine *sama po sebi* večja oziroma manjša glede na štiri okoliščine:[3]

3 Te okoliščine so bile že poimenovane *elementi* ali *dimenzije vrednosti* ugodja oziroma bolečine. Nedolgo po objavi prve izdaje so, zaradi učinkovitejšega pomnjenja točk, na katerih, kot je videti, počiva celotna moralna in zakonodajna zgradba, nastali naslednji verzi.

Močno, dolgo, gotovo, hitro, plodovitno in *čisto* -
ta znamenja *bolečine* in *ugodja* so bistvo.
To *ugodje* si išči, če *zaseben* je cilj:
Če pa je *javen*, naj *mnogim* bo mil.
Tej *boli* se ogni, nazor pomemben ni tvoj:
Če biti že *mora*, trpečih naj *majhen* bo broj.

1. *jakost,*
2. *trajanje,*
3. *gotovost* oziroma *negotovost,*
4. *bližino* oziroma *oddaljenost.*

III. To so okoliščine, ki jih je treba pri tehtanju ugodja oziroma neugodja preučiti vsako zase. Toda ko vrednost ugodja oziroma bolečine preučujemo zaradi vrednotenja kakega *dejanja,* ki ju povzroča, sta potem tu še dve okoliščini, ki ju je treba upoštevati:

5. *plodovitnost* oziroma možnost, da mu sledijo *isti* občutki: torej ugodje, ko gre za ugodje, oziroma bolečina, ko gre za bolečino.

6. *čistost* oziroma možnost, da mu *ne* sledijo *nasprotni* občutki: torej bolečina, ko gre za ugodje, oziroma ugodje, ko gre za bolečino.

Vendar je, če gledamo natančno, zadnji dve okoliščini komaj še mogoče imeti za lastnost ugodja oziroma bolečine; potemtakem ju ne moremo strogo upoštevati pri vrednotenju obojega. Strogo gledano ju moramo jemati kot lastnosti zgolj dejanja oziroma drugega dogodka, ki poraja takšno ugodje oziroma bolečino, zatorej ju je treba upoštevati zgolj pri naravnanosti takšnega dejanja oziroma dogodka.

IV. Pri nekem *številu* ljudi, pri katerih ob preučevanju vrednosti ugodja oziroma bolečine upoštevamo vsakogar med njimi, bo ta vrednost večja ali manjša glede na sedem okoliščin oziroma prvih šest:
1. *jakost,*
2. *trajanje,*
3. *gotovost* oziroma *negotovost,*
4. *bližino* oziroma *oddaljenost,*
5. *plodovitnost,*
6. *čistost.*

In še na eno, namreč:

7. *obseg,* to je število oseb, ki jih *obsega* ali (z drugimi besedami) na katere vpliva.

V. Natančno upoštevanje obče naravnanosti katerega koli dejanja, ki vpliva na interese skupnosti, poteka takole. Pričnite s katero koli osebo od tistih, na katerih interese, kot se zdi, to dejanje najbolj vpliva, in upoštevajte:

1. Vrednost vsakega razločnega *ugodja,* ki ga bo dejanje *najprej* povzročilo.
2. Vrednost vsake *bolečine,* ki jo bo dejanje *najprej* povzročilo.
3. Vrednost vsakega ugodja *po* prvem ugodju. To predstavlja *plodnost* prvega *ugodja* in *nečistost* prve *bolečine.*
4. Vrednost vsake *bolečine* po prvi bolečini. To predstavlja *plodnost* prve *bolečine* in *nečistost* prvega ugodja.
5. Seštejte vrednosti vseh *ugodij* na eni strani in vse vrednosti bolečin na drugi strani. Presežek bo, če je v korist ugodja, pokazal v glavnem *dobro* tendenco dejanja glede na interese tega *posameznika*; če pa je presežek v korist bolečine, potem gre v glavnem za *slabo* tendenco.
6. Upoštevajte *število* ljudi, katerih interesi so v obravnavi, in ponovite zgornji proces glede na vsakogar med njimi. *Seštejte* števila, ki izražajo stopnjo *dobre* tendence dejanja, upoštevajoč vsakogar, za kogar ima to dejanje v glavnem *dobro* tendenco, ponovite to in upoštevajte vsakega posameznika, za katerega ima to dejanje v glavnem *slabo* tendenco. Vzemite *presežek,* ki bo dal, če je na strani *ugodja,* na splošno *dobro* tendenco dejanja glede na celotno število ljudi oziroma skupnost; če je na strani bolečine, potem pa na splošno *slabo* tendenco dejanja glede na isto skupnost.

VI. Ni pričakovati, da bi natančno tako ravnali pred vsakim moralnim presojanjem ali pa pred vsakim zakonodajnim oziroma pravnim delovanjem. Vendar imamo lahko vedno v vidu: kakor blizu nam bo postopek, ki ga dejansko speljemo ob teh priložnostih, tako blizu bomo eksaktnemu postopku.

Prevedel Mišo Dačić

Prevedeno po delu Jeremyja Benthama: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation,* 1789

John Stuart Mill

Kaj je utilitarizem?

Bežna opomba je vse, s čimer je treba odgovoriti na navedeno zmoto, da namreč tisti, ki se zavzemajo za koristnost kot merilo pravilnega in napačnega, uporabljajo ta izraz v tistem omejenem in pogovornem smislu, v katerem je koristnost nekaj, kar je nasprotno ugodju. Filozofskim nasprotnikom utilitarizma smo dolžni opravičilo, če smo jih, četudi samo za trenutek, imeli za zmožne tako absurdnega pojmovanja; slednje je toliko bolj nenavadno, kolikor je nasprotna obtožba - da utilitarizem vse povezuje z ugodjem, in sicer v njegovi najbolj surovi obliki - naslednji pogosti očitek utilitarizmu: in kot je neki nadarjen pisec zbadljivo opozoril, ista vrsta ljudi in pogosto isti ljudje obtožujejo teorijo "kot neuporabno suhoparno, kadar je v njej beseda koristnost postavljena pred besedo ugodje, in kot preveč uporabno poželjivo, kadar je beseda ugodje pred besedo koristnost". Tisti, ki o zadevi nekaj vedo, se zavedajo, da noben filozof - od Epikura do Benthama, ki je zagovarjal nauk koristnosti - ni mislil česa drugega od ugodja, temveč ugodje samo skupaj z odsotnostjo bolečine; in namesto da bi postavili koristno kot nasprotje prijetnemu in okrasnemu, so vedno izjavljali, da pomeni korist med drugim tudi to dvoje. Navzlic temu drhal, skupaj s krdelom piscev ne samo časopisja in periodike, temveč tudi knjig, ki imajo težo in hočejo nekaj pomeniti, nenehno zapada v to plitvo zmoto. Ko staknejo besedo utilitarist, ne da bi poznali kar koli drugega razen njenega zvoka, z njo iz navade izražajo zavračanje ali preziranje ugodja v nekaterih njegovih oblikah: v lepoti, okrasu ali zabavi. Izraz ni nevedoma zlorabljen samo za omalovaževanje, temveč občasno celo kot pohvala; kot da vsebuje vzvišenost nad lahkomiselnostjo in zgolj trenutnim ugodjem. In ta popačena raba je edina, v kateri je beseda poljudno znana in iz katere pridobiva novi rod svojo edino predstavo o njenem pomenu. Tisti, ki so besedo uvajali, a so za mnoga leta opustili njeno razločno imenovanje, se lahko upravičeno čutijo poklicane, da jo znova začnejo uporabljati, če jim to daje upanje, da bodo kar koli prispevali k njeni rešitvi pred tem skrajnim razvrednotenjem.[1]

Po prepričanju, ki sprejema koristnost ali načelo največje sreče za osnovo morale, so dejanja pravilna, če pospešujejo srečo, in napačna, če povzročajo njeno nasprotje. S srečo je mišljeno ugodje in odsotnost bolečine, z nesrečo pa bolečina in pomanjkanje ugodja. Za jasen pogled na moralni standard, ki ga postavlja nauk, je treba povedati še veliko več, zlasti kaj se vključuje v pojem bolečine in ugodja in koliko je vprašanje še nerešeno. Toda te dodatne razlage ne vplivajo na teorijo življenja, na kateri je zasnovana teorija morale - namreč teorija, da sta ugodje in odsotnost bolečine edina zaželena kot smoter in da so vse reči, ki si jih ljudje želijo (teh pa je veliko tako v utilitaristični kot v kateri koli drugi shemi), zaželene bodisi zaradi z njimi povezanega ugodja bodisi so sredstvo za pospeševanje ugodja in preprečevanje bolečine.

Takšen življenjski nauk povzroča pri mnogih, tudi pri tistih, ki so zaradi čustev in namena

[1] Avtor te razprave ima razlog verjeti, da je on prvi, ki je vpeljal v rabo besedo utilitarist. Ni je izumil, temveč prevzel iz bežnega izraza g. Galta v *Annals of the Parish*. Potem ko so jo več let uporabljali kot označbo, so jo on in drugi opustili zaradi rastočega odpora do vsega, kar je podobno priponki ali geslu sektaškega razlikovanja. Toda kot ime za eno samo pojmovanje in ne za vrsto pojmovanj - za označevanje pripoznanja koristnosti kot merila in ne za označevanje neke njegove uporabe - ta izraz odpravlja praznino v jeziku in nam velikokrat ponuja primeren način, da se izognemo utrudljivemu opisovanju.

najbolj spoštovanja vredni, trdovraten odpor. Domnevo, da življenje nima (kot pravijo) višjega smotra, kot je ugodje - ne boljšega ne bolj vzvišenega predmeta poželenja in hotenja - imajo za skrajno nizkotno in podlo, za nauk, vreden samo za svinje, s katerimi so v zelo zgodnjem obdobju prezirljivo primerjali Epikurove privržence; in sodobni zagovorniki so občasno predmet enako uglajenih primerjav nemških, francoskih in angleških nasprotnikov tega nauka.

Na tak napad so epikurejci vedno odgovorili, da niso oni, temveč njihovi tožniki tisti, ki prikazujejo človeško naravo v sramotni luči; kajti obtožba domneva, da človek ni sposoben občutiti drugega ugodja razen tistega, ki so ga zmožne svinje. Če bi bila ta domneva resnična, potem obtožbe ne bi mogli zanikati, toda v tem primeru ne bi več bila očitek; če bi bili izvori ugodja za ljudi in svinje popolnoma enaki, potem bi bilo pravilo življenja, ki je dovolj dobro za ene, dovolj dobro tudi za druge. Primerjava epikurejskega življenja z živalskim je sramotilna natanko zato, ker živalsko ugodje ne ustreza predstavam, ki jih ima o sreči človek. Njegove sposobnosti so bolj vzvišene od živalskega poželenja, in ko se jih enkrat zave, sreča zanj ni nič, kar ne bi vključevalo zadovoljitve. Sam seveda ne mislim, da so bili epikurejci brezhibni pri izpeljavi svoje sheme posledic iz utilitarističnega načela. Da bi to storili ustrezneje, bi bilo treba vključiti mnoge stoične in tudi krščanske elemente. Toda ni znan epikurejski življenjski nauk, ki ne bi intelektualnemu, čustvenemu in domišljijskemu ugodju in takemu iz moralnih nazorov pripisoval veliko višje vrednosti kot ugodju, ki je popolnoma čutno. Kakor koli, priznati moramo, da so utilitaristični pisci na splošno videli premoč duševnega ugodja nad telesnim predvsem zaradi daljšega trajanja, netveganosti, v tem, da nas ne stane veliko, itd. - torej bolj po njegovih naključnih prednostih kot po resnični naravi. In utilitaristi so v vseh teh točkah popolnoma potrdili svoj nauk; toda lahko bi z vso doslednostjo vzeli neki drug in, kot bi rekli, višji razlog. Spoznanje, da so nekatere vrste ugodja bolj zaželene in vrednejše kot druge, je popolnoma združljivo z načelom koristnosti. Nesmiselno bi bilo misliti, da je ocenjevanje ugodja odvisno samo od količine, medtem ko je pri ocenjevanju vseh drugih stvari upoštevana tako kakovost kot količina.

Če me vprašate, kaj pojmujem z razliko v kakovosti ugodij ali zaradi česa je kako ugodje, zgolj kot ugodje, če ne upoštevamo, da ga je več, vrednejše od drugega, lahko dam samo en odgovor. Če je med dvema ugodjema eno, ki mu dajejo vsi ali pa skoraj vsi, ki so izkusili obe, odločno prednost, neodvisno od kakršnega koli občutka moralne dolžnosti, da bi ga morali imeti rajši, potem je to najbolj zaželeno ugodje. Če tisti, ki so zadostno seznanjeni z obema, postavljajo eno med njima daleč nad drugo tako, da mu dajejo prednost, četudi vedo, da ga spremlja večje neugodje, in se mu ne bi odpovedali za nobeno količino drugega ugodja, ki ga je njihova narava zmožna, potem upravičeno pripisujemo ljubšemu ugodju kvalitativno premoč, ki tako prevladuje nad kvantiteto, da postane slednja, v primerjavi s prvo, nepomembna.

Nesporno je, da dajejo tisti, ki so enako seznanjeni z obema ugodjema in so ju zmožni pretehtati in v njiju uživati, kar največjo očitno prednost načinu bivanja, ki zaposluje njihove višje sposobnosti. Le malo je ljudi, ki bi ob obljubi popolnega nadomestila z živalskim ugodjem privolili, da bi se spremenili v katero koli nižjo žival; noben pameten človek ne bi hotel biti norec, nobena izobražena oseba ne bi bila rada nevednež, nobena oseba, ki ima čustva in vest, ne bi bila sebična in nizkotna, tudi če bi bili prepričani, da je norec, butec ali podlež bolj zadovoljen z usodo, kot so oni s svojo. Tistemu, v čemer norca, nevedneža ali nizkotneža prekašajo, se ne bi odpovedali niti za najpopolnejšo zadovoljitev vseh želja, ki so jim skupne z njim. Če

bi si kdaj domišljali to storiti, bi bilo zgolj v tako skrajni nesreči, ko bi zamenjali svojo usodo, da bi ji ušli, s skoraj vsako drugo, čeprav je ta sicer nezaželena v njihovih očeh. Bitje višjih sposobnosti potrebuje več, da bi se osrečilo, verjetno je zmožno silovitejšega trpljenja in je zanj bolj dovzetno kot bitje z nižjimi sposobnostmi; toda navkljub tem slabostim si ne more nikoli resnično želeti, da bi se pogreznilo v tisto, kar čuti, da je nižja stopnja bivanja. To nasprotovanje lahko razložimo, kot se nam zljubi; lahko ga pripišemo ponosu, imenu, ki je brez razločka dano nekaterim najbolj in nekaterim najmanj cenjenim čustvom, kar jih je človeštvo zmožno; lahko ga pripišemo ljubezni do svobode in osebne neodvisnosti - sklicevanje nanju je bilo pri stoikih eno izmed najučinkovitejših sredstev za njegovo vceplјanje; lahko ga pripišemo ljubezni do moči ali do razburjenja - oba resnično vplivata nanj in ga krepita. Toda njegova najprimernejša oznaka je čut dostojanstva, ki je v tej ali oni obliki lasten vsem ljudem in v skladu, čeprav nikakor ne popolnoma, z njihovimi višjimi sposobnostmi; je bistveni del sreče tistih, v katerih je močno razvit, tako da ne bi moglo biti nič, kar mu nasprotuje, razen za krajši čas, predmet njihove želje.

Kdor domneva, da je posledica tega nagnjenja žrtvovanje sreče - da višje bitje v približno enakih okoliščinah ni srečnejše od nižjega - meša dva zelo različna pojma, srečo in zadovoljstvo. Nesporno je, da ima bitje, katerega sposobnosti uživanja so nizke, največjo možnost, da jih popolnoma zadovolji; bitje pa, ki je obdarjeno z visokimi sposobnostmi, bo vedno čutilo, da je zasnova sveta taka, da je vsaka sreča, ki bi jo iskal, nepopolna. Toda lahko se nauči prenašati njene pomanjkljivosti, če jih je sploh mogoče prenašati; in zaradi njih ne bo zavidal bitju, ki se jih ne zaveda, zgolj zato, ker sploh ne čuti dobra, ki ga te pomanjkljivosti določajo. Bolje je biti nezadovoljen človek kot zadovoljen prašič; bolje je biti nezadovoljen Sokrat kot zadovoljen bedak. In če bedak ali prašič meni drugače, je to zato, ker poznata samo lastno stran vprašanja. Drugi udeleženec primerjave pozna obe.

Lahko bi ugovarjali, da mnogi, ki so zmožni višjega ugodja, tega zaradi skušnjave občasno podredijo nižjemu. Toda to je popolnoma združljivo s celotnim gledanjem na bistveno superiornost višjega ugodja. Ljudje zaradi neodločnega značaja pogosto izbirajo dobro, ki jim je bliže, čeprav vedo, da je manj vredno; tako je, ko izbirajo med dvema vrstama telesnega ugodja, kot tudi, ko izbirajo med telesnim in duhovnim. K čutnemu uživanju stremijo v škodo zdravja, čeprav se popolnoma zavedajo, da je zdravje višje dobro.

Lahko bi naprej ugovarjali, da se mnogih, ki se v mladosti navdušujejo nad vsem plemenitim, polotita, ko se starajo, brezbrižnost in sebičnost. Toda ne verjamem, da tisti, ki popustijo tej zelo pogosti spremembi, hote izberejo nižjo vrsto ugodja. Verjamem, da so, preden se vdajo samo eni vrsti, že postali nezmožni za višje ugodje. Sposobnost plemenitih občutij je v večini značajev zelo občutljiva rastlina, zlahka uničljiva, ne samo zaradi sovražnih učinkov, temveč tudi zaradi pomanjkanja vzdrževanja; in v večini mladih naglo uvene, če njihov poklic, v katerega jih je postavil življenjski položaj, in družba, v katero jih je vrglo, nista naklonjena ohranjanju uporabe te višje sposobnosti. Ljudje izgubijo visoka prizadevanja, tako kot izgubijo svoja intelektualna nagnjenja, ker nimajo časa ali priložnosti, da bi jih gojili; in nižjim vrstam ugodja se ne predajo zato, ker bi jih namerno imeli raje, temveč ker so bodisi edino dostopne bodisi edine, ki so jih še sposobni imeti. Lahko bi vprašali, ali ima kdo, ki je ostal enako dovzeten za obe skupini ugodja, kdaj namerno in mirno raje nižjo vrsto; mnogi vseh starosti so omagali v jalovem prizadevanju po združitvi obojih.

Menim, da k tej sodbi edino pristojnih razsod-

nikov ugovor ni možen. Pri vprašanju, katero izmed dveh ugodij je najbolje imeti ali katera izmed dveh oblik bivanja je občutkom najprijetnejša ne glede na moralne lastnosti in posledice, mora biti končno priznano mnenje tistih, ki poznajo oboje, ali pa, če se o vprašanju ne strinjajo vsi, večine med njimi. In ni se treba obotavljati pri sprejemanju tega stališča o kakovosti ugodja, ker niti glede količine ni drugega razsodišča, na katero bi se lahko obrnili. Kakšna sredstva so na voljo za ugotavljanje, katera od dveh bolečin je hujša ali kateri od dveh prijetnih občutkov je močnejši, razen splošnega odobravanja tistih, ki poznajo oboje? Niti bolečina niti ugodje nista homogena in bolečina je vedno heterogena do ugodja. Kaj je na voljo pri odločanju, ali je vredno stremeti k ugodju za ceno bolečine, razen občutij in mnenja izkušenih? Kadar potemtakem razglašajo, da je ugodje, ki izhaja iz višjih sposobnosti, po svoji vrsti, ne glede na vprašanje intenzivnosti, bolj zaželeno kot tisto, ki ga premore živalska narava, ki je ločena od višjih zmožnosti, so njihove sodbe in občutja upravičene do enakega upoštevanja.

Pri tem vprašanju sem se zadržal, kot da je nepogrešljivi del popolnoma upravičenega pojmovanja koristnosti ali sreče, to pa da je pravilo, ki usmerja človeško ravnanje. Toda nikakor ni nujni pogoj za sprejetje utilitarističnega standarda, kajti ta ni največja sreča za delujočega, temveč največja količina sreče nasploh; in če bi bilo že mogoče dvomiti, ali je plemenita oseba zaradi svoje naravnanosti vedno srečnejša, ni mogoče dvomiti, da so zaradi njenega ravnanja srečnejši drugi ljudje in da ima svet na splošno od tega brezmejno korist. Utilitarizem bi zato lahko dosegel svoj smoter s splošnim gojenjem plemenitosti značaja, četudi bi vsakomur koristila edino naravanost drugih in bi bila lastna plemenitost, kar se sreče tiče, čista posledica te koristi. Toda že zaradi same absurdnosti zadnje izjave je spodbijanje odvečno.

Po načelu največje sreče, kot je razloženo zgoraj, je končni smoter, zaradi katerega so vse druge reči zaželene (bodisi da upoštevamo svoje lastno dobro bodisi dobro drugih ljudi), bivanje, ki je kar se da prosto bolečine in kar se da bogato z ugodjem, tako količinsko kot kakovostno; preizkus kakovosti in pravilo njenega merjenja glede na količino je prednost, ki jo čutijo tisti, ki jih njihove priložnosti za izkustvo, h katerim je treba prišteti njihove navade samozavedanja in samoopazovanja, najbolje oskrbijo s sredstvi primerjave. To je po utilitarističnem mnenju smoter človeškega delovanja in nujno tudi merilo morale; potemtakem ga je možno opredeliti kot pravila in predpise, katerih izpolnjevanje bi vsemu človeštvu zagotovilo kar najbolj takšno bivanje, kot je opisano; in ne samo ljudem, temveč kolikor to dopušča narava stvari, celotnemu čutečemu stvarstvu.

Prevedel Mišo Dačić

Prevedeno po Johnu Stuartu Millu: *Utilitarianism*, 1863.

Ludwig Wittgenstein

O etiki[1]

Tema mojega predavanja je etika. Pri tem bom izhajal iz določitve pomena, ki jo je temu pojmu dal profesor Moore v svoji knjigi "Principia Ethica". Zapisal je: "Etika je obče vprašanje o tem, kaj naj je dobro." Sam pa bom pojem "etiko" vendarle uporabljal v pomenu, ki je nekoliko širši od prej navedenega in ki po moji sodbi vključuje tudi najpomembnejši del tega, kar se običajno imenuje "estetika". Da pa bi vam to, kar je po mojem mišljenju predmet etike, kar najbolj nedvoumno pojasnil, vam bom predstavil nekaj stavkov bolj ali manj enakega pomena, od katerih vsak nadomesti Moorovo definicijo. Z naštevanjem teh stavkov želim doseči enak učinek, kakor je uspel Galtonu, ko je fotografiral določeno število različnih obrazov na isto fotografsko ploščo, drugega vrh drugega, da bi tako ugotovil tipične poteze, ki so bile vsem skupne. Na taki zbirni fotografiji bi vam lahko pokazal, kakšen je na primer tipični kitajski obraz. Z vrsto stavkov enakega pomena, ki vam jih bom predstavil, želim doseči enak učinek in upam, da boste, ko jih boste preučili, spoznali poteze, ki so jim vsem skupne, namreč poteze, ki označujejo etiko.

Namesto stavka: "Etika vprašuje po tem, kaj naj je dobro", bi lahko tudi rekel: "Etika vprašuje po tem, kaj naj je vrednota - ali kako se sploh pride do tega, kaj naj bi bila vrednota" ali "Etika vprašuje po smislu življenja - ali po tistem, kar naredi življenje vredno življenja" - ali pa, da vprašuje po pravilnem načinu življenja. Prepričan sem, da si boste, ko boste pregledali te stavke - ustvarili približen pojem o tistem, s čimer se etika ukvarja. Kar pa pri njih takoj bode v oči, je, da se vsak uporablja v dvojnem pomenu, to je na dva popolnoma različna načina. Enega bom imenoval vsakdanji ali relativni, drugega pa etični ali absolutni smisel. Če na primer rečem, da je to dober stol, pomeni, da služi nekemu vnaprej določenemu namenu, in beseda "dober" ima tu nek smisel le, če se z njo ugotavlja, ali ta stol ustreza vnaprej določenemu namenu. Beseda "dobro" v relativnem pomenu ne pomeni pravzaprav nič drugega kakor ugotovitev, da je dosežen nek vnaprej določen standard. Če na primer izjavimo, da je ta mož dober pianist, mislimo, da lahko igra skladbe določene težavnosti z določeno stopnjo gotovosti. In podobno: če rečem, da je zame pomembno, da se ne prehladim, mislim, da bo prehlad nekako oviral moje življenje, ki se ga da opisati; če pa rečem, da je to prava pot k določenemu cilju, s tem mislim, da je to pravilna pot k določenemu cilju in relativno k njemu. Če stavke takole uporabljamo, ne ustvarjajo nobenih težav in nobenih globljih problemov. Toda tako se ne uporabljajo v etiki.

Vzemimo da bi igral tenis in bi me nekdo izmed vas videl ter mi dejal: "Vi pa igrate precej slabo" in da bi mu jaz odvrnil: "Vem, da igram slabo, toda saj sploh nočem bolje igrati". Največ, kar bi mi lahko drugi na to odgovoril, je: "No, potem je pa vse v redu." Toda vzemimo, da sem nekoga od vas zelo nalagal, in ta bo stopil k meni in mi rekel: "Vi se pa ogabno obnašate!", in da bi mu na to odgovorili: "Vem, da se slabo obnašam, toda

[1] Objavljeno in prevedeno predavanje je filozof napisal v angleščini med septembrom 1929 in decembrom 1930, to je v času, ko je začel odstopati od nekaterih stališč, ki jih je še zastopal v "Logično filozofskem traktatu", in že začel oblikovati nekatere poglede, ki jih je kasneje razvil v svojih "Filozofskih raziskavah". Rokopisa predavanja sam ni naslovil. Napisan pa je bil za predavanje družbi "The Heretics" v Cambridgeu (V. Britanija). Kakor je znano, je ta tekst edino Wittgensteinovo predavanje o etiki.

saj se sploh nočem bolje obnašati"- ali bi potem še lahko drugi odvrnil: "No, potem je pa vse v redu!"? Prav gotovo ne; prej ko ne bi rekel: "Potem pa bi se morali hoteti bolje obnašati!" To pa je absolutna vrednostna sodba, medtem ko je bila nasprotno, prva relativna sodba. Bistvo te razlike je očitno tole: vsaka relativna vrednostna sodba je gola ugotovitev dejstev in se jo da oblikovati tako, da izgubi kakršen koli videz vrednostne sodbe: - namesto stavka "Tole je prava pot v Granchester", se da prav tako reči: "Če bi radi prišli kar najhitreje v Granchester, potem je tole prava pot"; "Ta mož je dober tekač" enostavno pomeni, da preteče določeno število milj v določenem številu minut itn. Kar vam želim pokazati, je: da lahko dokažemo za vsako relativno vrednostno sodbo, da je gola ugotovitev dejstev in da ne more biti nobena ugotovitev dejstev nikoli absolutna vrednostna sodba niti je ne more niti implicirati.

Dovolite mi to pojasniti: Denimo, da je nekdo izmed vas vseveden in bi poznal vsa gibanja vseh teles sveta, mrtvih in živih, njegova vednost bi zajemala tudi vsa duševna stanja vseh ljudi, ki so živeli, in denimo, da bi ta človek zapisal vse, kar ve, v veliko knjigo. Taka knjiga bi vsebovala popoln opis sveta. Toda to, kar hočem povedati, je, da v tej knjigi ne bo ničesar tistega, kar označujemo kot etično sodbo, niti ničesar takega, kar bi moralo logično voditi k taki sodbi. Vsebovala bo le relativne sodbe, vse znanstveno resnične stavke, nasploh vse resnične stavke, ki jih je mogoče tvoriti. Vsa v knjigi opisana dejstva so na enaki ravni in prav tako so na enaki ravni vsi stavki. Ni nobenih stavkov, ki bi bili brez pomena, pomembni ali pomanjkljivi. Prav gotovo so med vami nekateri, ki so mojega mišljenja in se bodo morebiti spomnili Hamletovih besed: "Ničesar ni, kar je samo po sebi dobro ali zlo, šele mišljenje ga tako označi." A tudi to bi lahko pripeljalo do nesporazuma. Hamletove besede namreč pomenijo, da dobro in zlo nista lastnosti zunanjega sveta, marveč atributa našega duševnega stanja. Duševno stanje - kolikor ga pojmujemo kot dejstvo, ki se ga da opisati - ni niti dobro, niti slabo, niti zlo v etičnem smislu. Če bi na primer v naši svetovni knjigi brali opis nekega umora z vsemi fizičnimi in psihološkimi podrobnostmi, tak goli opis dejstev ne bo vseboval ničesar takega, kar bi lahko imenovali etični stavek. Umor bo prav na enaki ravni kakor vsakršen dogodek - na primer pad kamna. Branje tega opisa nam lahko povzroči bolečino, bes ali kak drug občutek, lahko bomo morebiti tudi prebrali o bolečnini in besu, ki ga je umor povzročil drugim ljudem - toda to so enostavno dejstva, dejstva in le dejstva in prav nič etičnega. Ta rezultat se mi zdi samoumeven, če izhajam iz svoje predstave etike, iz tega, kaj naj bi bila etika resnično, če je sploh taka znanost. Saj ne moremo napisati nobene znanstvene knjige, katere snov bi bila vzvišena nad drugimi snovmi. Svoj občutek lahko izrazim samo z metaforo: če bi nekdo napisal knjigo o etiki, ki bi bila resnično knjiga o etiki, bi ta knjiga kakor eksplozija uničila vse druge knjige na svetu. Naše besede so posode, ki vsebujejo tako, kot jih uporabljamo v znanosti, le naravni pomen in naravni smisel, ki nam ga lahko sporočajo. Etika pa, če je sploh nekaj, je nadnaravna - naše besede pa izražajo le dejstva. Rekel sem: dokler gre samo za dejstva in stavke, gre le za relativne vrednote, za relativno dobro, pravično itn. Preden nadaljujem, še enostaven primer: prava pot je tista, ki vodi k nekemu hotenemu, vnaprej določenemu cilju, in vsem nam je popolnoma jasno, da je nesmiselno govoriti o pravi poti brez njene sovisnosti s takim vnaprej določenim ciljem. Poglejmo, kaj si sploh lahko mislimo pod izrazom "absolutno prava pot". Mislim, da bi bila to pot, ki bi po njej moral hoditi vsak, ki bi jo videl, po logični nujnosti - ali pa bi se moral sramovati, če ne bi hodil po njej. In podobno bi moralo biti absolutno dobro, če bi bila vsebina, ki se da opisati, nekaj takega, česar bi se moral nujno držati vsak ne glede na svoje nagnjenje ali okus, ali

pa bi se moral čutiti krivega, če se ga ne bi držal. Mislim pa, da je taka vsebina himera. Nobena vsebina nima sama po sebi moči absolutne sodbe. Toda kaj skušamo - vsi tisti, kakor jaz -, ki uporabljamo izraze "absolutno dobro", "absolutna vrednota", ipd., izraziti in kaj imamo v mislih? Vedno kadar si skušam to pojasniti, se spomnim situacij, v katerih bi uporabil te izraze. Takrat se počutim v enakem položaju, v kakšnem bi bili vi, če bi vam predaval o psihologiji užitka: takrat bi se skušal spomniti tipične situacije, v kateri občutite užitek. V zavesti te situacije bi bilo vse, kar bi vam pripovedoval, konkretno in nadzorovano. Za primer si lahko vzamemo sprehod v lepem poletnem dnevu ... No, in to je položaj, v katerem se znajdem, ko hočem misliti o tem, kar mislim z "absolutnim" ali "etično vrednoto". Tu se v mojem primeru pojavi v mislih vedno spomin na prav določeno doživetje, ki je zato v določenem smislu doživetje par excellence, in to je osnova, da bom v tem predavanju uporabljal ta doživljaj kot moj prvi, najbližji primer. (To je, kot rečeno, popolnoma osebna stvar, drugim so lahko drugi primeri bližji.) Ta doživljaj bom opisal, da bi se mogoče lahko spomnili enakega ali podobnega doživljaja in da bomo imeli za našo raziskavo nekaj skupnega. Prepričan sem, da tega doživetja ne bi mogel bolje opisati kot z besedami: strmim, da svet obstaja. In za to bi lahko uporabil stavke: "Kako presenetljivo je, da sploh kaj obstaja" ali "Kako presenetljivo, da naj bi obstajal svet". Omenil bi še doživetje, ki ga vsi poznate: občutek absolutne varnosti. S tem mislim duševno stanje, o katerem se da reči: "Sem na varnem, in kar koli se bo zgodilo, mi ne more škoditi."

Opazujemo ti doživetji, saj menim, da kažeta poteze, ki jih hočemo razjasniti. Najprej moram takoj ugotoviti, da je jezikovni izraz, ki ga dajemo tema doživljajema, nesmisel. Če rečem: "Strmim, da svet obstaja", je to zloraba jezika. Naj pojasnim! Če rečem, da strmim nad primerom, potem ima to popolnoma jasen pomen. Vsi vemo, kaj je mišljeno, če strmim nad velikostjo nekega psa - to, da je, v navadnem pomenu besede, izjemna. Strmim nad velikostjo tistega psa, ker si lahko predstavljam psa druge, namreč običajne velikosti, nad katero ne bi strmel. Dejati: "strmim, da je to in to primer" ima smisel samo takrat, če si lahko predstavljam, da naj to ne bi bil primer. V tem smislu lahko strmim na primer nad tem, da obstaja hiša, ko jo ponovno vidim, potem, ko je že dalj časa nisem videl, in si predstavljam, da naj bi se medtem zrušila. Nesmisel pa je dejati "strmim, da svet obstaja", ker si vendar ne moremo predstavljati, da ne obstaja. Seveda lahko strmim nad tem, da je svet okoli mene takšen, kakršen je. Če to doživljam na primer takrat, ko gledam v modro nebo, takrat lahko strmim nad tem, da je nebo modro, v nasprotju s primerom, ko je oblačno. Toda to ni tisto, kar mislim. Strmim vendar nad tem, da je sploh nebo, kakšno naj bi bilo v vsakem primeru. Nekdo bi lahko rekel, da je to, nad čemer strmim, tavtologija, namreč da strmim nad tem, da je nebo modro ali nemodro. Toda nesmisel je strmeti nad tavtologijo. Isto velja tudi za drugo doživetje, ki sem ga omenil: občutek popolne varnosti. Vsi vemo, kaj navadno pomeni, biti na varnem. Sem varen, ker sem prebolel oslovski kašelj in ga zaradi tega ne morem več dobiti. Na varnem biti pomeni predvsem, da je fizično nemogoče, da se mi primerijo določene stvari. Torej je zaradi tega nesmisel dejati, da naj bi bil varen pred tem, kar naj bi se primerilo v vsakem primeru. To je prav tako zloraba besede "varnost", kakor je bila to prej zloraba besed "obstajati" ali "strmeti". Dokazati vam želim, da preveva določena, značilna zloraba našega jezika vse etične in religijske izraze. Vsi ti izrazi se na prvi pogled zde, da so prispodobe. Če na primer uporabljamo besedo "pravilen" v etičnem smislu, se zdi, da je vendarle sorodna besedi "pravilen", ko jo uporabljamo v običajnem pomenu besed. Če rečemo: "To je dober človek", beseda "dober" nima istega pomena kot v stavku:

"To je dober nogometaš", čeprav se navidez zdi, da ima isti pomen. Če rečemo: "Življenje tega človeka je bilo vredno", potem to nima istega pomena kot takrat, kadar govorimo o kosu vrednega nakita, toda zdi se, da mora biti med njima vendar neka podobnost. V tem smislu so navidez vsi religijski pojmi uporabljeni kot prispodobe ali alegorično. Če govorimo o Bogu in o tem, da vse vidi, in če klečimo in ga molimo, potem se zdi, da so vse naše besede in dejanja deli velike in komplicirane alegorije, ki ga predstavlja kot človeško bitje izredne moči, v katerega milost želimo priti, itn. itn. Toda ta alegorija opisuje tudi doživetja, o katerih smo pravkar govorili. Prvi primer odgovarja natanko temu, kar mislijo ljudje, če rečete, da je Bog ustvaril svet. Doživetje popolne varnosti je opisano tudi z besedami, da smo varni, če smo v božjih rokah. Tretji primer doživetja iste vrste je občutek krivde - in tudi ta se da opisati s stavkom, da Bog graja naše obnašanje. Tako se zdi, da v jeziku etike in religije stalno uporabljamo prispodobe. Toda prispodoba mora biti vendar prispodoba nečesa. Če pa lahko opišem kakšno dejstvo s prispodobo, potem se mora dati prispodobo opustiti in opisati dejstvo tudi brez nje. Če v našem primeru opustimo prispodobe in hočemo opisati dejstva, ki se skrivajo za njimi, bomo videli, da takih dejstev ni. Tako se nam zdaj zazdi to, kar smo imeli za prispodobo, kot nesmisel. Vsi trije doživljaji, ki sem jih navedel kot primere, se zdijo tistim, ki so jih občutili - na primer meni - kot absolutne vrednote. Toda če rečem, da so doživljaji, morajo biti vendarle dejstva: zgodila so se takrat in takrat, na tem in tem kraju, trajala so določen in določljiv čas in se dajo zaradi tega opisati. Tako sem prisiljen preklicati to, o čemer sem malo pred tem govoril, namreč da imajo absolutno vrednost. To bom izrazil še ostreje: "Paradoks je, da ima kakšen doživljaj, neko dejstvo navidez nadnaravno vrednost." Toda oglejmo si še enkrat prvi doživljaj, strmenje nad obstojem sveta, in opišimo ga na drug način: vsi vemo, kaj običajno označujemo za čudež - enostavno neko doživetje, ki ga nismo še nikoli videli. Vzemimo, da se je zgodilo nekaj takega. Na primer da nekomu izmed vas nenadoma zraste levja glava in začne rjoveti. To bi bilo prav gotovo nekaj tako nenavadnega, da si lahko to komaj predstavljam. Ko bi si opomogel od presenečenja, bi predlagal poiskati zdravnika in primer znanstveno preiskati - če ne bi bilo bolečin, napraviti pri njem tudi vivisekcijo. In kje bi ostal čudež? Popolnoma jasno je, da vse čudežno izgine, če ga takole opazujemo. S tem hočem povedati, da neko dejstvo še ni znanstveno pojasnjeno, kar zopet pomeni, da nam še ni uspelo tega dejstva uvrstiti skupaj z drugimi v nek znanstveni sistem. Iz tega se da spoznati, da je ugotovitev "Znanost je dokazala, da ni nobenega čudeža", absurd. V resnici znanstveni način opazovanja nekega dejstva enostavno ni isti način, s katerim opazujemo čudeže. Kajti katero koli stvar si bomo predstavili, nobena ni po sebi čudežna v absolutnem smislu te besede. Tako vidimo, da smo besedo "čudež" uporabili enkrat v relativnem in drugič v absolutnem smislu. In sedaj bom opisal doživetje strmenja nad obstojem sveta takole: je doživetje, videti svet kot čudež. Skušal sem povedati - čeprav to ni stavek jezika - da je pravi jezikovni izraz za čudež obstoja sveta sam obstoj jezika. Kaj pa pomeni, da se tega čudeža včasih zavedamo, včasih pa ne? Kajti vse, kar sem s tem povedal - da sem izraz čudežnega preložil v drug izraz s posredovanjem jezika zaradi obstoja jezika - pomeni zopet le, da ne moremo izraziti vsega, kar bi hoteli, in ostaja vse, kar bi hoteli govoriti o absolutno čudežnem, nesmisel. Odgovor na vse to se zdi jasen. Če nas določena doživetja stanovitno napeljujejo na to, da jim pripisujemo neko lastnost, ki jo označujemo kot absolutno ali etično vrednoto, to enostavno kaže, da s temi besedami ne mislimo nesmisla. To, kar mislimo, kadar rečemo, da je neko doživetje absolutna vrednota, pomeni, da je končno

prav tako dejstvo kakor vsako drugo, le da še nismo našli za tisto, kar mislimo z etičnimi in religioznimi izrazi, ustrezne logične analize. Če to velja, potem je popolnoma jasno, da noben opis, ki si ga le lahko izmislim, ne bo zadostil temu, kar mislim z "absolutno vrednoto", da bi jo opisal; hkrati pa še, da je tudi vsak smiseln opis že vnaprej ovrgljiv, zato ker je smiseln. To pomeni - da ti nesmiselni izrazi niso bili nesmiselni, ker še nisem našel pravilnih izrazov, temveč da izvira njihova nesmiselnost iz njihovega bistva. Kajti, kar sem hotel z njimi doseči, je bilo, prekoračiti meje sveta, to hkrati pa pomeni prekoračiti smiselni jezik. Gnalo me je, zaletavati se proti jezikovnim omejitvam - tako, kot je gnalo vse ljudi, ko so kadar koli skušali pisati ali govoriti o etiki ali religiji. To zaletavanje proti mejam naše kletke je popolnoma brezupno. Etika ne more biti znanost, dokler odgovarja željam, govoriti o končnem smislu življenja, absolutno dobrem in absolutno vrednem. O čemer govori, v nobenem smislu ne povečuje našega znanja. Je le dokument človeške tendence, ki je ne morem spoštovati, ki pa se ji za nobeno ceno tudi ne želim rogati.

Prevedel Franc Friškovec

Prevod je bil prvič objavljen v *Dialogih* št. 10/1983, str. 52-5.

Mišo Dačič

Pouk etike

Z etiko vstopimo v svet človekove praktične dejavnosti. Zato se nemalokrat zgodi, da je ta tema dijakom nekako najbližja, njeno poučevanje pa za predavatelja mogoče ravno zato toliko težje. Namreč zato, ker se vsakomur (in ne samo dijakom) zdi, da kar dobro pozna etiko oziroma moralno sfero, in se čuti tudi pristojnega razsodnika na tem področju, moramo biti pri pouku moralne filozofije še toliko bolj previdni in natančni.

Toda ob vsej začetni ognjevitosti se mi vsako leto znova dogaja, da dijaki kljub "poznavanju" pojma morale, ki ga v tej ali oni obliki nenehno uporabljajo in se z njim ves čas srečujejo, naletijo na nepremagljivo oviro, ko ga morajo nadrobneje razložiti. Sem in tja se sicer spominjajo, kar so govorili o morali pri drugih predmetih (predvsem pri sociologiji), toda do dokončne ali pa vsaj natančnejše opredelitve ne pridejo.

Seveda so v filozofiji vedno težave z definicijami, toda predavanja o moralni filozofiji vseeno začnem z nekakšno definicijo morale. Je sicer priložnostna in zato seveda diskutabilna, vendar po mojem mnenju prav koristno izhodišče za razpravo. Moralo definiram precej opisno, in sicer kot: *človeško delovanje, ki ga vrednotimo v skladu z obstoječim vrednostnim sistemom neke družbe.* Ta definicija je primerna za začetek, kajti če jo razčlenimo, dobimo precej trdne izhodiščne točke za razlago moralnih kategorij. In sicer:

a) človeško delovanje - praksa,

b) vrednotenje,

c) (obstoječi) vrednostni sistem (neke) družbe.

Ad a) Pri tem delu definicije lahko razložimo naslednje sestavine moralne prakse: gre za človeško delovanje, ki je:

- **zavestno**
- **svobodno**
- **usmerjeno na druge ljudi in ima torej družbeni značaj (je družbeni pojav)**
- **opravlja funkcijo družbene regulative**

Ker je zadeva dijakom vseeno blizu, je mogoče celotno seznanjanje z moralno filozofijo zastaviti kot dokaj plodovitno razpravo. Prav zanimiv je lahko pogovor o zavestnem delovanju v moralni sferi. S pridom uporabimo Aristotelovo *Nikomahovo etiko*, v kateri se o tem govori predvsem v 3. knjigi. Ravno tako so zelo dobrodošli odlomki iz Platonovega *Kritona*. Druga zanimiva vprašanja se nanašajo na družbeni značaj morale: ali smo moralni oziroma nemoralni

samo do drugih ljudi ali pa smo takšni lahko tudi do narave, živali, predmetov. Ali je morala univerzalen družbeni pojav ali pa imamo tudi družbe brez morale. Paleta vprašanj je zelo široka, izkušnje pa kažejo, da sprožijo pri dijakih izjemen odziv.

Na razpravo o hotenosti/nehotenosti je možno navezati še problem svobode oziroma svobodne volje, in sicer s primerjavo Kantovih stališč (*Kritika praktičnega uma*) s Sartrovimi (*Eksistencializem je zvrst humanizma*) in ugotavljanjem razlik med obema (glej Donald Palmer, *Ali središče drži?*, DZS, Lj. 1995, 7. in 8. poglavje).

Ad b) Kadar koli že govorimo o morali, se ne moremo izogniti temu, da so vsa naša družbena dejanja tako ali drugače vrednotena oziroma ocenjevana in na podlagi tega tudi sankcionirana. Tu imamo možnost primerjave moralne in pravne (zakonske) sankcije. Za vsako vrednotenje pa so potrebna merila oziroma izhodišča. Obdelali jih bomo v naslednji točki.

Ad. c) Ob analizi vrednotenja se lahko lotimo razlage naslednjih ključnih moralnih kategorij:

- **vrednota**
- **vrednostni sistem**
- **najvišja vrednota/najvišje dobro**

Za razpravo so spet zelo hvaležni *Nikomahova etika*, *Kriton* in *Kritika praktičnega uma*. Izpostavimo lahko družbeno priznanost vrednostnega sistema in njegovo relativnost, kar nakazujeta besedi "obstoječi" in "neke", ki ju imam v razčlembi prejšnje definicije v oklepaju. Vrednote, vrednostni sistemi in celotna moralna sfera se znotraj iste globalne družbe spreminjajo skozi čas, sočasno pa obstajajo različni vrednostni sistemi, vendar v različnih globalnih družbah. Toda spoznanje vrednot še ne zadošča za moralno delovanje. Zato je nujna predstavitev **moralnih norm** kot nepisanih pravil, ki določajo naše ravnanje v konkretnih moralnih položajih.

Vse prej razložene pojme in povezave lahko povzamemo v shemo: *moralno delovanje je odvisno od moralnih norm, ki jih vsakokrat določa aktualni vrednostni sistem.*

Da pa vsa stvar le ne bi bila tako preprosta, lahko vpeljemo še problem subjektivnosti morale oziroma različnih motivov moralnega delovanja in vprašanje vesti. Pri tem je lahko koristno izhodišče za razpravo naslednja izposojena zgodbica:

Pomagaj starejšim

Nekega dne se je pet stark prestopalo na robu pločnika, kajti vse so želele na drugo stran ceste. Pet dijakov je videlo njihovo stisko in jim prihitelo na pomoč.

Dijak A je poznal eno med njimi - bila je njegova babica. Pomagal ji je na drugo stran, vendar samo njej, ne pa tudi drugim.

Dijak B je imel stroge starše, ki so ga vzgajali, da mora pomagati starejšim. Brez premišljevanja o pravilnem in napačnem je pograbil eno izmed stark in ji pomagal na drugo stran.

Dijakinja C je bila s prijatelji, ki ne vidijo razloga, zakaj bi se ustavili in pomagali starkam, toda kljub temu pristopi in pomaga.

Dijak D v normalnih okoliščinah ne bi niti pomislil, da bi komu pomagal, toda osramočen sledi zgledu drugih.

Dijak E upa, da bo nekega dne uspešen politik. Uči se pridobivanja volilnih glasov - kaj je boljšega od tega, da te vidijo, kako pomagaš starkam čez cesto.

In tako je prišla na drugo stran tudi zadnja med njimi.

Na koncu bi zapisal še, da s tem besedilom zgolj nakazujem možne izvedbe pouka moralne filozofije, toda problemi, o katerih bodo dijaki razpravljali, besedila, ki jih bodo brali in komentirali, metode in potek dela je vsakokrat popolnoma prepuščen profesorjem, njihovi iznajdljivosti in nagnjenjem.

Pouk filozofije

Marjan Šimenc

Nemčija

Filozofija ima v večini nemških pokrajih dvojni status: je eden od izbirnih (torej filozofija ni obvezna) predmetov v višjih letnikih srednje šole (Gymnasiale Oberstufe) in je popolnoma enakopravna (tudi po urah) z drugimi, lahko pa je še nadomestni predmet za pouk religije (ne v vseh deželah - na Bavarskem je to na primer etika, ponekod pa predmet z imenom norme in vrednote), v tem primeru pa jo učenci lahko izberejo že v Sekundarstufe I, kar pomeni v razredih 5-8. Iz te dvojne narave izhajajo tudi posebnosti nemškega pouka filozofije. Kot izbirni predmet ima bistveno večje število ur, kot smo navajeni drugod po Evropi, kot nadomestni predmet za religijo pa nima le večjega števila ur, temveč se mora prilagoditi bistveno mlajšim učencem. Tretja posebnost položaja filozofije v Nemčiji - vsaj glede na Slovenijo - pa je, da je tudi institucionalno njen položaj (in naloge) mnogo jasneje določen kot pri nas.

Poglejmo si to v nemški zvezni deželi Severno Porenje - Vestfalija,[1] kjer je šolski sistem najbolj pregledno razdelan. Preprosto povzemamo šolske smernice.

Gimnazijski program se člení v tri polja:
- jezikovno-literarno-umetnostno
- družboslovno
- matematično-naravoslovno-tehnično.

Ta tri polja morajo biti ustrezno zastopana skozi vsa leta gimnazije in pri maturi. Individualni program dijaka mora obvezno vsebovati: nemščino, tuji jezik, umetnost/glasbo, družboslovje, matematiko, naravoslovje, poleg tega pa še pouk o religiji in šport. V zadnjem obdobju gimnazije (11., 12. in 13. leto) mora dijak izbrati 8 predmetov, od teh dva na višji ravni; predmeti na višji ravni imajo 6 ur na teden, na osnovni ravni 3 ure na teden - pouk pa poteka v modulih, kar pomeni, da dijak izbira predmete vsak semester. (Število ur bi se nam še pred leti zdelo neznansko veliko, danes pa je šest ur filozofije v enem razredu normalni delovni teden tistih učiteljev, ki dijake pripravljajo na maturo.)

Družboslovnim predmetom (sem spada tudi filozofija) pripada naloga politične *Bildung*. Ti predmeti se ukvarjajo s spraševanjem o

[1] Da gre za resen poskus jasno in eksplicitno zapisati prav vse, priča tudi dejstvo, da filozofijo definirajo, ko pridejo do nje: "Filozofija metodično sprašuje o splošnih osnovah naših postavk o dejanskosti in naših življenjskih in delovanjskih orientacijah; reflektira njihove predpostavke in posledice. K temu spada vprašanje po celoti, bistvu stvari, najvišjih ciljih in smotrih, smislu, samorazumevanju ljudi in socialnem in političnem redu, po merilih resnice in veljavnosti norm. Tudi če zgodovina filozofije kaže, da pri spremembi v socialnozgodovinskem svetu življenja sprejeta razumevanja postanejo predmet dvoma in se jih zavrže, da so poslednje utemeljitve omajane, vseeno ostajajo vprašanja po resnici in veljavnosti, ki refleksijo o temeljih mišljenja in delovanja delajo potrebno. Filozofija kritično preverja veljavnost življenjskih in delovanjskih orientacij in upravičenost družbenih, političnih in pravnih ureditev. Njen cilj je potrditi tisto, kar prestane kritični preizkus, in zavreči tisto, kar ga ne." (*Richtlinien für die gymnasiale Oberstufe in Nordrhein-Westfalen, Philosophie*, Düsseldorf 1989, str. 26-27)

možnostih in mejah človeškega mišljenja in delovanja, zlasti glede na vsakokratne individualne, družbene, časovne in prostorske predpostavke, pogoje in učinkovanja, kot tudi s postopki in spoznavnimi načini, ki pomagajo k pojasnitvi teh vprašanj. Zanje veljajo naslednji specifični učni cilji:

- Učenci morajo metodično pridobiti vednosti in spoznanja o individualnih in družbenih, časovnih in prostorskih okoliščinah in mejah človeškega mišljenja in delovanja.
- Učenci morajo biti vedno bolj sposobni tudi v racionalnem spoprijemu z individualnimi in družbenimi fenomeni najti svojo osebno in socialno identiteto.
- Učenci se morajo naučiti presojati doseg in meje veljavnosti specifičnih spoznavnih metod kot tudi skupne strukture in spoznati medsebojne povezave predmetov družboslovnega polja.
- Učenci se morajo usposobiti, da skupaj z drugimi oblikujejo sedanjo in prihodnjo družbeno realnost v skladu z individualno in socialno odgovornostjo. (*Richtlinien*, str. 23.)

Pouk filozofije kot nadomestila za religijo v nižjih letnikih ima številne posebnosti. Za ilustracijo naj navedem le nekaj navodil iz Priporočil učiteljem tega predmeta v zvezni deželi Schleswig - Holstein[2], ki kažejo na drugačno naravo pouka v nižjih letnikih.

Učitelj naj:

- spodbuja učence, naj izhajajo iz lastnih idej
- pojasni globlji pomen tistega, kar učenci povedo
- utrjuje nove pojme z njihovo rabo
- pokaže, da filozofskih problemov ni mogoče rešiti z glasovanjem
- učence spodbudi, naj iščejo temelje za upravičenje njihovih prepričanj.

Že iz teh priporočil je razvidno, kako počasi in pazljivo mora učitelj uvajati filozofske razsežnosti v pouk filozofije v teh razredih, večina dela temelji na gradivu, ki ga učitelj prinese v razred (pogosto gre za literarna besedila s filozofsko razsežnostjo), in na razgovoru o njem.

Pri oblikovanju predmeta filozofija kot izbirnega kurza v višjih letnikih gimnazije težave z učenci, ki niso vešči pojmovnega mišljenja, niso več v ospredju, poleg obsežnejšega pouka pa je značilno predvsem, da ima učitelj zelo veliko svobode pri oblikovanju pouka, določeno je le, da so obvezni naslednji kurzi:

- uvod v filozofijo
- opredelitev človeka
- človekovo delovanje.

Vsak kurz traja en semester, v drugih treh semestrih so popolnoma izbirni in učitelju je prepuščena tudi podrobnejša strukturacija njihove vsebine - za temo opredelitev človeka je tako določeno samo, da mora učitelj z dijaki obdelati tri podteme:

- človek kot naravno bitje
- človek kot bitje, ki določa kulturo in je po njej tudi samo določeno
- človek kot bitje, ki sprašuje po smislu, je sposobno za utopijo in odprto do transcendence.

To svobodo pa v Nemčiji spremlja obilica gradiva in napotkov za oblikovanje pouka, kar učitelju pomaga, da svoboda ni mučno breme, temveč možnost izbire med alternativami - in seveda dosti temeljitejša študijska priprava bodočih učiteljev in zelo poglobljeno zasnovano pripravništvo, ki s pripravništvom, kakršno poznamo pri nas, nima dosti skupnega.

[2] Empfehlungen zur Planung und Gestaltung von Unterrichtseinheiten in den Jahrgangsstufen 5-8, Kiel 1992.

Matura

Marjan Šimenc

Rezultati mature 1995

Matura 1995 se je za učitelje začela septembra 1994, za zunanje ocenjevalce pa z aprilskim predmaturitetnim preizkusom. Zunanji ocenjevalci smo dobili kopije vseh nalog, za vajo in usklajevanje meril smo jih tudi ocenili in skušali naše ocene na sestankih utemeljiti, kar se je izkazalo za zelo koristno, ko je šlo zares. Po prebranih nalogah in mnenju nekaterih zunanjih ocenjevalcev sem sestavil krajše poročilo, v katerem sem skušal opozoriti učitelje na nekaj značilnih težav dijakov. Tako smo hoteli obojim, učiteljem in učencem, posredovati povratno informacijo o njihovem delu, zlasti pa slednjim še enkrat pojasniti, kaj se od njih pričakuje.

Kadar znanje dijakov ocenjuje njihov učitelj, imajo obilo priložnosti, da ugotovijo, kakšne so njegove zahteve, kako ocenjuje in na kaj je bolj pozoren, pri zunanjem ocenjevanju pa teh virov ni. Ker maturitetni katalog ne pojasni, kako bodo tam zapisana ocenjevalna merila uporabljena, se nam je zdelo potrebno, da dijakom posredujemo tudi to informacijo. In eden bistvenih elementov korektnega ocenjevanja je: kandidat mora jasno vedeti, kaj se od njega pričakuje, drugače se izgublja v ugibanju. Ocenjevalcem pa je dejstvo, da dijaki poznajo njihova merila, pomagalo, da jih ni nenehno mučilo vprašanje: tega ni naredil, toda ali je sploh vedel, da bi moral narediti?

Pomanjkljivosti, na katere smo v tem sporočilu učiteljem opozarjali, so se pri junijskem maturitetnem preizkusu ponovile, torej smo res opozarjali na bistvene težave - ne zgolj na pomanjkljivosti, temveč na tisto, kar je za dijake v resnici težko. Zato povzemam del poročila.

Poročilo o aprilskem predmaturitetnem preizkusu

1. Maturitetna pravila

Pri tematskem eseju si dijaki izberejo en naslov in se s preostalimi enajstimi ne ukvarjajo več - nekateri so namreč mislili, da morajo napisati več tematskih esejev. Pri komentarju k filozofskemu besedilu dijaki izberejo odlomek, ki so ga brali skupaj z učiteljem (in ne kako drugo besedilo, saj naloga predvideva, da ga kandidat dovolj podrobno pozna!), in napišejo ustrezen komentar, vanj pa vključijo odgovore na vsa tri podvprašanja (nekateri so odgovarjali na eno samo, drugi niso pisali enovitega komentarja, temveč so odgovarjali na vsako vprašanje posebej).

2. Dolžina eseja

Zaželena dolžina vsakega od esejev (tematskega in komentarja k besedilu) je od 600 do 700 besed. Ne gre za to, da dijaki izgubljajo čas s štetjem besed (njihovo število se navaja, ker število popisanih strani ni zanesljivo merilo), temveč zato, ker so eseji, ki so krajši od 500 besed, vsebinsko prešibki. Opozori se le na en tematski vidik ali dva oziroma se na vprašanja le opozarja in se ne razvije lastnega odgovora. Številke navajamo samo zaradi orientacije, ocenjuje se seveda vsebina eseja, ne pa njegova dolžina.

3. Razumljivost

Oblikovanost eseja, ki se pogosto zdi nepotreben formalizem, ni sama sebi namen, temveč naj bi bralcu olajšala razumevanje napisanega. Pri maturitetnem eseju ne gre zgolj za to, da pisec zapiše svoja stališča; bral-

cu jih moramo predstaviti in pojasniti tako, da bo naši razlagi lahko sledil in bo razumel, kaj hočemo povedati.

4. Uvod in sklep

Esej mora imeti uvod, v katerem dijak razloži, po čem sprašuje naslov, in sklep, v katerem povzame glavne poudarke eseja. Uvod in sklep nista zgolj nepotrebni shematizem. Dijak napiše uvod, da sam ugotovi, o čem bo v eseju govor oziroma kaj natančno je problem, ki ga mora obravnavati. Večkrat se namreč zgodi, da delno zgreši naslov, ker ga ni dobro premislil. Dober uvod zagotavlja, da je premislil temo in ni začel pisati, preden mu ni popolnoma jasno, o čem. Zagotavlja pa tudi, da bodo to vedeli bralci. Ti namreč upravičeno zahtevajo: pojasnite mi najprej, o čem boste govorili!
Sklep pa je potreben, da bralec izve, čemu so namenjeni glavni dijakovi poudarki v eseju. Pogosto se namreč zgodi, da se kdo potem, ko z njim razpravljamo o bistvenih rečeh, ki jih odpira naslov, odzove takole: "Pa saj to sem mislil s temle stavkom, na tistole sem pa opozoril s tistim oklepajem ..." Bistveni poudarki ne smejo biti samo kje nakazani, temveč morajo biti izpeljani in nato povzeti v sklepu. Če uvod bralcu pove, kaj je problem, na katerega meri naslov (temeljna napaka dijakov je misliti, da naslov govori sam po sebi in ga ni treba analizirati), sklep pove, kakšna je dijakova rešitev problema.

5. Opredelitev pojmov

Temeljni kazalec razumljivosti je opredelitev pojmov. Dijaki jih seveda poznajo in predpostavljajo, da vsi vedo vsaj toliko kot oni, vendar je odlika razumljivega pisanja tudi, da razložimo pojme, ki jih uporabljamo. Zlasti pomembno je, da povedo, kako razumejo tiste, ki nastopajo v samem naslovu. Bistveno za filozofijo je, da temeljnih stvari ne jemljemo za samoumevne. (Morala je za Kanta nekaj drugega kot za Aristotela ali Benthama, dijak pa mora razložiti, kako jo sam razume!) Če je naslov: "Ali je mogoče argumentirano nasprotovati nekomu, ki zagovarja popolni relativizem v morali?", je treba pojasniti, kaj mislimo z moralo in kaj pravzaprav pomeni izraz "popolni relativizem". Izkaže se, da dijaki razlagajo naslov različno, zato je treba v eseju pojasniti, kaj je "popolni relativizem". Ali relativnost morale pomeni, da se morala spreminja skozi čas? Da ima vsaka družba svojo moralo? Da ima vsak posameznik svojo? Če rečemo samo, da je relativna, ni jasno, kaj natančno mislimo s tem. In morala tudi sama ni nekaj samoumevnega. Filozofi so jo razlagali zelo različno in od dijakov, ki so se celo šolsko leto ukvarjali s tem, lahko pričakujemo, da bodo problematizirali pojem, ki je bil središče njihovega ukvarjanja s filozofijo. Lahko bi celo rekli, da esej pravzaprav ni nič drugega kot poskus opredelitve dveh ali treh temeljnih pojmov.

(Podobno lahko pokažemo tudi za druge naslove s predmaturitetnega preizkusa. Naslov "Ali je treba stvar zaznati, da bi jo spoznali" zahteva razvitje pojma spoznanja /morda z diskusijo empirizma in racionalizma, ali Platona in Aristotela ali zgolj načelno, vendar mora biti piščevo razumevanje pojma spoznanja razvito in pojasnjeno/ - iz obravnave tega pojma se nato izpelje njegov odnos do zaznave, se pravi do čutnega spoznanja, in odgovori na zastavljeno vprašanje. Naslov "Obravnavajte trditev: popolni skepticizem ni mogoč" predvideva analizo "popolnega skepticizma" in seveda posredno "spoznanja"... Skratka, vsebina eseja je nekako predvidljiva: če bo dijak izbral esej iz sklopa "vprašanje spoznanja", bo verjetno treba analizirati in podrobneje opredeliti pojem spoznanja (torej bo dijak povezal pojem denimo s čutili, razumom itd.), pri temi "vprašanje stvarnosti" bo v eseju verjetno treba razčleniti enega od ontoloških pojmov (substanca ...); pri eseju o "vprašanju morale" bo brškone treba razložiti pojem morale ..., pri eseju o "posamezniku in skupnosti" bo neizogibna razlaga pojma

oblasti itd.)

6. Največ težav povzroča dijakom komentar k besedilu. Tudi ta naj ima uvod, v katerem povemo, o čem bomo govorili, in na koncu povzetek povedanega. Tudi pri komentarju besedila gre za neko centralno vprašanje.

(Pri Platonu tako vsa [illegible] podvprašanja /1. Kateri so bistveni elementi Platonove spoznavne teorije? 2. Zakaj Platon trdi, da je mnenje med vednostjo in nevednostjo? 3. Na kakšen način je odlomek relevanten za poglede množice na lepoto in pravičnost?/ merijo na razlago in obravnavo Platonove spoznavne teorije; pri Descartesu podvprašanja /1. Kaj hoče Descartes povedati, ko pravi "nadvse mogočna substanca"? 2. Kaj Descartesu pomeni beseda "substanca"? 3. Komu Descartes pripiše idejo neskončne substance?/ merijo v splošnem na pojem substance, nato pa na status Boga kot substance, zlasti na problem dokaza obstoja Boga. V jedru torej predstavimo avtorjeve poglede na centralni problemski sklop, o katerem govori odlomek in po njem sprašujejo podvprašanja, jih razložimo in *razvijemo svoje poglede nanje*. Torej gre za obnovo avtorjevih pogledov, njihovo analizo in utemeljitev lastnih stališč. Treba je torej pokazati poznavanje detajlov (za kaj gre v tem odlomku) in tudi celote besedila (v kakšnem kontekstu nastopa to vprašanje, kakšna je avtorjeva teorija morale, kako razume pojem substance, kakšno vlogo ima pojem slika v njegovi teoriji itd.). Zato ta del mature predvideva, da so učitelj in dijaki v razredu besedilo skupaj prebrali, razlagali in prediskutirali.

Druga pot k temu, da dijaki ne ugibajo, kaj si kdo želi, je, da so naša pričakovanja formalno zapisana in se teh meril držijo vsi zunanji ocenjevalci. V dodatno informacijo, kaj se pričakuje od dijaka, navajam opisa ocen odlično in zadostno, ki sta podlaga za oblikovanje podrobnejših ocenjevalnih meril.

Ocena odlično

Kandidat bo sposoben napisati nalogo, v kateri bo pokazal, da

- popolnoma razume problem, zastavljen v naslovu;
- poskuša razmišljati natanko o tem problemu;
- to naredi tako, da ga predstavi, analizira in išče možne rešitve;
- struktura naloge je izpeljana iz problema, izpeljavi je lahko slediti;
- naloga je v vseh bistvenih delih jasna, temeljni poudarki so podkrepljeni z argumenti, ki so osnovani na ustreznem splošnem poznavanju filozofije in jim sledimo brez težav; izpeljava temelji na bogati pojmovni mreži - pomen uporabljenih pojmov je jasen in nedvoumen;
- nerelevantnosti, šibkosti v sestavi eseja, manjši preskoki v izpeljavi so sicer še prisotni, vendar so obrobni in ne dajejo temeljnega tona naloge;
- osnovna značilnost naloge je širina pogleda, s katerim se avtor loteva problema, sorazmerna razgledanost (nadpovprečna za enoletni študij) v filozofski problematiki, ki se kaže skozi izpeljavo, in sposobnost videti - vsaj kdaj - stvari tudi z očmi koga drugega, odgovoriti na najočitnejše ugovore in pokazati nekatere nadaljnje posledice zagovarjanih stališč in možne povezave z drugimi področji;
- ne gre torej za idealno kombinacijo globokega uvida v problem, bogatega pojmovnega aparata, obvladanja strukture eseja, poznavanja filozofske problematike, jasnega argumentiranja, iskanja predpostavk, posledic in povezav, temveč za to, da je nekako navzoč večji del teh kvalitet in da so vsaj včasih tudi eksplicitne in reflektirane. Pri ocenjevanju je namreč treba upoštevati kandidatovo mladost in da šele vstopa v filozofijo.

Ocena zadostno

Kandidat, ki dosega minimalni standard za oceno 2, bo sposoben napisati esej, v katerem bo razvidno

- razumevanje problema: problem v bistvu razume, čeprav le deloma in samo nekatere razsežnosti (njegovo razumevanje je omejeno tako po širini kot po globini; predpostavk vprašanja ne analizira, vprašanje vzame kot preprosto dano);
- sestava odgovora: o problemu sicer poskuša razmišljati sistematično, vendar je njegovi izpeljavi mestoma težko slediti, kar nekaj je nerelevantnosti, tudi preskoki v izpeljavi in nejasna mesta niso redki; razvidna je struktura eseja, vendar je uvod pogosto premalo razdelan in sklep ni ali pa je le deloma utemeljen v izpeljavi; pregled nad celoto je torej pomanjkljiv;
- argumentacija: problem sicer poskuša predstaviti (čeprav bolj opisno kot analitično), vendar pogosto zgolj obnavlja šolsko snov ali pa parafrazira prebrano besedilo; trditve so le redko podkrepljene z argumentacijo, in tudi kadar argumenti so, jih ne povezuje med sabo, niti jih ne naveže na analizo pojmov; ponazoritve z zgledi so redke, pa še takrat so večinoma šolski; posledic predlaganih rešitev ne analizira; dijak je dogmatski in pristranski, namesto da bi bil kritičen.
- pojmi: nekaj osnovnih pojmov dijak uporabi, vendar jih vzame za samoumevne, zato jih ne določi jasno ali pa opredelitev le nakaže; pojmovni aparat je skromen, pojme razume bolj na opisni ravni, ne vidi pa povezav med njimi;
- vednost: kandidat ima skromen uvid v filozofsko problematiko, povezano z zadanim problemom, uvid, ki ne sega prek poenostavljenega učbeniškega pregleda; vsebinsko je naloga skromna, kandidat se širšega konteksta ne zaveda in le redko načne nova vprašanja, povezana z zastavljenim.

Podatki, ki jih navaja (o tezah, ki so jih zagovarjali drugi filozofi, o njihovi rabi pojmov ...), se nanašajo na najsplošneje znana dejstva in včasih niti niso točni.

Statistika

Maturo je opravljalo 113 kandidatov (od 116 prijavljenih) v junijskem (in 4 kandidati v septembrskem roku, vendar v tej statistiki niso upoštevani). Povprečna ocena je bila 3,44 (za primerjavo: psihologija 3,07 pri 1223 kandidatih, sociologija 3,34 pri 841 kandidatih), od tega 3 nezadostne in 11 odličnih. Če pogledamo rezultate po izpitnih delih, je povprečno število točk, doseženih na prvi poli 13,23, pri drugi 12,44 in pri seminarski nalogi 16,58 (razpon točk pri vsakem delu je od 0 do 20).

Tematski esej

Pri pisanju prve pole so kandidati izbirali naslove takole:

- *Razpravljajte o tezi, da je srečnost najvišji cilj življenja*! - 34 kandidatov, povprečno število točk 12,24;
- *Ali to, da mislim, zadošča za spoznanje sveta*? - 21 kandidatov, povprečno ševilo točk 13,95;
- *Ali se je s podreditvijo avtoriteti mogoče izogniti moralni odgovornosti*? - 12 kandidatov, povprečno število točk 13,38;
- *Ali spoznati pomeni samo dobiti neki podatek*? - 8 kandidatov, povprečno število točk 14,88;
- *Kako lahko kritiziramo uveljavljene moralne norme?* - 9 kandidatov, povprečno število točk 13,06;
- *Obravnavajte trditev: Vest je merilo slehernega ravnanja*! - 4 kandidati, povprečno število točk 11;
- *Ali skeptik lahko ve, da ne ve vsega?* - 5 kandidatov, povprečno število točk 13,20;
- *Razpravljajte o tezi, da pravo realnost tvorijo različne vrste substanc*! - 5 kandidatov, povprečno število točk 13;

- *Kaj nas o realnosti nauči sam jezik?* - 6 kandidatov, povprečno število točk 12,92;
- *Ali v svetu vlada logos ali kaos?* - 7 kandidatov, povprečno število točk 14;
- *Ali je politična skupnost samo skupnost interesov?* - 2 kandidata, povprečno število točk 12,5;
- *V kakšnem razmerju sta rast posameznika in družbeni razcvet?* - 2 kandidata, povprečno število točk 14,5;

Primerjava med uspešnostjo pri posameznih esejističnih naslovih je zelo težka, rečem naj le, da so imeli ocenjevalci največ težav pri ocenjevanju tem o politiki in morali, pri katerih so bili nekateri eseji sorazmerno dobri, vendar skoraj popolnoma nefilozofski. Zgled: naslov "Razpravljajte o tezi, da je srečnost najvišji cilj življenja" je zvabil številne kandidate v zelo neobvezno razmišljanje o človekovih prizadevanjih za srečo, ne da bi vzpostavili neki pojmovni okvir razmisleka ali razdelali kakršno koli argumentativno verigo. Naloga je bila tako prosti spis brez vsake refleksije o lastnem početju in brez resnejše filozofske razsežnosti. Seveda ne gre za to, da morajo kandidati navajati in razvijati stališča filozofov iz zgodovine filozofije, toda raven razmisleka mora jasno pričati, da se pisec zaveda tudi drugih zastavitev vprašanja in drugačnih rešitev. Kar nekaj pa je bilo esejev, pri katerih se je jasno videlo, da bi kandidat lahko pokazal dosti več, če mu ne bi manjkalo vaje. Gotovost pri pisanju dijaki dobijo šele po kakih petih napisanih in popravljenih esejih in če jim manjka možnost učenja na lastnih napakah, so težave pri maturi preprosto neizogibne. Pri šolskih urah v razredu, ki je običajno preveč natrpan za resno delo v skupini, nekateri ne pridejo do besede in nimajo priložnosti, da bi se "v živo" učili razvijati svojo misel, včasih tudi zaradi nestrpnosti drugih dijakov, zaradi katere je nevarno tvegati in se naglas motiti - brez zmote pa je pot do resnice predolga. Pri pisnem izražanju te omejitve odpadejo in ko so obvladane osnovne "tehnične" zahteve, je napredek postopen in za dijake včasih skorajda neopazen. Pisanje esejev, tudi če poteka doma, bistveno prispeva h kakovosti pouka: ko morajo povedati, kaj mislijo, so se prisiljeni (nekateri prvič) spopasti sami s sabo, ne toliko s svojimi sposobnostmi, temveč predvsem z artikulacijo lastnih stališč, ki je tesno povezana s samospraševanjem: kaj pa jaz mislim o tem? Ko začnejo samostojno razmišljati in iskati svoje odgovore, tudi odgovori drugih dobijo novo težo.

Komentar besedila

Pri drugi poli (komentarju filozofskega besedila) so se kandidati odločali za naslednja besedila:

- Aristotel: 31 kandidatov, povprečno število točk 10,68;
- Platon: 29 kandidatov, povprečno število točk 13,17;
- Sartre: 28 kandidatov, povprečno število točk 13,89;
- Descartes: 11 kandidatov, povprečno število točk 9.91;
- Nietzsche: 7 kandidatov, povprečno število točk 12,64;
- Wittgenstein: 3 kandidati, povprečno število točk 13;
- Heidegger: 3 kandidati, povprečno število točk 19;
- Hume: 1 kandidat, povprečno število točk 9,5.

Izbira besedil kaže, da se je najmanj kandidatov (oziroma učiteljev, saj je izbira v večini učiteljeva) odločilo za najtežji besedili, se pravi za Heideggra in Wittgensteina. Edina izjema je presenetljivo Hume, ki ni zapleten, vendar tudi ne tako preprost, kot se zdi. Da ga je izbral le en kandidat, pa še tisti je imel z njim neznanske težave, verjetno priča o dokajšnji zanemarjenosti empiristične tradicije na Slovenskem, kljub temu da imamo

prevedena tako Huma kot Berkeleyja, obstaja pa celo zastareli in težko dostopni prevod Locka. Uspešnost pri posameznih polah je med seboj težko primerjati, rečem naj le, da so se dijaki najbolje odrezali pri Sartru in najslabše pri Aristotelu, če ne upoštevamo treh odličnih kandidatov pri Heideggru in enega slabega pri Humu.

Komentarji tekstov so sploh povzročali največ težav. Kar znaten del dijakov (približno petina) jih zelo slabo pozna besedila. Očitno je, da jih niso resno brali, saj podrobnosti skoraj ne poznajo; ko pravim podrobnosti, mislim na vprašanja, o katerih se v besedilu govori tri, štiri strani ali več. Še več težav povzroča preskok iz splošnega poznavanja tematike dela in drugačnih rešitev vprašanj, ki jih besedilo poskuša rešiti, h konkretnim problemom, ki so izpostavljeni v odlomku in v danih (treh) podvprašanjih. Te težave verjetno kažejo, da je slabo, če učitelj prepusti izbiro besedila kar odločitvam dijakov. Zaradi toliko različnih besedil niso mogli vseh brati, obravnavati in prediskutirati skupaj v razredu (ravno zato pa je bilo branje besedila vključeno v maturitetni preizkus), dijaki, ki so ga brali brez učiteljevega vodstva in pomoči, so naleteli na težave, ki jih niso znali odpraviti (ali pa jih niti opazili niso), zato ni čudno, da je bilo pri maturi kar nekaj sicer dobrih dijakov, ki so si z zelo šibkim poznavanjem besedila pokvarili skupno oceno.

Seminarske naloge

Če poskušamo razporediti naslove maturitetnih nalog po skupinah, si lahko pomagamo z naslednjo zasilno klasifikacijo:

- *filozofija religije*: 20 nalog (nekaj primerov naslovov: Kritika krščanstva; Krščanska ljubezen in eros; Budizem; Bog religije in Bog filozofov; Homo ratius in skriti Bog; Razprava o obstoju Boga; Tibetanska filozofija)
- *filozofija umetnosti*: 20 nalog (Filozofija in umetnost; Vprašanje lepote, estetskega doživljanja ter problem presoje umetnosti; Razumevanje Aristotelove umetnosti v sodobni estetiki)
- *vprašanja morale*: 19 nalog (Moralni aspekti abortusa; Altruizem med biologijo in etiko; Etika v praksi - vzgoja; Zdrava mera egoizma; Dobro in zlo; Smrtna kazen; Evtanazija - pro et contra)
- *zgodovina filozofije*: 17 nalog (Bit pri Heglu in nje Heideggrova kritika; Sokratova smrt; O nadčloveku; Platonova Država; Descartesovo iskanje resnice; Aktualnost Bubrove misli danes)
- *ontologija in gnoseologija*: 14 nalog (Dimenzije časa; Tehnika; Dogmatizem in skepticizem; O resnici v znanosti; Metafizika in nihilizem; Kaj je dejstvo? Vedenje in spoznavanje svobode)
- *antropologija*: 14 nalog (Biti ali imeti; Spoznavaj samega sebe; Smisel življenja; Kdo sem?; Kriza modernega človeka; Obsedenost od smrti; Poti spoznavanja resnične realnosti)
- *politika*: 7 nalog (Rasizem; Politika in morala; Oblast kot posledica družbene pogodbe; Oblast in vednost; Odnos vladajoči - vladani in načini oblasti; Neenakost med ljudmi in vpliv zasebne lastnine)

Posebnost seminarske naloge v primerjavi z drugima deloma mature je ocenjevanje. Sprva smo načrtovali, da bo naloge ocenjeval učitelj, ki dijaka uči, pozneje pa naj bi se ocenjevalna merila učiteljev usklajevala (moderacija s primerjanjem ocen vzorčnih seminarjev), a smo sprejeli odločitev, da seminarsko nalogo v celoti ovrednoti učitelj, ki dijaka pripravlja na maturo in pri oceni lahko ustrezno upošteva njegovo delo med letom in individualni napredek. Primerjava ocen kaže, da se je večina učiteljev lotila ocenjevanja zelo resno in ni poskušala - kot so se bali nekateri in trdili, da zaradi neobjektivnosti vrednotenja seminarska naloga ne spada na maturo - z nezasluženimi visokimi ocenami izboljšati izhodiščne možnosti svojih dijakov.

Seveda ocenjevanje nalog ni absolutno "objektivno", kajti učitelj upošteva tudi dijakovo inciativnost, sodelovanje in prizadevnost pri izdelavi naloge; korektnost ocenjevanja se kaže predvsem v tem, da imajo ocene neki razpon in niso vsi dijaki preprosto dobili največjega števila točk. Da so nezadostne in zadostne ocene redke (se pravi naloge, ocenjene z manj kot 12 in manj kot 9 točkami), je razumljivo, saj so dijaki praviloma vložili v izdelavo veliko truda, obsežnost nekaterih nalog in prebrana literatura pa pričata, da nekateri celo veliko preveč.

Opozorim naj še na nekaj: nekateri kandidati niso naredili povzetka naloge, kar je škoda. Ravno pri pisanju tega se namreč pokaže (ne toliko učitelju kot dijaku), ali v resnici vedo, kaj hočejo z nalogo povedati. Nekateri čutijo odpor do tolikšne premišljenosti pri sestavi naloge, zdi se jim, da gre za nepotrebni shematizem, ki ovira njihovo ustvarjalnost. Neki kandidat pa je o navodilih razmišljal takole:

"In ravno tako je s seminarskimi nalogami za filozofijo. Oblast (beri: republiška predmetna komisija za filozofijo) nam dijakom, ki smo nesrečniki izbrali filozofijo kot naš izbirni maturitetni predmet, 'pomaga' z vzorci, po katerih bi bilo priporočljivo pisati seminarske naloge. Nekaterim to seveda izredno ustreza in zagrabijo vzorčni seminar ter skušajo ugotoviti postopke in male odtenke, za katere menijo, da bodo prijali ocenjevalcem. Na videz je vse seveda precej demokratično in svetovljansko, pod preprogo pa nam postane jasno, da bi bilo manj perverzno, ko bi piscem seminarskih nalog postavili stroga in neusmiljena pravila, po katerih bi morali delati, kot pa je perverzen zdajšnji sistem 'neobveznih priporočil', ki jih je potrebno še uspešno dešifrirati, seveda pa jih je, če sledimo strukturalistom, nemogoče pravilno dešifrirati, ker bo oblast konec koncev vedno izumila drugačno razlago od hlapčeve (dijakove), da bi ohranila pozicijo gospodarja." (Naloga z naslovom *Filozofske sanje Ridlejya Scotta*.)

Navodila in pravila verjetno nikomur niso posebej ljuba, a dijake je vsekakor treba opozoriti, da je cilj intelektualnega dela, tudi filozofskega, v tem, da posredujemo svojo izkušnjo in dognanja drugim. Kadar nas drugi ne razumejo, na tej stopnji preprosto pomeni, da stvari nismo povedali dovolj jasno in razumljivo - razlog pa gre pogosto iskati v tem, da je nismo do konca premislili.

Zunanji ocenjevalci

Na koncu še opazka o delu zunanjih ocenjevalcev. Šest nas je bilo in razdelili smo se v tri pare. To je bilo praktično, ker sta vsak esej ocenjevala dva, torej je vsak v paru popravil svoj komplet esejev, ga nato zamenjal s kolegom, točkoval še ta drugi komplet, nato pa se sestal s soocenjevalcem in svoje ocene primerjal z njegovimi. Dogovorili smo se, da če se oceni razlikujeta za dve točki ali več, nalogo še enkrat prebereta in poskušata ugotoviti, zakaj sta jo ovrednotila različno. Sporne eseje, se pravi tiste, pri katerih uskladitev niti po ponovnem branju ni mogoča, preberemo in točkujemo skupaj na sestanku vseh zunanjih ocenjevalcev. Rezultati so bili presenetljivi. Naj navedem le lastno izkušnjo. Tretjini nalog sva oba, se pravi jaz in moj soocenjevalec, dodelila enako število točk. To ne pomeni, da sva oba ocenila nalogo s 3 ali 4 - ker pod končno oceno 3 spadajo eseji z 12, 13 in 14 točkami, sva se strinjala tudi, ali je to dobra ali slaba trojka. Le pri petini esejev sva se razlikovala za dve točki ali več, razlika pri drugih je bila 1 točka, kar je presenetljivo ujemanje. Analiza esejev, pri katerih so razlike v ocenah zahtevale dodatno pretresanje, je pokazala, da so močno odstopali od standardov (gre na primer za naloge, pri katerih je kandidat zgrešil naslov ali odgovarjal na več naslovov naenkrat; pri komentarju besedila je odgovarjal le na nekatera podvprašanja ali pa na vsako posebej, tako da naloga ni bila enovit komentar, temveč trije kratki odgovori; za naloge, ki so bile izjemno kratke; za naloge, ki

so bile zelo spretno napisane, a so bile zaradi pomajkanja eksplicitne analize pojmov in jasnejše argumentacije bolj podobne prostemu spisu kot filozofskemu eseju itd.). Te naloge so bile preprosto izjeme in treba se je bilo od ene do druge dogovoriti, kako jih oceniti - in ker je matura na začetku, je bilo takih izjemnih primerov kar nekaj.

Seveda pa so bistvene informacije o maturi in kakovosti ocenjevanja učiteljev, ki so pripravljali dijake nanjo. Osnovno vprašanje je namreč: ali so dobri dijaki v resnici dobili dobre ocene in slabi slabe. Če ta cilj ni izpolnjen, potem je z maturo nekaj narobe. Odgovor na to vprašanje pa lahko dajo le učitelji, ki so dijake pripravljali na maturo.

Dodatek

Ocenjevalna shema, ki jo uporabljajo zunanji ocenjevalci, je preveč "tehnična" za rabo v razredu, da pa bi učitelji pri popravljanju esejev poleg ocenjevalnih meril, objavljenih v katalogu, vendarle imeli še kako dodatno oporo, na koncu navajam še nekaj napotkov za pisne naloge in za njihovo ovrednotenje. Pogosto ima namreč učitelj ob branju občutek, da je sicer skrbno napisani esej premalo "filozofski", ne zna pa natančno opredeliti, kaj ta "filozofskost" pravzaprav je. Navodila - cel kup jih najdete po literaturi, v bistvu pa vsa govorijo o istih stvareh in za vsa velja tisti Wittgensteinov napotek o lestvi, ki je nekaj časa koristna, potem pa odveč, nepotrebna in morda celo neustrezna - povzemajo napotke za pisanje in ocenjevanje maturitetnih nalog v nemški pokrajini Severno Porenje - Vestfalija:

Pri pouku filozofije je treba upoštevati troje:

1. razumevanje (podajanje vednosti)
2. obravnavanje (uporabo vednosti)
3. presojanje (reševanje problemov in vrednotenje)

1. Razumevanje

Pri razumevanju gre za premislek dane teorije oziroma problemskega sklopa. Teorijo oziroma problem smo doumeli, če smo razumeli inherentni pomen konstitutivnih elementov in njihov pomen za celoto.

Treba je:

- zajeti problem oziroma stanje stvari
- razumeti izjave v besedilu, in sicer v njihovi celoti
- pritegniti ustrezne teoretske sklope
- ustrezno uporabiti filozofsko izrazje
- sopostaviti trditve, navesti podobnosti in razlike.

2. Obravnava

Obravnavati pomeni premisliti predpostavke, temelje, notranjo skladnost in posledice neke teorije ter njeno sorodnost z drugimi miselnimi zasnutki.

K temu spada:

- eksplikacija predpostavk
- preverjanje logične skladnosti
- razvitje posledic
- raziskava argumentacije in oblik predstavitve
- razvitje ciljev argumentacije
- raziskava podobnosti in razlik med trditvami
- uporaba teoretičnih nastavkov (metode, logična pravila) na zgledih (besedilih).

3. Presojanje

Presojati pomeni pretehtati prispevek teorije k rešitvi nekega problema oziroma ovrednotenje teorije, izhajajoč iz utemeljenega izhodišča.

K temu spada:

- preiskava polja veljave trditev (metod)
- vpeljava pogledov, ki odpirajo nove razsežnosti
- samostojno in utemeljeno razvijanje stališč in vrednotenj.

4. Splošne zahteve:

- razčlenjena in urejena predstavitev,
- jasnost in enopomenskost trditev,
- jezikovna ustreznost.

Pisni maturitetni preizkus

Bistvo filozofiranja je v refleksiji. Tudi če ni mogoče predpisati obveznega kanona vsebinskih vedenj, je vendarle jasno, da filozofska refleksija ni mogoča brez poznavanja pojmov, argumentov, filozofske zastavitve problemov in poskusov rešitve iz sedanjosti in preteklosti. Opozorili bomo na tiste elemente filozofske refleksije, ki jih je v šoli neizogibno treba upoštevati:

- filozofska refleksija se ukvarja z vprašanji, ki jih izpelje iz splošnega, v smislu temeljnega in vseobsegajočega, pri tem pa je odvisna od ugotovitev znanstvenih raziskovanj;
- filozofska refleksija prestopa raven subjektivnega mnenja ter pojmovno in argumentativno meri na splošnost;
- filozofska refleksija mora nenehno upoštevati veljavnost oziroma polje veljavnosti svojih izjav, ne glede na njihovo formo.

Pri maturi se pričakujejo zlasti naslednje sposobnosti:

- razumevanje filozofskih besedil in sposobnost za adekvatno obnovo v njih vsebovanih trditev;
- sposobnost za predstavitev, primerjavo in kritično vrednotenje filozofskih izhodišč;
- sposobnost uporabe teoretskih nastavkov in analitičnih metod pri stanju stvari in argumentacijskih sklopih;
- sposobnost za kritično refleksijo predpostavk lastne in tuje argumentacije;
- sposobnost za racionalen, na obojestransko razumevanje usmerjen diskurz.

Popravljanje in ocenjevanje pisnega dela izpita

Pri ocenjevanju se upošteva:

- kvaliteto,
- kvantiteto,
- sposobnost za predstavitev.

Značilnosti kvalitete so:

razumevanje naloge in rešitev, ustrezna času, ki je na razpolago, točnost vedenj in vpogledov, gotovost pri uporabi metod, strokovnega jezika, koherentnost in diferenciranost trditev, razdelava bistvenega, visoka raven razumevanja problema.

Značilnosti kvantitete so:

obširnost vedenj in vpogledov, širina argumentacijske baze, številnost vidikov in povezav.

Dijakova sposobnost predstavitve se kaže v tem, da se zna primerno izraziti. Pri ocenjevanju je treba upoštevati: jasnost in enopomenskost povedi, primernost predstavitve, preglednost členjenja naloge in njeno vsebinsko urejenost.

Pri vsaki od treh zahtev pouka filozofije se naloge (eseje) pri ocenjevanju loči v tri skupine:

- izčrpno in diferencirano,
- zadosti diferencirano,
- premalo diferencirano.

Naloga je zadosti diferencirana, če so upoštevana vsa stališča, ki so nujna za izdelavo dane naloge.

Naloga je premalo diferencirana, če so bila izpuščena bistvena stališča, tako da je obdelava problema prekratka oziroma enostranska.

Naloga je izčrpna in diferencirana, če so bili poleg neizogibnih pogledov pritegnjeni tudi tisti, ki problem še nadalje osvetlijo, ali pa če so bili vključeni nazori še naprej razviti.

Naloga ni primerna, če:

- je bil problem obravnavan tako, da se ni upoštevalo z njim povezanih strokovnih filozofskih zastavitev vprašanj in rešitev,
- se je problem reševalo brez upoštevanja teorije,
- gre zgolj za predstavitev mnenj, parafraze besedil, ponavljanje svetovnonazorskih stališč ali naštevanje naučenih rešitev.

Primer eseja z mature

Kadar govorimo o esejih, ki so jih pisali dijaki pri maturi, običajno opozarjamo na njihove napake in na pravila pisanja, ki so jih kršili. Poslušalec lahko dobi vtis, da so bili maturitetni eseji zelo slabi in da obstaja neki idealni model eseja, kateremu se jim ni uspelo približati. Esej, ki ga tokrat objavljamo, ni zgled za to, kakšen ne sme biti, niti za to, kakšen mora biti, temveč preprosto priča, kako izvrsten esej je mogoče napisati, kljub temu da kršimo kakšno pravilo o tem, kakšen naj bi bil dobro napisan esej (ali morda prav zato), in do kako globokega filozofskega uvida lahko nekateri dijaki pridejo med enoletnim ukvarjanjem s filozofijo.

Ali svetu vlada logos ali kaos?

Spor med racionalizmom in iracionalizmom prevladuje v filozofiji že tam nekje od prve polovice devetnajstega stoletja, ko sta na isti fakulteti med seboj tekmovala Hegel in Schopenhauer. Kasneje se je v filozofiji zvrstilo še kar nekaj tako racionalistov kot iracionalistov. Ta spor je zadušil šele Heidegger, vendar ne tako, da bi segel med obe strani, se priključil bodisi eni bodisi drugi strani, temveč tako, da se je nekako dvignil nad ali pa pod nivo tega spora in se ni odločil ne za logos ne za kaos. Oba principa sta se mu zdela metafizična, za oba je značilno, da misli ta bit kot bit bivajočega.

Zgodovina metafizike se začne s Sokratom oziroma Platonom. V Platonovem svetu idej in našem svetu posnetkov ni prostora za kaos. Svoj logos, torej princip, v katerem se vse zbira, najde torej v idejah. Ideja je izgled izgledov, torej zgled. Tu se odpre paradigma izgleda kot zgleda, tisto, kar je naš zgled, naša ideja, je tudi izgled, da vidimo sploh zgled kot tak z našim pogledom, saj pogled vidi izgled, ne zgled. Biti obstajajoč, obstajati pomeni po Platonu biti navzoč. Nebivajoče je tisto, kar nima izgleda, torej tudi nima zgleda oziroma ideje. Ker naš pogled v sebi nima zgleda za nebivajoče, slednjega ne vidi, ker ta tudi nima izgleda. Logos je torej ideja ali zgled, vendar pa tudi med idejami vlada hierarhija: zgled zgledov, torej najvišja ideja je ideja Dobrega. Na mesto te ideje stopi v krščanstvu, oziroma če smo dosledni, že pri Aristotelu, Bog, Stvarnik in Gibalec obenem. Pomemben korak naprej od Platona stori Descartes, prvi novoveški filozof. Logos, ideja v njegovem sistemu, ni več izgled, temveč pogled, predstava. Logos se iz sveta idej, ki je zunaj človeka, zunaj pojavnega sveta, preseli v človeka, v ego. Ego je edina neposredna gotovost, gotovost samega sebe. Pogled na svet ni več iz nekega oddaljenega sveta idej, temveč iz jaza, iz sebe. Obstajati, torej platonovsko biti navzoč, biti viden, gledan, je po Descartesu biti predstavljen. Objektiviteta objekta ni neposredno izkušena v subjektu, temveč posredno, preko njegove predstave. Naslednji veliki filozof ni metafizik, temveč agnosticist. Pri Kantu je objektiviteta objekta identična subjektiviteti subjekta. Objekti znotraj človekovega izkustva niso samostojni in odgovarjajo, se ravnajo po spoznavanju človeka. S tem je bil v filozofiji storjen kopernikanski preobrat: ne gre več za razmerje subjekta do objekta, torej tistega, ki spoznava, do tistega, ki je spoznan, saj je to razmerje nespoznanljivo, temveč za razmerje spoznavajočega subjekta do njegovih spoznavnih možnosti. Tako pri Kantu ne gre za kaotičnost, marveč za logos, ki je spoznavna možnost agnostičnega subjekta.

Sedaj je čas, da se povrnemo k nasprotju, celo tekmovanju med dvema sodobnima nemškima filozofoma, Schopenhauerjem in Heglom. Hegel je triumfiral za časa njunega življenja, toda po smrti obeh je prevladal prvi iracionalist, Schopenhauer. Hegel je metafizični idealist. Človeku sta po njegovem nauku dana dva pola, bit in nič. Čista bit je enaka čistemu niču, vsaka obstoječa stvar pa je nekje med obema poloma. To razloži Hegel v svojem delu Znanost logike s primero o

svetlobi in temi. Čista svetloba je enaka čisti temi, saj tako v eni kot v drugi ne moremo razločiti ničesar, saj odpove vid kot kriterij zaznave obeh polov. Vid deluje šele, ko se navezuje na relacije, torej na to, da je nekaj svetlejše in nekaj temnejše. Vid deluje torej šele takrat, ko je v svetlobi nekaj teme oziroma v temi nekaj svetlobe. V tej primeri je svetloba, čista svetloba, metafora čiste biti in čista tema metafora čistega niča. Da sta obe eno in isto, je s tega stališča jasno; ves logos je v bistvu to gibanje resnice, pojavnosti, dejanskosti med poloma bitja in ničem. Schopenhauer pa je prvi filozof kaosa. Kot pri Descartesovem egu je tista najbolj neposredna, neovrgljiva, ireduktibilna danost čisto samozavedanje subjekta. Znotraj njega subjekt začuti voljo, ki je vzrok vsemu njegovemu ravnanju. Ta volja je iracionalna, saj je negativna, ker deluje proti vsemu ostalemu bivajočemu. Že to, da diham, pomeni, da porabljam kisik nekemu drugemu bitju. Zato je nirvana, stanje človeka brez vsakršnih potreb, po Schopenhauerju idealno stanje subjekta. Vse potrebe in njih zadovoljevanje pa privedejo v kaotičnost, kaos. Drugi pomemben iracionalist, Nietzsche, ima povsem drugačen odnos do volje. Volja je volja do moči, zato se ji ne smemo upirati in reducirati naše potrebe, temveč to voljo čim močneje uveljaviti. Svet je resda kaotičen, toda kaos mora človek obrniti v svoj prid.

Toda še vedno nismo odgovorili na vprašanje, ali na svetu vlada logos ali kaos. To vprašanje je postavljeno povsem meni samemu v presojo. V moji presoji bom uporabil filozofijo nemškega eksistencialista Martina Heideggerja. Skušal bom dokazati, da imata tudi Schopenhauerjev in Nietzschejev kaos svoj logos, naj se to sliši še tako paradoksalno.

Heidegger govori v svojih delih proti logiki, toda ne na tak način, da bi kot nasprotnik nje zato uporabljal nelogične trditve. S tem bi namreč še vedno ostal znotraj območja logike, le proti njej bi se obrnil, hkrati pa še vedno dopuščal ocenjevanje s stališča logike. Heidegger zato povsem izstopi iz območja logosa in kaosa, saj ne išče temelja sveta, neposredne gotovosti, Stvarnika. Bit ni kak temelj, je le ona sama, bit je nebivajoče, je tisto, po čemer bivajoče je. Priznati pa moramo, da se tako logos kot kaos nanašata na bivajoče in na bit kot bit bivajočega. Pri racionalistih in iracionalistih gre za utemeljitev bivajočega glede na subjekt, zato se ne misli več bit kot bit, temveč bit kot bit bivajočega. Heidegger zato ne privoli niti v uokvirjenje sveta kaosa ali logosa.

Po mojem mnenju se je Heidegger oddaljil od problema kaosa in logosa zato, ker oba bivata v območju pozabe biti, območju metafizičnega vrednotenja. Mar ni Schopenhauerjeva volja princip, ki bi ga lahko imenovali logos? Prav tako Nietzschejeva volja do moči: kaos ima sebi lasten logos, logos kaotičnosti. Zato jaz vidim prihodnost filozofije v prestopu čez to črto vrednotenja, metafizike, v sestopu iz območja, kjer kaos in logos sploh lahko obstajata kot nasprotujoča si pola in kjer je med njima sploh možen razkol. Prav zaradi tega se mi vprašanje kaosa in logosa ne zdi več aktualno, res pa je, da se navkljub temu naslovu nisem odločil za nobeno od obeh možnosti, niti za logos niti za kaos.

Kandidat

Izkušnje prve priprave na maturo

Antonija Verovnik, gimnazija Ravne na Koroškem

V skupini za izbirni maturitetni predmet filozofija je bilo sprva sedem deklet, po približno dveh mesecih sta se zaradi izkušenj pri urah filozofije priključili še dve, marca pa je ena kandidatka skupino zapustila, ker si je pri vpisu na etnologijo zagotovila več točk s sociologijo.

Na prvem srečanju smo se z dekleti pogovarjale o njihovih motivih za izbiro filozofije in o pričakovanjih. Motivi so bili različni: globoka vernost in želja po razmišljanju o duhovnosti, ljubezen do gledališča, poznavanje indijanske mitologije, nepoznavanje filozofije in želja tudi o tem področju kaj zvedeti, dve pa sta naravnost povedali, da sta nekaj pač morali izbrati. Malo sem tudi poizvedovala, ali sploh in kaj berejo. Prvi vtis je bil, da večino dijakinj privlačijo predvsem etična, socialna in antropološka vprašanja. Kasneje se je to potrdilo, zato sem program dela prilagajala tej usmeritvi.

Na enem od seminarjev za učitelje filozofije je naša kolegica dejala, da je po njenem eden smotrov pouka filozofije tudi zabava, da ga je treba narediti prijetnega. Ker sem z dijakinjami preživela vsak teden tudi do sedem ur, je bilo res pomembno skrbeti za vzdušje. Ker je bila skupina majhna, je bila neposrednost, sproščenost zagotovljena. Veliko ur, ki smo jih namenili obdelavi besedil, je "zašlo" v razpravljanje, celo v klepetanje, in čeprav smo večinoma delale v blokurah brez odmora, smo se po drugi uri le težko razšle. Obisk pri pouku je bil skozi vse leto zelo dober.

Program dela se je sprva vezal predvsem na rednega, tako da smo poglabljale vsebine, obravnavane pri rednem pouku. Prvi mesec smo se lotile Platonovih del *Phaidon, Simposium, Kriton, Apologija in Gorgias*. Za dijakinje je bil to prvi stik s filozofskimi besedili, meni pa je pomagal spoznavati njihove sposobnosti, resnost in prizadevnost. Nekatere so me prav presenetile s svojim razumevanjem in komentiranjem, nekatere pa seveda besedilom niso bile kos. Vse pa so bile vesele moje pohvale, da zdaj sodijo k zelo majhni skupini Slovencev, ki je prebrala kakšno filozofsko delo. Od predvidenih filozofskih del smo obravnavale Platonovo *Državo* in Sartrov *Eksistencializem je zvrst humanizma*. Prva štiri poglavja *Države* sem jim predstavila jaz, nekatere pasuse smo obdelale natančneje, saj je v njih obilo vprašanj, ki so kar sama vodila v goreče razpravljanje. Peto, šesto in sedmo poglavje so učenke brale same doma, vendar smo natančno, postopno branje s komentiranjem in razlago opravile skupaj. Podobno pot smo ubrale tudi pri branju Sartra, pri katerem je bilo z razumevanjem manj težav, zato pa še več razpravljanja. Zanimivo je bilo razumevanje in sprejemanje Sartrove filozofije. Ene dijakinje so ga povsem sprejemale, druge so bile zelo kritične in so s svojimi pridržki tudi prvim pomagale do zrelejšega razsojanja ter odkrivanja protislovij in nedoslednosti.

Ob teh glavnih besedilih sem učenkam prinašala še mnogo drugih, ki so se vezala na osnovni program, prevedla pa sem jim tudi tri poglavja iz nemškega učbenika *Vom Denken* (Liesman - Zenaty). Seveda jih nisem samo zalagala s papirji, vsa besedila smo pri urah tudi obravnavale.

Veliko časa smo posvetile pisanju esejev. Pisanje je veščina, ki se je sicer malce lahko naučimo, vse pa ne. Dokaz so posamezniki z visokimi sposobnostmi in izobrazbo, vendar so tako rekoč nepismeni. To dejstvo sem upoštevala, zato nisem dijakinj nikoli obremenjevala s tem, kako naj pišejo. O eseju skorajda nismo razpravljale, še manj brale kakšne zglede. Preprosto smo začele pisati.

Prva dva eseja sem tudi jaz pisala z njimi in, kolikor se je dalo, "šolsko" zajela bistvene elemente glede zgradbe, analize pojmov, jasnosti izražanja, sinteze itd. Eseje sem zelo vestno popravila, vsakega opremila z obsežnim komentarjem, v katerem sem poudarila dobre strani in pomanjkljivosti, in jih tudi ocenila. Večino esejev smo skupaj brale in jih analizirale (vsaka je napisala najmanj pet, večinoma pa več esejev), tako so postopoma dobivale občutek, na kaj morajo biti pri pisanju pozorne. Glavni težavi, s katerima so se spoprijemale, sta bili dolžina eseja in argumentiranje. Prvi "eseji" so bili pri nekaterih bolj prosti spisi z veliko leporečja in emocionalnosti. Ko so se počasi navadile ne samo navajati svoje misli, temveč jih tudi pojasnjevati, utemeljevati, dolžina eseja ni bila več problem. Zgodilo se je tudi, da na določeno temo nekatere eseja preprosto niso mogle napisati, jaz pa nisem vztrajala pri njem, saj je tudi pri maturi zelo široka paleta naslovov in vsak lahko najde nekaj, kar mu ustreza.

Že ko sem spoznavala motive za izbiro filozofije, sem razmišljala, kakšne teme za seminarske naloge naj jim predlagam. Čeprav sem jih spodbujala, naj si same poskusijo najti naslove, so v glavnem čakale in nazadnje tudi sprejele moje predloge. Kot poročevalci iz lanskega leta tudi jaz ugotavljam, da za te naloge dijaki porabijo mnogo časa in da so vrženi v zahtevno delo, še preden so zanj usposobljeni. Zato se je izdelava nalog zavlekla v spomladanske mesece. Delo učenk sem spremljala od izbire literature do prvega branja in iskanja ustreznih vsebin, izdelave dispozicije, vse do zaključnih pregledov. Pri nekaterih je nastopil problem, da preprosto niso vedele, kaj delajo, in da so morale najprej spoznati in razumeti problematiko; za to je potrebno določeno znanje, ki pa, kot vemo, doseže neko primerno stopnjo šele proti koncu šolskega leta. Prav zaradi težav z izdelavo seminarskih nalog se vedno bolj nagibam k temu, da bi filozofijo premaknili v tretji letnik gimnazije. Tudi odločanje dijakov zanjo kot izbirni predmet bi bilo lažje, kot je zdaj. Proti koncu šolskega leta mi jih je kar nekaj dejalo, da jim je žal, ker niso izbrali filozofije, toda prej niso imeli pojma, kaj in kako pri tem predmetu delamo.

Ure pri IP filozofija smo si popestrile:

- z delom v študijski knjižnici,
- medse smo povabile študenta zgodovine, ki nam je z obilico gradiva in izvrstnim znanjem pomagal pri dojemanju antične kulture,
- ogledale smo si likovno razstavo pod vodstvom našega likovnega pedagoga,
- ogledale smo si Bergmanov film Sedmi pečat,
- obiskala nas je naša bivša učenka, zdaj študentka filozofije na FF, in nam predstavila študij filozofije,
- s kolegom fizikom sva pripravila predavanje o usodi - on o možnostih napovedovanja določenih dogodkov s fizikalnega vidika, jaz s filozofskega.

Na koncu pa še: zame je bilo to šolsko leto lepo. Pripravljanje "mojih" deklet na maturo je bilo prijetno, čeprav je zahtevalo od mene precej dela, iskanja poti, literature, spoprijem s prevajanjem, veliko korekcij, treme pred poizkusno in pravo maturo, rezultate pa sem pričakovala najbrž še bolj nervozno kot dekleta sama. Rezultat je za vse dober, srednje ocene 4,4 moramo biti vesele.

Dragica Kranjc, Prva gimnazija Maribor

Na Prvi gimnaziji v Mariboru se je za maturitetni preizkus iz filozofije odločilo petnajst (15) kandidatov, pouk v skupini pa je obiskovalo devetnajst (19) dijakov. Kar nekaj jih je pristalo v skupini "filozofov" zato, ker je bila prevelika gneča v skupini "psihologov". Nekaj pa jih je bilo odločenih za filozofijo že od svojega drugega letnika na šoli. To so bili predvsem aktivni člani MKUD na šoli. Naravo-

slovno usmerjenih gimnazijcev v skupini ni bilo.

Ure, ki so nam bile na voljo (4 na teden) smo namenili poglabljanju temeljnega vedenja z izborom iz zgodovine filozofije s problemskim pristopom. Kot priročno literaturo so dijaki uporabljali učbenik M. Fürstove. Za izhodišče nekaterim problemom smo segali po odlomkih dostopne prevedene filozofske literature. Vsaj polovico časa smo namenili skupnemu branju izbranega besedila. Prebrali in prekomentirali smo Platonovo *Državo*, to najhvaležnejše delo za vstop v filozofsko razumevanje sveta, in *Eksistencializem je zvrst humanizma* J. P. Sartra. Trije dijaki so se na uro tudi kdaj pripravili, tako da so doma brali in se potem dejavno vključili v analizo besedila v šoli. Večina pa se jih je vključevala le slučajno in zato, ker so bili izzvani. Bistvo filozofije je dialog. Težko je bilo usklajevati delo devetnajstih v skupini, da bi prav vsi sami pri šolskih urah razvijali sposobnosti za pojmovno analizo in konstrukcijo filozofskega argumenta.

Tudi pisanje esejev smo vadili. Za vse nas je bila to nova oblika delovanja, zato smo posvetili veliko časa formalnim vprašanjem pisanja filozofskega eseja.

Nalogo, kot posebno sestavino maturitetnega izpita iz filozofije, smo razumeli kot razširjen esej. Težave so nastajale pri izvirnosti misli in argumentih, pri citiranju in povzemanju. Vsaj za tretjino dijakov je bila naloga nujno zlo, poglobljeno obravnavanje filozofske problematike je izostalo.

Dijaki imajo pravico izbrati si maturitetni predmet. Vsakega smo "filozofi" veseli, vendar je prevelika skupina (nad 15) ovira za kakovostno delo.

Jani Kovačič, gimnazija Bežigrad Ljubljana

O letošnji maturi imamo še vsi precej mešane občutke, vse pa prepričuje o objektivnosti in uspešnosti zastavljenih meril. V pričakovanju uradne evalvacije se seveda širijo razne govorice. Težka bo tudi s tekmovalnostjo, ki smo jo tako nerazumno instalirali v deželi! Jasno je, da se bo prej ali slej našel novinar, ki se mu bo ljubilo povprašati po gimnazijah o uspehu in nam bo razgrnil, kar vsi vemo. Pa vendar se je začelo novo šolsko leto in silno prav bi nam prišli kakšni podatki. Strah pred zlorabo je tako pogoltnil uporabo.

Na bežigrajski gimnaziji (Ljubljana), kjer poučujem, sem lani precej nepričakovano prevzel maturitetni program. Lotil sem se ga z veliko veselja, saj vsak začetek vedno budi optimizem. Ob vseh že tolikokrat predebatiranih težavah smo pričeli.

K maturi se je prijavilo 15 kandidatov - od tega je eden (1) pristopil k zaključnemu izpitu, a drugi (1) je opravljal filozofijo kot šesti predmet. V razredu pa je bilo 29 učencev, ker jih je 14 dopolnjevalo ure t.i. izbirnih vsebin.

Pri eseju je največja težava za maturante izbor teme - namreč nekaj je, kar bi radi pisali in je zanje zanimivo, drugo pa, kaj lahko napišejo suvereno ob izpolnjevanju danih zahtev. Tako je pri eseju glavno uravnotežiti dijakov interes in sposobnosti. Kako so se lotili tega? Nekaj med njimi zelo študiozno, kar se je poznalo tudi ob koncu pri oceni. Zanimivo je, da sta dva dijaka (ki sta zaslužila skupno odlično) obravnavala Heideggra, tretja, odlična, pa je obravnavala etiko, prežeto s krščanskim etosom. Drugi so si sorazmerno razdelili teme: estetika (2 - dizajn, arhitektura), etika (2 - Fromm: Biti ali imeti, krščanska ljubezen kot najvišja humanost), filozofski klasiki (2 - Heidegger, Nietzschejev nadčlovek), spoznavoslovje (1 - fenomenologija), antropologija (1 - kritika Schellerja z biologijo), mitologija z osebnim pogledom (1 - o večnosti duše), mešanica (1 - o volji do smisla) in ponesrečen poskus (1 - o Nietzscheju). Domišljija, ki pomaga pri spisih, tu bolj moti kot ne.

Ustvarjalnost pa je sploh zanemarjena, kar je očitno v predlogih ocenjevalne lestvice (relevantnost in izpeljanke se ponavljajo tolikokrat, da na koncu privzamejo že vlogo mašila). Skratka ustvarjalnost, ki je ocenjena najviše (od Blooma itd. naprej ali nazaj), se ne pojavlja v ocenjevalni shemi. Tam lahko kar nekajkrat preberemo, da - jasno, nedvomno itd. - to ni pravi esej oziroma še ni pravi esej. Potem naj se ne imenuje esej, ampak še-ne-pravi-esej ali esejček ali očrt ali oris ali ovid esejčka. Zakaj tako pikro o tem? Zaradi jasnosti in razločnosti. Če ga razglašamo za esej, potem ga ne moremo izničevati v uradnih dopisih. Iz povedanega sledi, da so ocenjevalci zares ležali v Prokrustovi postelji.

O drugih dveh delih mature (esejčič in besedilo) pa za zdaj, razen iz razgovorov (pa še to ne z vsemi dijaki), prav nič ne vem. Zato le sklepam, da je večina pisala temo, ki smo jo obdelovali (Stvarnost). Nekateri so izbrali "lažja" vprašanja, a se jim ni izšlo, zaradi podobnih razlogov kot pri eseju. Pri celoletnem pouku sem jih poskušal prek simbolov, opisa slik, obnove kratke sufijske anekdote in poezije senzibilizirati za razumevanje bistvenih pojmov in problemov v besedilu. Nekajkrat (2-krat) smo v šoli pisali podobno, kot je bilo pri poskusni maturi. Glede prebranih del nisem vztrajal pri enem samem besedilu, tako da so izbirali med vsemi avtorji. Največ se jih je odločilo za Sartra (8), temu je sledil Heidegger (3), nato Nietzsche (2) ter Wittgenstein (1) in Descartes (1). Nekateri kolegi so obravnavali le eno besedilo z vsemi dijaki, meni se je zdelo boljše in zlasti zaradi individualnosti primernejše tako, kot smo napravili.

Izbrana tema je bila (kot sem že omenil) o stvarnosti. Zgodovinski pregled pojma biti in vse, kar sodi poleg, nam je vzelo največ časa. Nekaterim je koristilo, drugi se niso vključili, kar je veljalo predvsem za one, ki so dopolnjevali svoje urne obveznosti s filozofijo. Tu je matura postregla z največ presenetljivimi odločitvami, vendar niso dobro obrodile. Skupna ocena je bila med 3 in 4. Moje ocenjevanje esejev je bilo milejše, povprečna ocena se je sukala okrog 4 in četrt. Povprečno skupno število točk "filozofov", doseženih na maturi, znaša 22. Med mojimi dijaki je enemu, žal, spodrsnilo zaradi zapletenih razmer doma. Pri tej maturi jih je bilo kar precej, ki se zaradi težkih družinskih razmer niso mogli izkazati, kot bi se lahko in kot zmorejo.

Na splošno se pokrivata splošni uspeh in doseženi rezultat pri maturi. Ravno tako je z obiskovanjem pouka oziroma priprav. Ocena z mature se tako najbolj pokriva z rednostjo (prisotnostjo) pri pripravah in splošnim uspehom ter razgledanostjo. Pri tem so seveda svetle izjeme in temni spodrsljaji.

Esej je monolog. Če hoče biti filozofija živa, potem se mora vrniti k dialogu, spraševanju, razgovoru, skratka k ustnemu izpitu. Med poukom želimo razpravo, debato in dialog, glasnost, živost in živahnost, kresanje mnenj, argumentacijo, jasnost, povezavo z življenjem itd.; a matura uveljavlja pismenost, formalnost, okleščeno argumentacijo, zaprtost, znanstvenost, citiranje, mnenja trčijo na časovno distanco, skratka hladnost, večnost in objektivnost pisane črke. Vedno bolj sem prepričan, da to ni prava pot filozofije.

Za konec še to. Ko sem prvič stopil v razred pred 15 leti, so odpravili filozofijo in uvedli usmerjeno izobraževanje. Spraševal sem še pri zadnjih tedanjih maturah. Po dolgih letih sem se vrnil in vrnila se je tudi matura - moderna in skrivnostna. Navkljub zapletenosti je organizacija tekla za naše razmere brezhibno, za kar je treba javno pohvaliti izvajalce! Že vpis na univerzo pa je krepko zamajal obljubljeno. Srednje šole so prvo maturo opravile, zdaj jo mora še univerza.

Albert Avguštinčič, gimnazija Poljane

Morda je kdo še zmerom negotov zaradi filozofije pri maturi. Naj vam zagotovim, učenci in kolegi, da je tako edino prav. Filozofija mora biti pri maturi, ne zato, ker jo, kot nam je znano, opravljajo vsi francoski učenci, temveč da sebi in drugim dokazujemo živost filozofske misli v šoli in družbi.

Tistemu, ki si drzne vztrajati v prepričanju, da v šoli ni prostora za vpraševanje, temveč zgolj in samo za poslušanje in odgovarjanje, bodo razmišljajoči srednješolci dokaz o nasprotnem - le pustimo jim misliti z lastno glavo. Čudenje, dvom, kritičnost mladega misleca je neizmerljiva, pustimo samo, da živi. Pa še to, *kdo si bo upal vztrajati pri trditvi, da je filozofija* "čvekanje"?

Letos smo maturirali iz filozofije dejansko vsi, ki smo si ta predmet želeli pri maturi. Za nami je prvo leto, polno vzgibov za filozofsko razmišljanje in praktičnih spoznanj. Maturirali so učenci, starši in učitelji, ki smo se napotili preverit razsežnost mišljenja naših dijakov. Ker je za nami že druga matura, uradno pa prva za vse učence, lahko povemo, kako smo se pripravljali nanjo in zakaj ravno tako. Odgovor je v naravi filozofije, v ljubezni do modrosti. Na to pot se lahko poda vsakdo, ki dopusti, da o čem dvomi in ga ta dvom vrže v iskanje resnice.

Tako kot pri poskusni maturi smo tudi letos delovali na treh področjih: poglabljali smo snov (za orientacijo smo imeli predmetni izpitni katalog za filozofijo) pisali maturitetno nalogo in brali predpisana filozofska dela.

Vsa tri področja so potekala sočasno, poleg spoznavanja temeljnih vsebin v 70 urah še v 180 urah. Ta celovitost se je potrdila kot prednost v vsrkavanju interdisciplinarnega razmišljanja o filozofskih vprašanjih in iskanju odgovorov nanja. Odgovorov ni bilo vedno, saj nam niti ni bilo do tega, da bi z vztrajanjem pri njih preprečili vpraševanje, celo vpraševanje po vprašljivosti vprašanj ... To pa ne pomeni, da smo zanemarjali celovit odnos med vprašanji in odgovori. Težave in ovire so nastajale v zahtevi po trdnosti reda dijakovega razmišljanja; natančno izražena misel se je morala spopasti z vsakdanjo površnostjo izražanja. Torej nazaj k stvarem in besedam, ki jih zanje uporabljamo. Morali smo govoriti o spregovorjenem, o tem, ali govorimo tisto, o čemer razmišljamo, in ali se misel bliža resnici stvari, procesu, misli kot misli. "Rolati" se *v misli*, to je (rouler dans sa pensée) naše pravilo.

Sam sem se prenekaterikrat znašel v zadregi, in to dobrodošli, da vprašanje ni bilo jasno, da sem se moral ponovno povprašati po pravšnjosti vprašanja, po njegovi smiselnosti, ciljnosti itn. Učencem je tak odprti učiteljev disput spodbuda za postavljanje vprašanj in iskanje odgovora, odgovorov. Filozofija je postala v izbirni skupini igra zvedavosti, ustvarjalnega mišljenja, šegavost na držo, ki jo premnogokrat razgalimo kot nasprotje miselnih spoznanj, potrebnih za nadaljnje razmišljanje in delovanje.

Učne vsebine smo umestili na raven vpraševanja in izziva. Vprašanja so izvor problemskosti našega ustaljenega, všečnega mišljenja in še všečnejšega ravnanja. Pri tem nas imena in priimki filozofov niso ovirali, četudi jih je doletela pravica "autos epha". Igrali smo igro odprtega plurologa in premnogokrat monologa v tišini, misli sami v sebi.

Za popestritev smo si ogledali dokumentarni film o usodi misli filozofa, kadar jo njegova sestra proda idolom političnih sistemov, kot sta bila Hitler in Mussolini. Tudi nemški film Filozof je primeren za premislek o življenju modrečeve misli in telesa.

Samorastniško smo iskali ustrezne fragmente, besedila za obravnavanje posamičnih področij filozofije, četudi je tod mnogokaj že storjeno. Toda dijakovaa samohodnost je dragocena za rast filozofske misli.

Za pisanje esejev smo uporabili literaturo, ki je dosegljiva na našem trgu, mnogi pa so segli tudi po angleških pobudah in celo po francoskih (Francozi imenujejo eseje disertacije). Posebno moram poudariti, da iz tega pisanja nismo delali strahov, nasprotno, dopuščali smo lastno pot razmišljanja, ubesedovanja in se pri tem držali pravil pisanja filozofskega eseja. Naj si nikar kdo ne drzne reči, da je to težko. Da, zelo težko je, saj je dijak hote ali nehote obremenjen s tem, ali ga bo bralec razumel po njegovem zapisu kar je tudi namen takega eseja. Receptov za pisanje ni, če pa jih ponujamo, okleščamo ustvarjalnost duha, samoiniciativnost misli, njeno (iz)mišljijskost, ko gre za novo čudenje vsemu, kar se dogaja v mladem človeku in zunaj njega.

Branje filozofskih del sem prepustil dijakovi izbiri. Ta odločitev je dodaten napor za učitelja, vendar se obrestuje, saj sem ponovno, in to temeljito, prebiral besedila, ki so bila nekoč prebrana na hitro. Prav dijaki so tisti dejavnik, ki nas poleg avtorja silijo, da beremo korakoma, premlevajoč, kaj je mislil avtor, kaj premišljuješ sam in kaj učenci.

Četudi je to za učitelja povečana obveza, sem prepričan, da je besedila treba dati na izbiro, pa četudi moramo vnovič brati vsa štiri dela, navedena v katalogu za leto 1996.

Pisanje nalog je posebno delovno področje, saj je prijetno, kasneje tudi zelo naporno, slediti že utripu iskanja teme, ki jo dijaki želijo obdelati. Večinoma so naravnani k osebnostnim temam, ki zadevanjo njihovo dobo, tu so vprašanja o življenju, smrti, drugih filozofskih kulturah kot poskusu bega iz evropske "civilizacije", tja do ponovnega vračanja v Evropo in iskanja mesta človeku v njej.

Po uvodnih napotilih, ki jih pri nas posreduje knjižničarka, razdeli pa tudi študijsko gradivo za izdelavo maturitetne naloge, jo dela dijak sam z občasnimi, če je potrebno, konzultacijami z učiteljem. Toda nikar mu ne vsiljujmo tem, to je najhuje za mladega človeka, mislim. Še napotek za moje letošnje delo. Odločil sem se, da bomo dve uri na teden posvetili vsebinam iz kataloga, dve uri pisanju naloge in dve uri branju del, za katera se bodo dijaki odločili. Mislim, da bi bilo smiselno odpreti vrata še nekaterim sodobnim filozofskim delom, četudi ne gre obiti pomena Platonove *Države*, Aristotelove *Etike*, Descartesovih *Meditacij* in Kantove *Kritike praktičnega uma*. Kljub zmrzali moralne drže evropskega šepavca gre premisliti, ali ne bi bilo dobro pripraviti krajšega uvoda v razumevanje prav slednjega, Kantovega dela - primeren naslovnik za to je prevajalec sam.

Srečno v letu 1996 pri maturi.

Mišo Dačić, gimnazija Kranj

Prva matura iz filozofije je za nami. Prav zdaj potekajo že priprave na naslednjo, zato bi v tem besedilu poskusil opraviti pregled dela, povezanega s pripravo na maturo v preteklem šolskem letu, in opozoriti na težave, ki nas čakajo, pa tudi na pozitivne izkušnje, ki jih je mogoče s pridom uporabiti pri prihodnjem delu.

I. Oblikovanje skupine

Filozofija ima v primerjavi z drugimi predmeti značilnost, ki je že na samem začetku nekakšna neljuba ovira - vpliva na sestavo dijakov, ki izberejo filozofijo za maturitetni predmet, in tudi na končni rezultat. Ta značilnost je, da se jo poučuje v zaključnem letniku gimnazije (kar se mi, mimogrede, zdi povsem pravilno) in je dijaki ob odločanju o izbiri maturitetnih predmetov še ne poznajo. Torej se delo za učitelje filozofije, ki želijo oblikovati skupino za pripravo na maturo, prične že dosti pred začetkom šolskega leta. Poiskati morajo namreč način, kako privabiti dijake k opravljanju mature iz filozofije, in to še pred koncem tretjega letnika.

Poti do tega cilja so lahko različne. Mogoče je malo laže tistim, ki učijo še neki drug predmet in jih dijaki poznajo. Drugače pa je z učitelji, ki poučujejo samo filozofijo in so tako nižjim letnikom dokaj neznani oziroma jih ti poznajo zgolj iz pripovedi drugih. Pa vendarle imajo na voljo nekaj možnosti. Pred koncem šolskega leta se lahko odpravijo v tretje letnike in jim skušajo v zelo skopo odmerjenem času predstaviti filozofijo, maturo in pripravo nanjo, pri tem pa jih še prepričati, da se odločijo za to izbiro. Omenjeni način je možno kombinirati s pisnim gradivom za dijake tretjih letnikov, v katerem jih lahko bolj umirjeno in podrobneje seznanijo s svojim predmetom. Seveda je najslabše, da šola razpiše pripravo na maturo iz filozofije, učitelj pa preprosto čaka na odločitev dijakov. Moje izkušnje so, da je v tem primeru zelo malo prijav, če sploh kaj. Nujno moram poudariti, da so vse oblike snubljenja dijakov za izbiro filozofije kot maturitetnega predmeta prepuščene zgolj učiteljevi iznajdljivosti in samoiniciativnosti. Verjetno je to tudi eden od vzrokov, da je zastopanost filozofije med maturitetnimi predmeti, pa tudi število dijakov, ki se zanjo odločajo, regionalno gledano zelo neenakomerna.

Druga težava, ki se mi zdi omembe vredna, je sestava prijavljenih dijakov. Zaradi prej omenjenih razlogov je ta lahko glede na delovne navade, pričakovanja, cilje in ne nazadnje končnih rezultatov zelo pestra. V nasprotju z drugimi predmeti dijaki večinoma sploh ne vedo, za kaj se odločajo. Filozofije, kot rečeno, ne poznajo. Tudi odgovori na vprašanje, zakaj so jo izbrali, so zelo raznoliki. Še najmanj je takih, ki se zavestno odločajo zanjo zaradi predmeta obravnave. Večina se jih ravna po različnih ključih - nič jih izrecno ne zanima in se niso znali odločiti, zato izberejo dokaj neznano filozofijo; vse drugo se jim zdi neprimerno težje, filozofiranje pa ne more biti kaj težkega; učiteljeva priljubljenost itd. Zato je po določenem času, ko dijaki vsaj približno ugotovijo, za kaj sploh gre, nemalo razočaranj. Sam sem jih imel kar nekaj (cela skupina je štela 27 dijakov), ki so po približno pol leta dejali, da ne bi nikoli izbrali filozofije, če bi vedeli, v kaj se spuščajo. Toda tedaj je bilo že prepozno.

Verjetno je po prvi izvedbi mature še prezgodaj pisati o rezultatih, toda mislim, da omenjene težave, povezane s sestavo dijakov, ki so izbrali filozofijo za maturitetni izpit, vplivajo tudi na končne ocene. Resda nimam podatkov za druge šole, toda primerjava rezultatov na moji šoli (Gimnazija Kranj) mi kaže, da so pri maturi najuspešnejši v tistih skupinah, za katere bi lahko z gotovostjo trdili, da so jih dijaki zavestno izbrali zaradi lastnega zanimanja za predmet (NEM 4,2; FIZ 4,12; MAT 3,91; ZG 3,85; KEM 3,78, AN 3,7; ... FIL 3,0). Ti dijaki točno vedo, kaj in zakaj izbirajo. Nikakor si namreč ne morem predstavljati, da bi se kdo odločil za fiziko, kemijo ali jezike zato, ker ne bi vedel kaj izbrati. Pri filozofiji pa se to dogaja.

No, resnici na ljubo je treba povedati, da filozofije ne izbirajo samo slabši dijaki. Med njimi so ravno tako tudi boljši. To nam ne nazadnje potrjujejo tudi dosežki z letošnje mature (še enkrat opozarjam, da se sklicujem na Gimnazijo Kranj, kjer pa se, kolikor mi je znano, rezultati ne razlikujejo bistveno od drugih gimnazij). Kar želim povedati, je, da pri filozofiji najdemo več slabših dijakov ali pa takih, ki se ne morejo opredeliti in na koncu izberejo nekaj dokaj neznanega, kot pa pri tradicionalno "težjih" predmetih, za katere se zavestno odločajo ravno zaradi osebnega zanimanja za njihovo vsebino. To pa ne pomeni, da je filozofija "lahka", ravno nasprotno, na maturitetni ravni je prav zahtevna, le dijaki je ne poznajo.

Četudi bo natančnejša analiza rezultatov spodbila moje ugotovitve, pa težave pri izbiranju maturitetnih predmetov zaradi nepoznavanja filozofije še vedno so. Kaj storiti, ko se nam zdi nujno ohraniti jo v zaključnem letniku,

dijaki pa morajo sprejeti odločitev o svojem izboru pred koncem tretjega? Ena od možnosti je razpis uvoda v filozofijo med obveznimi izbirnimi vsebinami za tretje letnike. Tako pridobimo kakih 25 dodatnih ur, kar je v primerjavi s sedanjo eno ali dvema, ki sta nam na voljo za predstavitev filozofije, kar občutna razlika. Vendar je tudi ta možnost poleg vseh drugih prepuščena pobudi, zavzetosti in iznajdljivosti vsakega učitelja. Sistemske rešitve, razen prenagljenih predlogov o pomiku filozofije v nižji letnik, pa še ni na obzorju.

II. Izvedba priprave

1. Maturitetna naloga je večinoma prvo resno obsežnejše pisno delo, ki ga dijak izdela med šolanjem. Zato je tudi z njo povezano nemalo težav.

Prva nastopi že prav na začetku, ko mora dijak izbrati naslov naloge. Tako v prejšnjem kot v letošnjem šolskem letu se je izkazalo, da jih večina nima niti najmanjšega pojma, o čem naj bi pisali oziroma kakšno temo naj izberejo. Težava je toliko večja, ker se je pouk filozofije zanje šele pričel in nimajo prave predstave, kaj in kako obravnava filozofija, kaj je filozofska razprava, problematika itd. Do teh spoznanj pa tudi pri pouku ne pridejo ravno kmalu. Zato od dijakov ne moremo pričakovati, da bi takoj vedeli, o čem bodo pisali. Vendar se ta podoba sčasoma vse bolj in bolj spreminja, za to spremembo pa je potreben velik napor tako učitelja kot dijakov. Zato jih skušam na začetku leta s sproščenim skupinskim ali individualnim pogovorom pripeljati do odkritja tistega, kar jih najbolj zanima. Ponavadi se jim niti ne sanja, da bi bilo lahko njihovo vsakdanje interesno področje predmet filozofske obravnave. Tako je po prvih korakih že velik uspeh, če znajo opredeliti, da jih najbolj zanima npr. vojna, računalništvo, politika, verovanje - religija, položaj ženske v družbi, problematika splava itd. Vsi tovrstni pojmi namreč omogočajo nadaljnjo analizo, obdelavo in končno izpostavitev ključnega problema, primernega za filozofsko obravnavo.

Zaradi širokega spektra izbranih tem in njihove dokaj počasne obravnave pri rednem pouku (nekaterih, ki se navezujejo na izbrane naloge, sploh nikoli ne obdelamo) je v naslednji fazi potrebno dokaj zahtevno in intenzivno delo dijakov. Po vsaj delni opredelitvi morajo svoje interesno področje s pospešenim študijem (seveda z mentorjevo pomočjo) dostopne literature (najprej splošne, nato zahtevnejše) bolje spoznati in se poglobiti v izbrano problematiko, tako pa priti do tiste stopnje, na kateri lahko samostojno zaznavajo ožje probleme in izpostavijo ključnega, ki ga bodo obravnavali v svoji nalogi.

Moram reči, da se začetna podoba negotovih in "nevednih" dijakov v drugi polovici šolskega leta vse bolj in bolj spreminja ter da smo v tem obdobju lahko priče presenetljivega razvoja nekaterih, ki se z dobro izbrano temo povsem enačijo in so že zmožni kritičnih in kakovostnih razprav. Vendar moram opozoriti, da je v tem procesu nujen nenehen stik z mentorjem, saj jim lahko prihrani marsikatero neprijetnost in odvečen trud. Žal je treba reči, da so med njim tudi dijaki, ki jih zaradi različnih razlogov tovrstno delo ne zanima. Pri nekaterih prihaja do težav zaradi slabega obiska konzultacij, saj se jih sploh ne udeležujejo ali pa pridejo tik pred koncem roka za oddajo naloge in pričakujejo, da jim bo mentor vse prinesel na pladnju. Rezultati takih na hitro skrpanih nalog so seveda ustrezni količini vloženega dela in časa.

2. Tematski esej je poleg maturitetne naloge prav gotovo najpestreje zastavljeni del mature. S svojo paleto tem in naslovov omogoča dijakom izbor resnično tistega področja, ki jim najbolj ustreza oziroma ga najbolje poznajo. Treba pa je poudariti naslednje: vsej tematski paleti navkljub je očitno, da se v tem izboru kaže velik vpliv mentorja in njegovih predavanj.

Verjetno nihče med nami ne daje enake teže

vsem tematskim sklopom, temveč jih obravnava po dveh možnih ključih. Obravnavamo sicer vse tematske sklope, vendar dajemo najpogosteje največji poudarek enemu (ali največ dvema), in sicer (1) tistemu, ki ga sami najbolje pokrivamo (za katerega smo se z leti in študijem specializirali), ali (2) tistemu, za katerega so dijaki sami najbolj zagreti in zato najbolj dovzetni. Menim, da največkrat velja prvi ključ.

Zato je mogoče najbolje, če priporočamo dijakom, da se v pripravah na maturo ob širšem poznavanju vseh tem vendarle "specializirajo" za po tem ali onem merilu izbrano - eno samo. Takšna "specializacija" prispeva po mojem mnenju k boljšim rezultatom. Če že govorimo o omejevanju na eno samo temo, naj povem, da je tovrstna usmeritev očitna pri tistih dijakih, ki se odgovorno lotijo izdelave maturitetne naloge. Nemalokrat se namreč zgodi, da znanje, ki so si ga pridobili ob študiju virov za izdelavo maturitetne naloge, s pridom uporabijo pri pisanju tematskega eseja in tako znatno izboljšajo njegovo kakovost.

4. Interpretacijski esej: Če sem za maturitetno nalogo zapisal, da je prvo resno zahtevno pisno delo dijakov, potem lahko zdaj dodam, da se ob pripravi na interpretacijski esej (druga izpitna pola) najpogosteje tudi prvič srečajo z zahtevnejšim teoretskim besedilom. Glede na že omenjeno nepoznavanje filozofije je treba omeniti težavo, ki se pojavi na samem začetku priprave, in sicer izbor besedila. Na voljo sta dve možnosti, vendar po mojem mnenju nista enakovredni:

1. Dijaki lahko izberejo vsak svoje besedilo.
2. Cela skupina, ki se pripravlja na maturo, izbere isto besedilo.

Sam sem zagovornik druge možnosti, zato bom skušal v nekaj besedah utemeljiti, zakaj menim, da možnosti nista enakovredni. Povedati je treba, da je v letošnjem šolskem letu izbor besedil skrčen in da so tista, ki so dijakom na voljo, dokaj ali pa zelo zahtevna. V prvem primeru, ko vsak prebira besedilo po lastnem izboru, so nekako prepuščeni sami sebi. Ker je zahtevnost naštetih del precejšnja, se mi zdi nujno, da jih obdelujejo (tudi prebirajo) skupaj z mentorjem. Ta jih opozarja na skrite pasti, nepravilne interpretacije oziroma jim zagotavlja razlago težjih delov besedila. Glede na prej omenjeno specializacijo učiteljev pa menim, da ob ponujenem spektru besedil, pa tudi njihovem obsegu, mentor ne more zagotoviti enakovredne obravnave vseh del. Zato dijak lahko ne razume besedila, napačno interpretira oziroma spregleda bistvene poudarke.

Zaradi vsega tega se nagibam k drugi možnosti, torej da celotna skupina skupaj obdeluje eno samo besedilo (morda dve). V tem primeru je možen seminarski pristop, ki omogoča skupinsko branje celotnega besedila oziroma pomembnejših ali zahtevnejših odlomkov, razpravo o pričujočih problemih, ki krepi filozofski potencial kandidatov, in pa, kar ni nepomembno, kakovostno mentorjevo interpretacijo besedila. Vendar pa je tudi tu, kot pri drugih delih mature, vse najbolj odvisno od osebne zavzetosti dijakov.

Recenzija

Platon, Phainomena 1995, IV/11,12

Nova dvojna številka *Phainomene* je v celoti posvečena Platonu in zato zanimiva za nas. Pogled v kazalo pokaže, da se v člankih piše o problemih Platonove filozofije, ki jih morajo poznati kandidati, če izberejo *Državo* za drugi del maturitetnega izpita iz filozofije. Prispevki večinoma izhajajo iz Heideggrovega videnja platonizma kot preloma v zgodovini zahodne filozofije, prehoda od mišljenja biti k metafiziki in tako začetka krize zahodnega človeka. Ker so nekateri za bitnozgodovinski slog filozofiranja napisani presenetljivo razumljivo, bi se jih morda dalo uporabiti pri razlagi Platonove *Države*. (Prav uporabnost pri pouku bo merilo, ki mu bom sledila pri pregledu vsebine revije. Želeti si je namreč, da bi sčasoma nastal obsežnejši fond tudi pri pouku preskušenih izvirnih ali prevedenih besedil, ki bi jih lahko vključili v interpretacijo za maturo predpisanih del.) Vprašanje sicer je, ali začenjajočim v filozofiji predstaviti poleg tradicionalne šolske (kakršne najdemo v učbeniški literaturi) še kakšne druge interpretacije. Nagibam se k pritrdilnemu odgovoru - srečanje z različnimi razlagami uresničuje nekatere temeljne cilje pouka filozofije (glej *Predmetni izpitni katalog za maturo*, str. 7). Če smo že pri Platonu: sama npr. v razlago njegove prispodobe o votlini vpletem Heideggra z odlomki iz spisa *Platonov nauk o resnici,* ki je leta 1991 v prevodu Deana Komela izšel v 2. številki *Phainomene* (pozneje pri spoznavni temi pa sta oba nauka nastavek za razvitje problematike resnice).

Revija se začne s prikazom osnovnih potez Platonove filozofije izpod peresa Damirja Barbariča (pri zagrebški Demetri je letos ponovno izšel njegov prevod VI. in VII. knjige *Države* s filološkim in filozofskim komentarjem - knjigo je po zasoljeni ceni 7245 tolarjev mogoče kupiti v Konzorciju). Avtor se oddaljuje od tradicionalno sprejetega nazora, da je osrednja značilnost Platonove metafizike popolna ločitev med miselnim in čutnim, poglavitno je vmesno povezovalno področje, ki ga najde v iz duše izvirajoči dynamis. Iz tega spoznanja potem razlaga teorijo idej, nesmrtnost duše, politiko, pravičnost in teme iz Platonove pozne filozofije. Na koncu prikaže osnovne postavke Platonovega "nenapisanega nauka", o čemer v zadnjih desetletjih poteka diskusija, ki omogoča novo branje in razumevanje njegove filozofije. Članek je informativen, pregleden, razumljivo napisan in ker v glavnem obravnava s katalogom predpisane probleme, bi ga bilo vredno preskusiti.

Razpravo *Platon in problem resnice* Walter Hirsch (prev. Aleš Košir) začenja z mislijo, da se mora od metafizike odvračajoče sodobno mišljenje vrniti k svojemu začetku in tako k Platonu, pri katerem se je dogodil usodni obrat od mišljenja biti k metafiziki. Izhajajoč iz Heideggrovega spisa *Platonov nauk o resnici,* Hirsch analizira prispodobi o soncu in daljici iz 6. knjige Države, njuno nadaljevanje pa vidi ne samo v prispodobi o votlini, ki pripoveduje, kako "človeška duša spet najde v svojo čisto nepomešano bit", temveč tudi v mitu (ki kot tak poroča o izvornem skustvu resnice, ni nekaj predlogičnega, temveč prehaja logos, je v protiigri z njim resničen/razkrivajoč) iz Faidra o prihodu duše iz resnice. Zaradi težavne terminologije razprava verjetno ni primerna neposredno za pouk, čeprav

bi jo morda zmogel tudi kak nadebudni heideggrovec, kakršne smo imeli letos pri maturi.

Več kot tretjino revije obsega vsebinsko izredno bogata razprava Tineta Hribarja *Nadboštvenost ideje dobrega,* s katero dokazuje, da ideje dobrega ne moremo enačiti z bogom (kakor to počnejo tradicionalne in s krščanstvom navdahnjene razlage), ker ta ideja "ni le onstran biti in bitnosti (bivanja in bistva), ampak tudi onstran bogov". Zato Platonova filozofija še ni metafizika - zaprt onto-teološki sistem. Hribar v izpeljavi svoje teze obravnava Platonovo idejo dobrega v navezavi na kritiko religije, problem Erosa kot večnega hrepenenja po lepoti/nesmrtnosti/božanskosti, razmerje med mithosom in logosom, Aristotelov zaton v metafiziko. Mislim, da je najti v razpravi veliko uporabnega, še posebno kjer je vpeljana literatura (Cankar, Rilke in Kafka), zato je na mestu skrbno branje.

V članku *O Platonovem Parmenidu* Davor Buinjac na kratko pregleda vsebino tega poznega dialoga, ki obravnava težave nauka o idejah - kot nerešljiva aporija se kažejo tudi iz "obzorja mišljenja biti".

Franci Zore pokaže v razpravi *Logos in resnica pri poznem Platonu,* kako se mora ta odpovedati Parmenidovemu enačenju logosa in resnice, če noče ostati na sofističnem izhodišču, ki trdi, da nebivajoče ne biva, zato o njem ni mogoče govoriti, posledično je torej vsak govor - tudi sofističen - resničen. Ko Platon vpelje možnost obstoja nebivajočega, je treba pravo bivajoče posebej opredeliti. Govoriti je torej mogoče tudi o tem, česar ni, toda tak govor je lažen. V pojasnitvi, kako je mogoče govoriti o nebivajočem, se Zore nasloni na Heideggra: ne gre za absolutno nebivajoče, marveč "samo ne gre za tisto bivajoče, katero se daje videti, ki torej ni dejansko bivajoče". Posledica tega je, da Platon v Parmenidu ne ve več, kaj je resnica, loči jo od logosa in tako je z njim tudi ni več mogoče povsem zajeti. Razprava se izteče v znano ugotovitev, da Platonova filozofija predstavlja zgodovino obeh filozofskih poti: tiste, ki je še naprej zavezana logosu, in tiste, ki se mu na neki točki odreče, da bi zaobjela vso resnico. Če odmislimo starogrško terminologijo, je članek umljivo napisan in ne bi smel biti pretežak za branje z učiteljevo pomočjo.

Tudi razmerje med mnenjem (dokso) in vedenjem (episteme) je ena od tem, ki naj bi jo kandidati za izpit raziskali ob branju Platona, o tem pa podrobneje piše Andrina Tonkli - Komel v *O doksi.* Z dokso Platon odpira možnost zmote, s čimer se da razlikovati med resnico in videzom in videti odmik od sofističnega enačenja vsega z vsem.

Revija se konča s prevodom Heideggrovega predavanja *Evropa in nemška filozofija* (prev. Aleš Košar), v katerem je govor o bistvu filozofije ("vprašujoče upovedovanje temelja biti kot biti temelja vseh stvari"), njenih nepreseženih grških začetkih, za razumevanje katerih pa je treba pravilno razumeti besede bit in resnica, "kajti tu je imenovanje še izvorno vtisnjenje in oblikovanje, ustanavljanje tega, kar je treba imenovati". Sledi razlaga ključnih besed *physis, alethea, doxa, logos, dike, idea-eidos, kategoria* (tu se bralec lahko ustrezno pouči, kadar se med branjem drugih prispevkov znajde v pomenski zadregi). Po Heideggru se je treba vrniti k predsokratski filozofiji in iz njenih izhodišč "znova premisliti temeljno vprašanje: bit in mišljenje ali bit in čas in biti tako v službi tiste naloge, ki smo jo označili za rešitev Zahoda".

Torej: dobili smo revijo, v kateri so na enem mestu zbrane razprave, ki jih lahko uporabimo za prikaz Heideggrove interpretacije Platona, če pa se bo kaj od nje izkazalo za uporabno neposredno pri pouku, vas vabimo, da nam opišete svoje izkušnje.

Alenka Hladnik

Poročila

Raziskovalni tabor "Jezik in dokaz"

Rakov Škocjan, 11-15. julija 1995
O programu, obisku, namenu in poteku

V ponedeljek, 11. junija, smo se odpravili v Rakov Škocjan na naš velepomembni tabor OD JEZIKA DO DOKAZA - raziskovalni tabor, namenjen gimnazijcem, ki ga je organizirala Enota raziskovalne skupnosti Gimnazije Bežigrad, pripravila pa sva ga profesorja Vilko Domajnko in Jani Kovačič. Kar precej tem sva obravnavala v LOGIČNEM KROŽKU na bežigrajski gimnaziji. Za ta tabor pa sva se odločila za velikokrat načeto temo odnosa med jezikom in logiko in tako tudi, kaj je potemtakem z dokazom. Po kratkem uvodu sva postavila prvo tezo: matematika je jezik z vsemi semantičnimi in sintaktičnimi značilnostmi, skratka sistem, temelječ na famoznih ŠTIRIH PRINCIPIH (identiteta, neprotislovnost, izključena tretja možnost in zadostni razlog). No, tu so se seveda takoj pojavili metodološki problemi, problemi definiranja in sklepanja. Definiranje in definicija v matematiki je sploh nekaj, zaradi česar smo to znanost vedno občudovali in vzbuja zavist vseh drugih. So res aksiomi in aksiomatski sistemi, definicije in merila dokaznega postopka povsod uporabni? Dokazni postopek (indukcija & dedukcija) je le izpeljava. Problemi dokazovanja so privlekli na dan veščino in spretnost prepričevanja, ki nemalokrat zamenja dokazni postopek. Logično in čutno, razum in zaznave - večni filozofski problemi! Razpredanje o trdnosti in gotovosti spoznanja je bil naslednji korak. Če smo prve dni informirali in gradili, smo predzadnji dan rušili, na koncu pa bili spet srečni, da imamo oziroma poznamo vsaj nekaj.

Obenem je bilo nalog - matematičnih, logičnih in zabavnih - na pretek. Posebej zanimivo je bilo večerno reševanje. Tu je privrelo na dan marsikaj, kar z Vilkom nisva pričakovala, tako da sva morala tudi sama streti marsikateri trd oreh. Nekaj jih je še nerešenih. Zlasti smo bili veseli prof. Marte Zabret iz kamniške gimnazije, ki je imela v četrtek dodatno predavanje. Popestrila ga je z matematično igrico, ki temelji na neodločenosti.

Predvidevanje rešitev je neverjetno pomembno. To je bilo očitno pri rezanju Mobiusovih trakov in iskanju algoritma. Seveda niso umanjkale najznamenitejše aporije in paradoksi.

Udeležencev nas je bilo skupaj dvanajst, od Idrije do Raven na Koroškem. Dijaki so opravili I. in II. letnik gimnazije, to pa je seveda zahtevalo primerno podajanje snovi. Tabor je uspel bolje, kot sva pričakovala, zlasti glede na skromno število prijav. Prvi vtisi dijakov so bili zelo pohvalni, kajti vnaprej niso vedeli, v kaj se podajajo. To jasno kaže na zamegljenost predstav o logiki, o jeziku zunaj dosega slovenščine in praktičnega učenje tujih jezikov. Interdisciplinarnost je še vedno novotarija. Vendar je tabor izvrstno prestal svoj krst, tako da so pričakovanja presežena. Vsi udeleženci so bili nadpovprečno matematično pismeni, kar se je kazalo v zavzetem reševanju nalog. Sama debata dopoldne je redkokdaj stekla, zato pa so bili večerni razgovori pestri in pristni in so nadomestili dopoldansko "vljudnost".

Dnevna razdelitev in dejavnosti

Dopoldanski del je bil umski, popoldanski rekreacijski. Prvi dan smo šli po naravoslovni poti, drugi dan smo kolesarili po Rakovem Škocjanu, nato pa nas je zavajala in zapletala Sfinči (daljna sorodnica Sfinge) na orientacijskem in ugankarsko-logičnem pohodu. Vožnja s kanuji po Raku je bila prav napeta, posebej zaraščeni rokavi so pravo doživetje. V domu RAK so zelo lepo skrbeli za nas, za kar se jim od srca zahvaljujemo in vsem toplo priporočamo, da ga obiščejo.

O doseženih smotrih in metodičnem pristopu

Vse je prijetno presenetilo dopolnjevanje dopoldanskega in popoldanskega dela, da ni bilo težav z motivacijo. Povezava filozofija-metodologija-lingvistika-logika-matematika je bilo okostje našega pristopa, skratka interdisciplinarno, čeprav je prevladovala matematika zaradi zanimanja pri dijakih. Verjetno je razlog v šoli - kjer je samo ta predmet redno na sporedu, večina pa je bila iz I. letnika. Glavni smoter je bil priti matematiki in logiki za hrbet - t. j. razpredati o osnovah in izvorih logičnega mišljenja - in ta je bil dosežen. Seveda je treba upoštevati starost udeležencev. Podana je bila vsaj "animativna informacija". Pesniško bi to najbolje izrazili tako: kako v morju (= jeziku) z uporabo poznane navigacije (= metodologija, logika in zlasti matematika) najti trden pristan (= dokaz).

In naprej:

Tabor bomo brez dvoma ponovili. Zato ste vabljeni nanj vsi, ki vas zanima. Dobrodošli z novimi idejami - velja tudi za profesorje.

Vilko Domajnko, Jani Kovačič

Gödlja v Rakovem Škocjanu

Raziskovalni tabor OD JEZIKA DO DOKAZA, ki sta ga pripravila Jani Kovačič in Vilko Domajnko, profesorja bežigrajske gimnazije, me je pritegnil iz več razlogov. Všeč mi je bil naslov, ki je dišal po eni najzanimivejših tem iz filozofije matematike; mikalo me je, da bi nekaj dni preživela v vilinski lepoti Rakovega Škocjana; za Vilka in Janija pa sem tudi že tolikokrat slišala in poznala "njiju dobra dela", da sem ju želela spoznati. Pomemben razlog je bila tudi pomaturitetna in poizpitna utrujenost, ki je mejila že na delirij.

Potek dela na taboru je opisal Jani v svojem prispevku; dijaki so bili videti zadovoljni, sama pa sem doživela enega od najprijetnejših delovno-počitniških tednov. Veseli me, da sta se Vilko in Jani odločila za ponovitev tabora. Gotovo jima bo uspelo pritegniti kar nekaj mladih, saj pravita, da bosta v tem šolskem letu začela obveščati bolj zgodaj. Dijake kaže opozoriti na zanimiv in finančno dostopen tabor, ki bo marsikateremu navdušencu za matematiko in filozofijo razširil obzorje.

Namenjen je bil dijakom, vendar tudi profesoric niso odganjali. Nasprotno; tako enodnevne obiskovalke z bežigrajske kot polnopravna udeleženka s kamniške gimnazije smo pridno rezale Möbiusove trakove, listale po knjigah z Escherjevimi in Magrittovimi reprodukcijami, veslale v kanujih in se počutile mlajše.

Na Vilkovo priporočilo sem imela na dnu kovčka članek [1] iz osnov matematike, v katerem navajam preprost prikaz Gödlovega diagonalnega sklepa, preveden in prirejen po Raymondu Smullyanu. Del tega članka je dovolj preprost, da ga razume tudi petnajstletnik z nekaj smisla za logiko v najbolj ljudskem pomenu besede. Kot se je Jani blago izrazil, so bili udeleženci seminarja "nadpovprečno matematično pismeni", zato sem jim poskusila predstaviti tudi matematično-

filozofsko ozadje navidez nedolžne igrice s simboli. Po vsem sodeč, sem zadela v polno, saj so mladi poslušalci po enournem predavanju menili, da je "matematika v eni veliki gödlji". V tem prispevku predstavljam del svojega predavanja.

* * * * * *

Matematika - tako čista, brezhibna in nedotakljiva se zdi v svojem deduktivnem kraljestvu. Pa bi lahko, postavljena pred namišljeno Visoko sodišče, dokazala svoj navidez najbolj neomadeževani del - neprotislovnost?

Našli so se njeni lastni svečeniki in jo postavili na zatožni stol, prepričani, da bo to le v njeno korist. "Izboljšati moramo le njen način izražanja, pri čemer nam bosta pomagali matematična logika in teorija množic; in če dobro premislimo, je najbolje, da najprej operemo krivde naravna števila, ki so osnova vsemu nadaljnjemu delu."

V začetku tega stoletja so se pospešeno zakopali v delo; izkoristili so dognanja svojih predhodnikov iz 19. stoletja. Kazalo je že, da jim bo uspelo, ko jih je leta 1931 potrkal po ramenih Kurt Gödel: "Fantje, ne bo šlo - vsaj tako ne, kot ste si zamislili. Sledil sem vašim zamislim, celo to sem dosegel, da Matematika vsako svojo izjavo o naravnih številih zakodira z natanko določenim naravnim številom. Zgodilo pa se je prav tisto, česar ste se najbolj bali: zasledil sem izjavo, ki se je ne da niti potrditi niti ovreči znotraj teorije števil. Saj ste že slišali tisto o brivcu ..."

Podrobnosti te zgodbe je prej kot po branju kake debele knjige iz osnov matematike težko razumeti. Zelo zelo poenostavljena je omenjena izjava slišati takole: "Jaz, teorija naravnih števil, sem neprotislovna." Prava gödlja, ni kaj. Da zaidemo vanjo, zadošča manj kot debela knjiga. Poskusimo z naslednjo igrico.

Zamislimo si stroj, ki tiska nekatere izraze, sestavljene iz črk abecede $\Sigma = \{N, T, D\}$.

Izraz je NATISLJIV, če ga stroj lahko natisne. STAVEK naj bo le vsak tak izraz, ki ima eno od naslednjih oblik: TX, NTX, DX ali NDX. Pri tem je X poljuben izraz, sestavljen iz črk abecede Σ. Izrazi TT, TND, NTN, DTNN in NDTD so stavki, medtem ko izraz NNTD ni stavek.

Opredelimo še pojem PRAVILNEGA STAVKA:

1) Stavek TX je *pravilen* natanko tedaj, ko je izraz X *natisljiv*.
2) Stavek NTX je *pravilen* natanko tedaj, ko izraz X ni *natisljiv*.
3) Stavek DX je *pravilen* natanko tedaj, ko je izraz XX *natisljiv*.
4) Stavek NDX je *pravilen* natanko tedaj, ko izraz XX ni *natisljiv*.

Če stavek ni pravilen, je *nepravilen*. S tem smo pojem *pravilnosti* natanko opredelili. Množica stavkov torej razpade na množico pravilnih in množico nepravilnih stavkov. Stroj lahko tiska tudi izraze, ki niso stavki. Ker o pravilnosti takih izrazov ne moremo govoriti, nas ne bodo zanimali. Seveda lahko vselej brez težav odločimo, ali je dani izraz stavek ali ne. Privzemimo še, da stroj deluje za stavke *brezhibno* - torej da *tiska samo pravilne stavke*. Iz natisljivosti stavka lahko sklepamo na njegovo pravilnost; z drugimi besedami, iz nepravilnosti stavka izhaja njegova nenatisljivost.

Črke abecede Σ smo izbrali tako, da nam bodo olajšale delo, saj lahko začetke stavkov beremo kar takole: T ... *natisljiv*, NT ... *ni natisljiv*, D ... *dvakrat natisljiv* ali *natisljiva podvojitev*, ND ... *ni dvakrat natisljiv* ali *podvojitev ni natisljiva*. Ustvarili smo torej zanimivo zanko: stroj tiska razne izraze, ki govorijo, kaj lahko natisne in česa ne more. V nadaljevanju bomo pokazali, da obstaja *pravilen stavek A*, ki ga *stroj ne more natisniti*. V jeziku osnov matematike lahko rečemo, da bomo utemeljili *nepopolnost* stroja.

Osnovna ideja pri iskanju stavka *A* je zahteva, naj sam o sebi pravi, da ni natisljiv.

Oglejmo si denimo stavek $A \equiv$ NDND. Stavek

A pravi, da *podvojitev* izraza ND *ni natisljiva*. Podvojitev izraza ND pa je ravno NDND, torej stavek A. Iz pravilnosti stavka A tako sklepamo na njegovo nenatisljivost in narobe. Sklepamo lahko:

Stavek A je *pravilen* natanko tedaj, ko stavek A *ni natisljiv*.

Od tod izhaja: če stavek A ne bi bil pravilen, bi bil po zadnji ugotovitvi natisljiv, to pa je v nasprotju s brezhibnim delovanjem stroja. Torej mora biti stavek A pravilen in zato po isti ugotovitvi ni natisljiv.

S prikazano konstrukcijo, ki je v tesni zvezi z abstraktno obliko Gödlovega izreka o nepopolnosti, smo pokazali, da velja izrek:

Stavek $A \equiv$ NDND *je pravilen, vendar ga stroj ne more natisniti.*

Tu smo torej čofnili v obljubljeno gödljo. Vam je bila igra všeč? Bi radi še kaj? Ne preveč? Preberite članek [1]; če vam ne uspe priti do revije *Matematika v šoli*, se obrnite name. Bi radi več? Preglejte seznam literature na koncu članka [1]. Bi radi veliko več? Preglejte seznname literature na koncu knjig s seznama literature na koncu članka [1]. Bi radi veliko veliko več? Preglejte ...

Marta Zabret

[1] Marta Zabret, *Prikaz Gödlovega diagonalnega sklepa*, Matematika v šoli 3 (1995) 99-110

Seminar "Priprava učiteljev na maturo 1996"

dr. Peter Caldwell: Filozofski esej o izbrani temi in pedagoška delavnica

mag. Marjan Šimenc: Analiza rezultatov mature 1995

prof. Antonija Verovnik: Poučevanje filozofije in izkušnje mature 1995

Ljubljana, 27. in 28. oktobra 1995

Prvi dan seminarja je dr. Caldwell navedel znano dejstvo, da učitelji in dijaki (študentje) ne marajo esejev. Prvi, ker jih morajo pisati, drugi, ker jih morajo popravljati in ocenjevati. Zakaj se potem sploh mučimo? S pisanjem esejev se dijaki marsikaj naučijo, česar se drugače ne bi mogli. Enako je z učitelji. Dr. Caldwell je prepričan, da je tako pisanje potrebno tako v srednji šoli kot na univerzi. Na eseje gleda kot na sestavni del poučevanja (učenja) filozofije. Kako se jih loteva sam s svojimi študenti, je pojasnil v 10 točkah (korakih):

1. korak

Dijakov ni dobro "metati v esej" in jih siliti, naj "plavajo" - pišejo.

Prav je, da se z esejističnimi zakonitostmi seznanjajo postopno.

Vprašanja morajo biti natančno formulirana in teme zastavljene problemsko. Ni dobro, če so presplošne, npr. evtanazija, človekove pravice ... Zgled dobro zastavljenih tem: *Ali je mučenje kadar koli upravičeno?, Ali je samomor posameznikova pravica?, Kdaj nastane oseba?.* Izbrano vprašanje mora biti jasno, natančno, enostavno.

Za začetno seznanjanje z esejem je dovolj, da dijaki doma napišejo, kaj jim zastavljeno vprašanje pomeni. (Seveda jih je treba opozoriti, naj slednjega ne ponavljajo, npr. "Vprašanje, kdaj nastane oseba, sprašuje, kdaj nas-

tane oseba ...") Tudi drugače, je prepričan predavatelj, bi se vsi eseji morali začeti tako, da vsak pojasni, kako razume vprašanje (naslov). Takšen uvod je primeren za dijake, pomaga pa tudi ocenjevalcu, saj lahko razbere, kako pisoči gleda na "stvar" ter ga tako laže razume - in oceni. Dijaki potem v šoli primerjajo svoje razumevanje vprašanja (teme) in o njem diskutirajo. Ponavadi se vprašajo, kaj je in kaj ni filozofija, namreč, nekateri bodo teme razumeli sociološko, drugi zgodovinsko ...

2. korak

Dijaki (med poukom ali doma) sestavijo seznam idej, za katere mislijo, da bi lahko prispevale k odgovoru na vprašanje. Napisano preberejo. Opozorimo jih, da vse ideje niso filozofske. Diskusija: katere bi lahko uporabili za pisanje eseja.

Pomembno:

- dijake moramo opogumiti;
- pokazati jim moramo, kako iz predlaganih idej izhajajo določena stališča (npr. "Trdiš, da je samomor absolutna pravica vsakega posameznika, torej je ta popolnoma svoboden.");
- diskusija o teh idejah je že filozofija;
- dijakom pokažemo, katere ideje so temeljne, kaj so sklepi, kaj so posplošitve, ki bi jih bilo treba še utemeljevati ...

3. korak

Ko so dijaki sposobni razumeti naslov in pri tem "poroditi" nekaj idej, poskušajo slednje tudi urediti. Doma naj oblikujejo načrt.

Razumeti morajo, kakšne so povezave med različnimi stališči (idejami) - kaj izhaja iz nečesa in kaj pripelje do nečesa. Pomembna je jasnost misli.

4. korak

Izdelava načrta.

5. korak

Napišejo prvi odstavek - uvod. Diskutiramo o različnih uvodih, o prednostih nekaterih in slabostih drugih. Pogledamo, na katerem mestu se je pametno lotiti vprašanja.

6. korak

Na osnovi načrta napišejo kratek esej. Stavki, ki jim manjkajo, so pojasnila - kar je nerazumljivo, pojasniš; povežeš, kjer kaj manjka; pokažeš, kaj iz česa sledi (katera trditev vodi v naslednjo); razložiš, kje je potrebna dodatna argumentacija.

7. korak

Ko smo z dijaki naredili prej omenjene korake, se lotijo pisanja celega eseja. Kot je prepričan dr. Caldwell po dolgoletnih izkušnjah, je treba poudariti, da pisanje ne bo ocenjeno, ker bi jih sicer obremenjeval strah pred (slabo) oceno. Dijaki naj imajo dva izvoda eseja, enega učitelj pregleda in dopiše svoj komentar.

Sledi diskusija, kje so bile opazne težave.

Do naslednjega tedna napišejo esej na isto temo. Tako bodo imeli možnost primerjati svojo in učiteljevo kritiko (komentar); videli bodo, kaj so v drugem eseju spremenili in kaj ohranili.

8. korak

Dijaki doma napišejo esej, ki bo ocenjen. Naslov je lahko bodisi star, nov, tudi o temi, o kateri smo ravnokar razpravljali.

9. korak

Potrebna je nenehna diskusija med učitelji filozofije in izmenjava izkušenj o tem, kaj deluje in kaj ne.

10. korak

V eseju je treba zelo jasno izraziti, kaj kdo misli. Samo pisanje je izredno dobra vaja za disciplino mišljenja.

Predavatelj je govoril o dveh vrstah eseja: razlagalnem oziroma opisovalnem in o argumentacijskem.

Razlagalni / opisovalni esej

V takšnem eseju nekdo napiše, kaj misli o kakem vprašanju. Poudarek je na razlagi. Dijakom lahko naročimo:

- naj pojasnijo, kako vidijo problem;
- naj zberejo podatke;
- naj jasno razložijo teorijo in nazore.

Povemo jim, naj se lotijo teme, jo pojasnijo, razvijejo, navedejo razloge, zakaj tako mislijo (ali zakaj je nekdo tako mislil), in na koncu komentirajo.

V sklepu povzamejo svoj pogled. Formulacije morajo biti razvidne:

- Kot sem pokazal ...
- Kot sem razvil ...
- Kakor izhaja iz ...

Argumentacijski esej

Pri tej vrsti eseja, je dobro, da dijaki pojasnijo, kako gledajo na vprašanje. Na voljo imajo tri možnosti:

1. da ali ne (npr. Smrtna kazen ni moralna);

2. mešana strategija (da in ne) ali pa odgovor na zastavljeno vprašanje ni možen;

3. ne vedo, kako bi odgovorili, raziščejo in analizirajo zastavljeno vprašanje (temo).

Ad1) Pri prvi strategiji je priporočljivo, da dijak takoj pove, zakaj se je odločil za DA ali NE. Potem razvije razloge in jih utemelji. V zaključku še enkrat pove, kakšno je njegovo stališče, navede razloge in utemeljitve.

Ad2) Strategija je podobna prvi. Na začetku se opredeli, pove, katero stališče zastopa, razvije razloge in jih utemelji. V sklepu: "Torej, glede na to, kar sem povedal, je moje stališče to in to ..."

Ad3) Pisec v tem primeru daje napotke bralcu in ga sproti opozarja, kaj bo naredil. Dobro je že na začetku povedati, da ni vnaprej-šnjega odgovora, da mora o problemu najprej premisliti (npr. "Da bi odgovorili na vprašanje, kdaj nastane oseba, moramo najprej pojasniti, kaj oseba je."). Na koncu je treba povedati, da je to sklep, ki smo ga dognali po prej omenjenem premisleku.

Seznam napotkov za pisanje esejev

Ker je ponavadi pisanje eseja vezano na izpit, to pa je za večino stresna okoliščina, dr. Caldwell predlaga, da za dijake sestavimo seznam napotkov:

1. **Pozorno** preberite vprašanje.

2. Izberite **eno** vprašanje.

3. **Ugotovite**, kaj lahko naredite najprej, če morate odgovarjati na več vprašanj.

4. Razdelite si čas, da vam na koncu ne zmanjka časa za nekatera vprašanja.

5. Tisto, na katero mislite odgovarjati, izpišite.

6. Preden začnete pisati, si napravite konstruktiven načrt:

a) navedite svoj odgovor na vprašanje

b) izberite ideje, ki to rešitev podpirajo

c) razvrstite ideje logično in po pomembnosti

d) iz idej napravite osnutek

e) začnite pisati - ponovno napišite vprašanje

7. Pišite čitljivo; puščajte prostor za ocenjevalca ali zase, če boste hoteli kaj dodati.

8. Bodite pozorni na primerno obliko, saj to (zavestno ali podzavestno) upošteva ocenjevalec.

9. Če se čas izteka in vidite, da ne boste končali, napišite nekaj stavkov - kako bi končali, seznam idej, ki bi jih radi razvili ...

10. Nikoli ne izpustite nobenega dela izpita (če je večdelen) - pojdite delat vse (naredite vse).

11. Oddajte vse, kar ste napisali.

Merila ocenjevanja

Dijaki morajo že vnaprej poznati merila, po katerih jih bomo ocenjevali. Za predavatelja so pomembne predvsem štiri postavke:

1. Ali je dijak razumel vprašanje? Natančno mora vedeti, za kaj pri temi gre.

2. Stališča morajo biti jasno izražena (izho-

dišča, odgovori ...). Razvidno mora biti, katera stališča in teze kdo zastopa.

3. Če dijak navaja poglede drugih, morajo biti jasno predstavljeni: npr. "Descartes je rekel to in to, Aristotel pa tisto in tisto ..." Navedbe morajo biti resnične in razvidno mora biti, ali jih kandidat razume.

4. Argumentacija naj bo prepričljiva:

a) pomembnost razlogov, ki jih daje;

b) viri, citati (biti morajo natančni);

c) koherenca, konsistenca eseja;

d) utemeljitve morajo v resnici podpirati sklep - ali pa bi lahko podprle tudi drugi sklep (kako močno podpirajo argumente?);

e) jasnost zaključka.

5. Dijak mora vedeti, zaradi katerih napak ali pomanjkljivosti izgubi točke.

Pisanje komentarjev

Če zastavimo pisanje esejev kot bistveni del poučevanja filozofije, potem je pri tem najpomembnejše pisanje komentarjev:

1. Pogosto dijaka s svojimi pripombami nehote prizadanemo. Zato jih je treba spretno formulirati.

2. Spodbuda je bistvena stvar komentarja. Vendar pa ne sme biti lažna hvala. Biti mora realistična - spodbudna ocena.

3. Pri oblikovanju pripomb moramo vedeti:

a) kaj želimo komentirati,

b) svoje pripombe moramo znati oblikovati, da so lahko nasveti za naslednji esej.

4. Kaj naj v eseju komentiramo:

a) očitne napake dejstev in razumevanja (npr. "Platonove ideje so minljive.").

b) Ali je način splošnega pristopa k problemu relevanten? Povejte, zakaj ni in kako naj se ga lotijo ustrezneje.

c) Argumentacija: včasih napišejo trditve, ki se zdijo samoumevne, vendar niso. Naj jih pojasnijo.

d) Ko ocenite esej, oceno tudi pojasnite:

- komentirajte dobre in slabe strani eseja;

- komentirajte, umestite dijaka glede na njegov celotni napredek (ali je napredoval pri pisanju eseja) - koliko truda je vložil vanj, ali je glede na to napredoval;

e) splošni aspekt - pohvala:

- povabite dijaka k nadaljnjemu delu, če ima težave, pa na pogovor;

- dajte mu specifičen nasvet za drug esej;

- komentar naj bo del dialoga med učencem in učiteljem.

Slog pripomb

1. Ne žalite in ne ponižujte dijakov (npr. "Kako si lahko tako neumen, da zapišeš kaj takega ...").

2. Učiteljev komentar naj bo kritičen.

3. Poskušajte začeti dialog s piscem eseja.

4. Izogibajte se finalnim stavkom: "NI dobro", "Slabo", "Nikoli ne reci tega", "Konfuzno", "Ni jasno" ...

5. Namesto da pišemo graje, napišemo: "To je res težko, kaj pa če bi se lotil stvari s tega konca ..."

Če govori v prazno, pa: "Je to res tako pomembno?" Odpremo mu možnost, kako lahko napiše bolje.

6. Komentar naj bo dolg (včasih toliko kot sam esej). Dijak je užaljen, če mu ga učitelj ne dopiše.

7. Učitelji ne smejo vrniti eseja prepozno. Če ga sami ne jemljejo resno, ga tudi dijaki ne bodo.

Drugi dan se je ob analizi rezultatov mature mag. Marjana Šimenca in poročilu o pripravah na maturo prof. Antonije Verovnik razvila plodna diskusija, tako da je na koncu tajnik maturitetne komisije prof. Ivan Sernec predlagal kar simpozij na temo poučevanja filozofije.

Edin Saračević

Četrti simpozij "Svoboda in odgovornost"

Leipzig, 26. - 30. oktober 1995

Letos je v študijski hiši Akademije za izobraževanje in znanost iz Leipziga potekal že četrti simpozij na temo Svoboda in odgovornost. Seminar je že od samega začetka namenjen učiteljem filozofije srednje- in vzhodnoevropskih držav. Namen letošnjega je bil predstaviti in primerjati učne načrte, pouk filozofije v posameznih državah, njihove izkušnje in možnosti zboljšav oziroma širjenja tega področja. Poleg omenjene tematike so seveda potekala predavanja nemških strokovnjakov o posameznih filozofskih problemih in njihovi izvedbi pri pouku.

Seveda je ob vsakem tovrstnem srečanju najzanimiveje prisluhniti, kakšen pouk filozofije imajo v drugih državah, sploh pa v vzhodnih, saj z dogajanjem v njih nismo preveč seznanjeni. Poučevanje filozofije v teh državah je predvsem zelo pestro, saj se srečujemo z zelo širokim spektrom razlik, od tega da so nekatere države prvič uvedle ta predmet na šole šele po osamosvojitvi, do takih, kjer imajo že večdesetletno tradicijo. Pa tudi za slednje bi lahko rekli, da se s filozofijo srečujejo na novo, saj je bil dosedanji pouk najpogosteje zelo ideološko obarvan.

Prav gotovo lahko trdim, da v nobeni izmed teh držav položaj ni ravno slab in da se ves čas še spreminja na bolje, toda povsod se srečujejo z neko posebno težavo. V državah nekdanje Sovjetske zveze (srečali smo se s predstavniki Litve, Latvije in Estonije) pred osamosvojitvijo v gimnazijah sploh niso imeli pouka filozofije, celo študij tega področja je bil mogoč samo v Rusiji. Zato prav zdaj oblikujejo vsebine in metode pouka filozofije, ves čas pa jih spremljajo težave z učitelji, saj je zaradi omenjenih težav v preteklosti zelo malo ljudi, ki so študirali filozofijo.

Med državami, ki imajo dolgoletno tradicijo poučevanja filozofije v gimnazijah, sta Češka in Hrvaška. Največje češke težave so metodološke, saj se ne morejo znebiti zgodovinskega pouka filozofije, najpogosteje faktografije. Pri tem imajo sicer možnost neobvezne izbire kar nekaj kurzov specifičnih filozofskih problemskih področij, toda povedano ne spreminja stvari v tistem delu, ki je obvezen za vse dijake. Hrvaške težave pa so, da so učitelji filozofije nekako prepuščeni sami sebi in je zato od vsakega med njimi odvisno, kakšen pouk bo imel. Lahko bi rekli, da jih oblasti "pustijo pri miru", če s svojim početjem ne povzročajo večjih težav.

Zanimivi državi sta tudi Romunija in Bolgarija, kjer so po osamosvojitvi zastavili pouk filozofije zelo na široko in je njegovo izvajanje raztegnjeno na več letnikov. Bolgari so šli celo tako daleč, da so filozofijo kot obvezen predmet uvedli za vse srednje šole in ne samo za gimnazije. Njima diametralno nasprotni pol pa je Poljska, v katere šolah je filozofija zaradi konkurence neodvisne stroke in Cerkve samo izbirna možnost, medtem ko njeno mesto pri rednem pouku zaseda religija.

Pri tem je nujno pripomniti naslednje; iz predmetnikov in učnih načrtov je razvidno, da se tisto, čemur pri nas pravimo filozofija, najpogosteje poučuje - in to velja za vse omenjene države - v zadnjem oziroma v zadnjih dveh letnikih gimnazije. Pod imenom filozofija pa se v nižjih letnikih ali celo v nekaterih razredih osnovne šole poučuje psihologijo, logiko, etiko, državljansko vzgojo in njim podobne predmete. Omembe vredno se mi zdi tudi, da so v teh državah zelo majhne možnosti za filozofijo kot maturitetni predmet, če pa že so, je to področje še dokaj neurejeno in prepuščeno pobudi posameznikov.

Drugi del simpozija, ki je seveda potekal vzporedno s prej opisanim, so bila predavanja nemških strokovnjakov. Tako smo prvi dan prisluhnili zelo zanimivi predstavitvi

praktične izvedbe in se udeležili razprave na temo Človek, bitje pomanjkanja. Dr. Barbara Platz s Pedagoškega centra zvezne dežele Rheinlahd - Pfalz je v sklopu širše trditve o antropologiji kot odličnem izhodišču nadaljnje filozofske obravnave predstavila dialektiko človeka in njeno odsevanje na posameznih filozofskih področjih in problemih. V popoldanskem delu prvega dne smo bili deležni predavanja na temo "Samoodločba" (Selbstbestimmung, selfdetermination). Dr. Gerhardt Volker s Humboldtove univerze v Berlinu je govoril o samodločbi kot o ključnem pojmu aktualnih razprav o moralnem samoudejanjenju posameznikov in politične samostojnosti narodov.

Predavanja drugega dne so bila spet bolj šolsko obarvana, saj smo se udeležili kar dveh nastopov dr. Maxa Klopferja, referenta za etiko pri Šolsko-pedagoškem inštitutu v Münchnu. Prvo predavanje je bilo o etiki Tomaža Akvinskega glede na Aristotelovo in Kantovo etiko, drugo pa o etiki dolžnosti, torej o Kantovi etiki. V obeh smo poleg bogate teoretske predstavitve in spremne razprave dobili tudi praktične nasvete o uporabi te problematike pri pouku filozofije.

Osrednja tema zadnjega dne simpozija je bila Uporabna etika (Angewandte Ethik). Naslov dopoldanskega predavanja je bil Ali potrebujemo novo etiko? Dr. Wildfeuer z Inštituta za etiko in znanost na univerzi v Bonnu je predaval o teoretskih problemih uporabne etike (medicinske, gospodarske etike in etike okolja), ki se pojavljajo ob bumu, kot ga slednja doživlja po celem svetu. Njegovo teoretsko predstavitev problemov pa je na popoldanskem srečanju nadgradila dr. Monika Sänger s Pedagoškega centra zvezne dežele Rheinland - Pfalz. Prikazala je probleme uporabne etike pri pouku in konkretna vprašanja, ki dijake najbolj zanimajo in spodbujajo (Kdaj je človek resnično mrtev?; Zdravniška etika v teoriji in praksi; Pomoč pri smrti - evtanazija).

Za konec lahko zapišem, da nam je letošnji simpozij postregel s kar lepim številom informacij o pouku filozofije, s koristnimi temami ter nasveti za uporabo in realizacijo slednjih pri pouku, ne nazadnje pa z njihovo teoretsko problematizacijo.

Mišo Dačić

Obvestila

1. **Predmetnik (samostojni študij) za leto 1995/6 na oddelku za filozofijo ljubljanske Filozofske fakultete:**

1. letnik
novoveška filozofija I, ontologija I, zgodovina filozofije I, filozofska antropologija, logika, nemški jezik, panoramski uvod v filozofijo, socialna filozofija;

2. letnik
novoveška filozofija II, zgodovina filozofije II, azijske filozofije I, etika I, fenomenologija I, filozofija kognitivnih znanosti I, filozofija zgodovine I, nemška klasična filozofija I, metodologija, spoznavna teorija;

3. letnik
azijske filozofije II, etika II, fenomenologija II, filozofija kognitivnih znanosti II, filozofija zgodovine II, nemška klasična filozofija II, ontologija II, estetika I, hermenevtika I, klasični teksti filozofije I, strukturalizem in psihoanaliza I;

4. letnik
estetika II, hermenevtika II, klasični teksti filozofije II, strukturalizem in psihonaliza II, analitična filozofija, filozofija narave, filozofija religije, zgodovina slovenske filozofije, teorija in filozofija znanosti.

2. Dolgo ne moremo več reči, da Slovenci o tem nič ne vemo - namreč o vzhodni modrosti. Že 1962 je Mirko Hribar za Slovensko matico prevedel ***Iz stare kitajske filozofije*** (ponatis 1988). Še bolj pa začetna trditev velja zaradi neutrudne dr. Maje Milčinski, ki nas vsakega toliko časa preseneti s prevodom ali študijo in nas tako skuša odrešiti nabuhlega evropocentrizma, če povzamemo njeno misel z zavihka dela ***Klasiki daoizma*** (SM, Lj. 1992, prev. Maja Milčinski). Prevedla je Konfucijeve ***Pogovore*** (CZ, Misel in čas, Lj. 1988) in v knjigi ***Stara kitajska modrost*** (ISKRA DELTA, Lj. 1988) predstavila starodavno kitajsko izročilo. Pri Znamenjih (1992) je izšla njena razprava ***Pot praznine in tišine*** o praznini kot skupni značilnosti daoizma in budizma. Tema letos izšle ***Kitajska in Japonska. Med filozofijo in religijo*** (Trias WTC) je težavnost razločevanja med religijo in filozofijo v konfucijanstvu, daoizmu in budizmu. Da postaja vzhodna misel vse aktualnejša, priča tudi letošnji izid dveh razprav japonskega filozofa Shinichija Hisamatsuja ***Polnost niča*** in ***Satori*** (Znamenja, prevod in spremna beseda Tine Hribar, ki se dotakne zenbudističnega niča tudi v ***Pustiti biti. Kriza evropskega nihilizma*** (Znamenja, Mb. 1994). Prvikrat smo se Slovenci srečali z zenom v zbirki koanov in zgodb ***Vrata brez vrat*** (prev. in spremna beseda Vasja Cerar, MK, Lj. 1986). Naštevanje del, ki nam predstavijo vzhodno mislenost, bi bilo nepopolno brez navedbe zbirke Misel stare Indije, v kateri so pri Mladinski knjigi 1990 izšla naslednja dela: ***Dhammapada. Besede modrosti*** (prev. Primož Pečenko), ***Bhagavadgita. Gospodova pesem*** (prev. Vlasta Pacheiner - Klander) in ***Vprašanja kralja Milinde. O Buddhovem nauku*** (prev. P. Pečenko). Referenčno delo so ***Ločnice azijskih filozofij*** Čedomila Velajčiča (CZ, Lj. 1992).
Če filozofija ni več samo zahodna, potem je prav, da dijakom vsaj za maturitetno nalogo ponudimo temo iz vzhodne tradicije, delo pa jim olajša dostopna primarna in sekundarna literatura.

3. Pri Slovenski matici sta izšla prevoda dveh Heideggrovih del ***Pot do govorice*** in ***Uvod v metafiziko***, naslednje leto pa se obeta ***Bit in čas***.

4. Letos sta izšli dvojni številki ***Delte***, prve teoretske feministične revije pri nas, ki je namenjena lastni teoretski produkciji in prikazu glavnih tokov feministične teorije. In nekaj naslovov: *Heglova dialektika, mesto užitka in ženske, Stabat mater, Iz česa so narejene ženske?*. (Kot zanimivost: Sigmund Freud je edini moški, ki mu je dopuščeno v revijo.)

5. Bežen pregled kazal letošnjih številk ***Nove revije*** opozori na zanimiva besedila. Naj navedemo nekatera: prevodi klasikov (Kantov: *Odgovor na vprašanje: Kaj je razsvetljenstvo?* /156-7/, Heidegger: *Poljska pot* /162/), prevodi sodobnih avtorjev (v 153-4 najdemo več besedil francoskega etika Emmanuela Lévinasa) in prispevke slovenskih avtorjev (Tine Hribar: *Čudenje, občudovanje in oboževanje*, Branko Klun: *Lévinas med judovstvom in fenomenologijo* /153-154/).

6. Pri novogoriški založbi Educa je izšlo obsežno delo ***Etika I*** Marije Švanjcer.

7. Izšel je leksikon Cankarjeve založbe *Filozofija* (avtor Vladimir Sruk).

8. Republiška predmetna komisija je ugodila prošnji nekaterih profesorjev in spet uvrstila v spisek besedil za maturo 1996 Nietzschejevo ***Voljo do moči*** in Heideggrovo ***Pismo o humanizmu***. (Glejte Katalog za leto 1995, str. 14.)

9. *Pri tej številki so sodelovali:*

Albert Avguštinčič, prof. filozofije na gimnaziji Poljane, član republiške predmetne komisije za filozofijo

Mišo Dačić, prof. filozofije na gimnaziji Kranj

Vilko Domajnko, prof. matematike na gimnaziji Bežigrad

Alenka Hladnik, prof. filozofije na gimnaziji Rudolfa Maistra Kamnik, članica republiške predmetne komisije za filozofijo

Jani Kovačič, prof. filozofije na gimnaziji Bežigrad

Dragica Kranjc, prof. filozofije na Prvi gimnaziji Maribor

Edin Saračević, prof. filozofije na gimnaziji Vič

mag. Marjan Šimenc, mladi raziskovalec na Pedagoškem inštitutu, član republiške predmetne komisije za filozofijo in glavni ocenjevalec

Antonija Verovnik, prof. filozofije na gimnaziji Ravne na Koroškem

Marta Zabret, prof. matematike na gimnaziji Rudofa Maistra Kamnik

Filozofija na maturi 4/1995 (8. številka, 2. letnik)
Revijo izdaja Republiški izpitni center Ljubljana
Izdajateljski svet: dr. Bojan Borstner, dr. Sergij Gabršček (predsednik sveta), dr. Janko Kos, dr. Andrej Ule, dr. Pavle Zgaga
Člani uredništva: Mišo Dačić, Alenka Hladnik, mag. Marjan Šimenc, Antonija Verovnik, mag. Janez Vodičar
Glavna urednica: Metka Uršič
Odgovorna urednika: Alenka Hladnik, mag. Marjan Šimenc
Jezikovni pregled: Helena Škrlep
Likovno oblikovanje: Edvard Čehovin
DTP: RIC
Naslov uredništva: Republiški izpitni center, Podmilščakova 25, 61000 Ljubljana, telefon 061/132 21 03, telefaks 327 068
Tisk: Studio Print
Naklada: 350 izvodov
Po mnenju Ministrstva za šolstvo in šport št. 388/95 z dne 30. 1. 1995 se za revijo plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.
Revija izhaja štirikrat na leto. Letna naročnina je 1200 SIT. Cena za posamezni izvod je 400 SIT, za učitelje, študente in dijake pa 300 SIT.

ISSN 1318 - 5584

Naročilnica

Želim postati naročnik/ica revije Filozofija na maturi.

Naslov

Ime in priimek .....

Ulica in hišna številka .....

Poštna številka in kraj .....

Naročnino bom poravnal/a po prejemu položnice na žiro račun št. 50100 - 603 - 53916.
Letnik obsega štiri številke.

Datum ..... Podpis .....

Naročilnico pošljite na naslov uredništva: Republiški izpitni center, Podmilščakova 25, 61000 Ljubljana.